

Seneca
TORONTO CANADA

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
НАУКОВЦІВ, МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ТА ПРАВНИКІВ

“ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД”

16 травня 2024 року

м. Київ

Рекомендовано Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Протокол №10 від 31 травня 2024 р.)

Редакційна колегія:

Арсентьєва О.С., професор, к.ю.н., декан юридичного факультету СХУ ім.

Володимира Даля

Івчук Ю.Ю., професор, д.ю.н., професор кафедри правознавства СХУ ім. Володимира

Даля

Котова Л.В., професор, к.ю.н., в.о.завідуючого кафедрою правознавства СХУ ім.

Володимира Даля

Шапалова О.В. - професор, д.ю.н., завідувач кафедри господарського права СХУ

ім. Володимира Даля

Татаренко Г.В., професор, к.ю.н., завідувач кафедри конституційного права СХУ ім.

Володимира Даля

Капліна Г.А., доцент, к.ю.н., доцент кафедри правознавства СХУ ім. В. Даля

Середа Олена – професор, д.ю.н., завідувач кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

Гварамія Вепхвія – професор, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету (Тбілісі, Грузія)

Рецензенти:

Ярошенко О.М., професор, д.ю.н., Член-кореспондент Національної академії правових наук України, Проректор з навчально-методичної роботи НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Сіроха Д.І., професор, д.ю.н., в.о. завідуючого кафедрою трудового права та права соціального забезпечення КНУ ім. Тараса Шевченка

Міжнародна науково-практична конференція науковців, молодих вчених та працівників «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (16 травня 2024 р.). – Київ: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. – 235 с.

Мета конференції – обговорення актуальних проблем сучасного стану реформування та функціонування правової системи України, захисту прав людини з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, глобальних загроз світовому миропорядку, формування нової системи державного управління.

Друкується в авторській редакції.

ПАНЕЛЬ І

ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

THE TRAUMA OF WAR: IMPLICATIONS FOR FUTURE GENERATIONS IN UKRAINE

Yaroshenko Oleh

The armed conflict in the territory of Ukraine, which began after the Crimea annexation, continues to this day, having escalated into a full-scale war since February 2022. For most Ukrainians, the neighbouring state's aggression has become a severe social and psychological trauma, as any aggression evokes emotions of fear, anger, despair, horror, confusion, and hatred. The research aims to determine the psychological consequences caused by the current hostilities that younger generations of Ukrainians will face in the future, in comparison with similar experiences in Eastern European countries.

Keywords: *armed conflict; traumatic stress; loss; mental health; refugee.*

The war in Ukraine, which began as an armed conflict in 2014 and escalated to full-scale warfare in 2022, is the largest military conflict within Europe since the World War II. Many civilians were killed, and millions fled their homes, moving to more remote regions of Ukraine or leaving the country altogether [1].

War, attacks on civilian infrastructure and the destruction of the usual way of life result in social and psychological trauma to individuals who are forced to live in a difficult psycho-emotional and social state. Despite the mobilisation of resources to fight the enemy and the exertion of all physical and psychological efforts, a person faces severe psychological trauma and a violation of the concept of security, the emergence of mental disorders and diseases, a violation of personal outlook, and the generation of conflicts and stress.

War is always stressful, entailing a threat to the health and life of both the individual and loved ones, evoking emotions of fear, uncertainty, helplessness, and powerlessness. Military aggression and genocide cause transgenerational trauma, which involves the transmission of their consequences to future generations from the generations that received them through interpersonal communication, family communications, behavioural patterns in the families of combatants, and events dedicated to the memory of the dead and injured [2]. Transgenerational traumas bring changes in values, worldviews, attitudes and attitudes towards oneself and others. In the absence of war trauma treatment, future generations may experience long-term recurrent effects. Therefore, it is important to direct assistance to reduce the negative psychological effects of war not only to the directly affected individuals but also to society and public attitudes in general.

Before the main research stage, a short survey was conducted to determine the categories of respondents, their experience of war, etc. Among the respondents, there were 18.3% military and 81.7% civilian respondents, with 11 military respondents (17.2%) aged 19-30, 21 (26.3%) aged 31-50, and 12 (21.4%) aged 51-75. Most of the military had experience in Anti-Terrorist Operations (also known as Joint Forces Operations) before the full-scale invasion. Three-quarters of respondents said they had experienced stressful situations during the war and witnessed terrorist acts of violence, including children.

Despite the symptoms of PTSD (Post-traumatic stress disorder), anxiety and depression reported by more than half of the respondents, only one in ten sought help from specialists. This suggests that Ukrainian society still lacks trust in psychologists and psychotherapists, or that the number of psychological services and their accessibility are insufficient to cover the needs of both military and civilians.

The need to update psychological assistance is confirmed by the fact that more than half of the respondents have changed their relationships with other people, or the war has affected their career or studies, which could hurt their psychological, emotional, and social state. One-third of respondents had the experience of evacuation and relocation, most of whom ended up outside their home country. Every fourth respondent lost someone close to them, a friend or pet because of the war.

The outbreak of military aggression against children constitutes a distinct category of human rights violation and can seriously affect their mental and physical health and well-being, with long-term consequences. Exposure to war, living in war zones or forced migration and flight can create or increase the risk of negative short- and long-term consequences for both children and their caregivers. Health consequences arise from physical violence against them and their families, malnutrition, lack of adequate medical care, infectious diseases, and psychological suffering.

Mental health disorders among children include PTSD (Post-traumatic stress disorder) and a high prevalence of depression, and for minors, migration, especially unaccompanied migration, is an additional risk factor [3]. All these effects are compounded by deteriorating social services, increased costs, increased conflict, and difficult access to schooling and further education. Thus, the risks to children during the war can have a lifelong impact on physical, emotional, and mental health, social development and well-being. According to Gradus Research [4], about 75 per cent of children in Ukraine have suffered war-related trauma, resulting in memory impairment, sleep disturbances, anxiety, and nightmares.

In a study conducted after the Balkan wars with survivors [5], high levels of depression, anxiety, psychotic disorder, and PTSD (Post-traumatic stress disorder) were reported. People with post-traumatic stress disorder had higher rates of comorbidities, both physical and mental, and an increased tendency to commit suicide. These problems are transmitted between generations of war-affected people and have a mutual impact on family members. Eleven years after the war in Kosovo, both children and parents were still found to be affected by trauma and other disorders [6]. In addition, there were links when PTSD (Post-traumatic stress disorder), anxiety and depression of parents affected the symptoms of depression in children, although no such correlation was found with mothers' symptoms. And even after the war, without proper treatment, PTSD (Post-traumatic stress disorder) symptoms can increase and become more pronounced. Thus, after a study of Kosovo Albanians in 2000, 25% of respondents confirmed the presence of PTSD (Post-traumatic stress disorder) symptoms, while in 1999 this figure was 17.1% [7].

PTSD (Post-traumatic stress disorder) consists of four main groups of symptoms: avoidance, numbness, hyperarousal, and so-called “re-living” or other intrusive symptoms: nightmares, flashbacks, and unwanted thoughts [8]. Worst of all, night terrors are the least treatable and increase suicide risk fivefold [9].

The most traumatic event for all categories of respondents was separation from family members since many men joined the Armed Forces or the Territorial Defence or were forced to stay in Ukraine, while their families went abroad due to travel restrictions for men. Thus, many families were torn apart. In addition, all respondents in the previous survey indicated that they had lost loved ones, this survey indicated that this was one of the most traumatic events.

Those who were forced to become refugees have experienced the greatest trauma and are therefore most likely to develop PTSD (Post-traumatic stress disorder) [10]. In addition to the traumatic experience before migration, refugees face problems afterwards, for example, in the country of settlement, places of accommodation for internally displaced persons, etc. related to living conditions, problems with meeting basic needs, inability to engage in activities that will provide income for the family, and insufficient social support [11].

According to the HADS (Hospital Anxiety and Depression Scale) methodology, all categories of respondents were found to be in a borderline state, including respondents who had experience of evacuation within or outside the country. Young people were characterised by panic attacks, anxiety, and psychosomatic symptoms: headaches, back pain, abdominal pain, etc. Feelings of despair were found in all categories, especially among people over 50 years old or young people living in safer areas of Ukraine, which is associated with “survivor’s guilt”.

The correlation analysis of the PLC-5 and HADS (Hospital Anxiety and Depression Scale) showed that war trauma had the greatest impact on adolescents and young people, but they can adapt to new conditions more easily. Category A (traumatic event) is only related to criterion E (arousal) of the PLC-5, meaning that stressful events provoke irritation, alertness, and sleep problems, but do not always lead to PTSD (Post-traumatic stress disorder). Symptoms of depression and PTSD (Post-traumatic stress disorder) are

more common among the older generation due to a lack of external and internal resources to overcome them.

The Ukrainians' participation in the war affects the consciousness of civilians and the military. Without proper treatment and correction, PTSD (Post-traumatic stress disorder) can cause a sharp increase in deviations in society over time, manifested through aggression, suicidal risks, addictions, and other forms of adverse behaviour [12]. The transgenerational trauma of war can have a significant impact on future generations. For example, children of war survivors may experience high levels of stress and anxiety, even if they were not present during the conflict. This can lead to severe emotional and psychological problems in the future. A separate issue is the intergenerational effects in military families, as there is evidence that highlights the correlation between the intensity of military exposure of military parents and the depth of suffering in their offspring [13]. It is necessary to pay attention to the consequences of war and do everything possible to help people recover from the conflict and ensure more stable living conditions for future generations.

War can have severe consequences for the social plane. For example, the recovery from war can lead to increased inequality, economic instability, and social disintegration, leading to further violence, conflict and disadvantage for future generations. War can also affect the way children learn and are raised, access to education, the quality of education and parenting practices, with long-term impacts on the development of younger generations and their future [14].

Even those children who are younger than 3 years old during the war may experience the effects of transgenerational trauma in the future after the war ends, as they will receive information about it and its consequences from their parents or guardians. If parents suffered because of war or witnessed violence, they may carry traumatic experiences that affect their psychological state. This experience can be passed on to the next generation through upbringing, which can cause certain psychological problems. If war-induced PTSD (Post-traumatic stress disorder) and other psychological problems are not treated or supported appropriately, they will affect the family environment and interactions with children. After a war, societies may remain tense and people may experience stress and

anxiety, which can lead to uncontrollable emotions, aggression, depression and other psychological problems, and children growing up in such an environment will experience the same emotions.

Military conflict leads to a change in the system of values in society. This will affect the personality development of children and young people, which can lead to psychological problems such as intergenerational conflicts, identity search and adjustment to new conditions. Given these assumptions, it is important to provide support, therapeutic assistance, and social adaptation for those affected by the armed conflict, as well as to develop projects aimed at psychological support for young people growing up in such an environment to reduce the impact of psychological problems on future generations.

References:

1. Operational Data Portal, 2023, Ukraine refugee situation. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413.
2. Dikyurt, A., 2023, Bosnian Americans: Transmission of trauma between generations. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*. <https://doi.org/10.1108/JACPR-08-2022-0736>.
3. Ringdal, K., Simkus, A., 2016, *The aftermath of war: Experiences and social attitudes in the Western Balkans*. (New York: Routledge).
4. Gradus Research Company, 2022, Changes in children's lives during the war: Analytical report. https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf.
5. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., *et al.*, 2010, Mental disorders after the war in the Balkans: A study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry* 67(5), 519-528.
6. Schick, M., Morina, N., Klaghofer, R., Schnyder, U., Müller, J., 2013, Trauma, mental health, and intergenerational associations in Kosovar Families 11 years after the war. *European Journal of Psychotraumatology* 4(1), 21060.
7. Cardozo, B.L., Kaiser, R., Gotway, C.A., Agani, F., 2005, Mental health, social functioning, and feelings of hatred and revenge of Kosovar Albanians one year after the war in Kosovo. *Journal of Traumatic Stress* 16(4), 351-360.
8. Martin, A., Naunton, M., Kosari, S., *et al.*, 2021, Treatment Guidelines for PTSD: A Systematic Review. *Journal of Clinical Medicine* 10(18), 4175.
9. Sjöström, N., Wærn, M., Hetta, J., 2007, Nightmares and sleep disturbances in relation to suicidality in suicide attempters. *Sleep* 30(1), 91-95.

10. Johnson, R.J., Antonaccio, O., Botchkovar, E., Hobdell, S.E., 2022, War trauma and PTSD in Ukraine's civilian population: comparing urban-dwelling to internally displaced persons. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 57(9), 1807-1816.

11. Fino, E., Mema, D., Russo, P.M., 2020, War trauma exposed refugees and posttraumatic stress disorder: The moderating role of trait resilience. *Journal of Psychosomatic Research* 129, 109905..

12. Tkach, B., Lunov, V. 2022. Overcoming the psychological consequences of the war in Ukraine: Ensuring security for Europe. *SSRN*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4116375.

13. Castro-Vale, I., Severo, M., Carvalho, D., Mota-Cardoso, R., 2019, Intergenerational transmission of war-related trauma assessed 40 years after exposure. *Annals of General Psychiatry* 18, 14.

14. Kaplina, O., Kravtsov, S., Leyba, O., 2022, Military justice in Ukraine: Renaissance during wartime. *Access to Justice in Eastern Europe* 5(3), 120-136.

Ярошенко Олег. Травма війни: наслідки для майбутніх поколінь в Україні

Збройний конфлікт на території України, який розпочався після анексії Криму, триває досі, перерісши з лютого 2022 року у повномасштабну війну. Для більшості українців агресія сусідньої держави стала важкою соціальною та психологічною травмою, оскільки будь-яка агресія викликає емоції страху, гніву, відчаю, жаху, розгубленості та ненависті. Дослідження має на меті визначити психологічні наслідки, спричинені нинішніми військовими діями, з якими молоді покоління українців зіткнуться в майбутньому, у порівнянні з подібним досвідом у країнах Східної Європи.

Ключові слова: збройний конфлікт; травматичний стрес; втрата; психічне здоров'я; біженець.

Авторська довідка:

Oleh M. Yaroshenko, Vice-rector for educational and methodological work Yaroslav Mudryi National Law University Doctor of Law, Professor
orcid 0000-0001-9022-4726

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ У СУДІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Котлярова Ірина

В статті здійснено аналіз проблем організаційно-технічного характеру, з якими стикнувся Вишгородський районний суд Київської області після 24.02.2022 р. Висвітлено вплив суттєвих зміни в процесі відправлення правосуддя. Зауважено на збільшенні кількості справ, що стосуються визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою, встановлення факту смерті на окупованій території України, які надійшли за період з початку повномасштабного вторгнення та на особливостях їх розгляду. Також здійснено аналіз інших категорій справ, які знаходяться в провадженні суду.

Ключові слова: юрисдикція, підсудність, Вишгородський районний суд Київської області, відправлення правосуддя, категорії справ.

24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України. Зазначена подія зумовила необхідність трансформації української державності задля її захисту, а також створила низку перешкод для відправлення незалежного, справедливого та ефективного судочинства.

В умовах повномасштабної війни українські суди постали перед проблемами різного характеру: постійні обстріли, повітряні тривоги; загроза для життя та здоров'я працівників і відвідувачів суду; відсутність електроенергії; кадровий дефіцит; кібератаки на інформаційно-телекомунікаційні системи судів; пошкодження та/або повне знищення судів тощо. У той же час, обставини міжнародного збройного конфлікту зумовили і особливості в правозастосовній діяльності судів.

Вишгородський район Київської області з початком вторгнення російської федерації був ареною активних бойових дій, зазнав великих пошкоджень та руйнувань, був окупований більш ніж на 60% та, в кінцевому підсумку, завдяки діям Збройних Сил України та інших передбачених законом воєнізованих формувань

був звільнений від ворожих військ. Таким чином, Вишгородський районний суд Київської області, юрисдикція якого поширюється на весь Вишгородський район Київської області, постав не тільки перед проблемами організаційно-технічного характеру, але і відчув суттєві зміни в процесі відправлення правосуддя. Такі зміни зумовлені: збільшенням кількості справ щодо встановлення факту смерті особи, у тому числі в порядку ст. 317 ЦПК України, а також справ про визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою; появою у провадженні суду кримінальних проваджень за фактом вчинення злочинів проти основ національної безпеки нашої держави та воєнних злочинів; надходженням до суду позовів до російської федерації про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії тощо.

За період з 01.01.2014 року по 23.02.2022 року у провадження Вишгородського районного суду Київської області надійшла 171 справа, що стосувалися визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою, встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України. При цьому переважна більшість цих справ стосувалася саме встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України.

У свою чергу, за період з 24.02.2022 року і по сьогоднішній день у провадження суду надійшло 65 цивільних справ вищезазначеної категорії. При цьому також переважна більшість цих справ стосується встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України.

У порівняльному аспекті кількість справ, що стосуються визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою, встановлення факту смерті на окупованій території України та надійшли за період з початку повномасштабного вторгнення російської федерації, становить більше третини кількості справ відповідної категорії, що надійшли до суду до початку повномасштабного міжнародного збройного конфлікту. Таким чином, кількість справ відповідної категорії, що надійшли за останні два роки (2022-2024 роки), вже перевищує третину кількості справ такої ж категорії, що надійшли до суду за вісім років (2014-

2022 роки). При цьому показник надходження справ такої категорії продовжує активно зростати.

Розгляд заяв про визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою, встановлення факту смерті особи, у тому числі у порядку ст. 317 ЦПК України, на даний момент не характеризується складнощами у процесі правозастосування. Це обумовлено наявністю усталеної судової практики застосування відповідних положень матеріального та процесуального законодавства, а також впровадженням та активним застосуванням практики ЄСПЛ і Консультативного висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії (Namibia case).

Особливості розгляду справ даної категорії виникають у випадку, коли до суду надходять заяви про визнання особи безвісно відсутньою, оголошення померлою чи встановлення факту смерті особи, що була військовослужбовцем і обставини її смерті мали місце при виконанні нею обов'язків військової служби. У такому випадку слід розрізняти процедури оголошення особи померлою та встановлення факту її смерті. Оголошення фізичної особи померлою - це ствердження судовим рішенням припущення про смерть цієї особи, тобто констатація високого ступеня ймовірності смерті. Підставою для оголошення особи померлою є не факти (докази), які напевне свідчать про її загибель, а обставини, що дають підставу припускати смерть такої особи.

Тому за наявності припущень щодо смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які однозначно та беззаперечно свідчать про факт смерті, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (постанова КЦС ВС від 28.02.2024 року у справі № 506/358/22).

Крім того, рішення суду про оголошення військовослужбовця померлим чи встановлення факту його смерті може створювати для заявників, які в переважній більшості випадків є членами сім'ї та родичами загиблого, права та законні інтереси у правовідносинах з іншими особами, зокрема, право на отримання виплат, отримання відшкодування тощо. У зв'язку з цим при розгляді даної категорії справ

особливого значення набуває правильність та повнота визначення заінтересованих осіб, на права та обов'язки яких може впливати рішення суду. З урахуванням характеру та виду виплат, на отримання яких претендує заявник, джерела та суб'єкта їх фінансування, такими заінтересованими особами можуть бути Міністерство оборони України (постанова КЦС ВС від 10.01.2024 року у справі № 686/11198/22), орган місцевого самоврядування у виді відповідної ради тощо.

Разом з деокупацією території України було виявлено факти допущення російськими військовими численних порушень норм міжнародного права, прав людини, правил, законів та звичаїв ведення війни.

Саме тому на даний момент часу у провадженні Офісу Генерального прокурора перебувають понад 100 000 тисяч кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів російськими військовими на території України.

До підсудності Вишгородського районного суду Київської області відносяться майже всі кримінальні правопорушення передбачені КК України, в тому числі і ст. 438 КК України, які були вчинені на території Вишгородського району Київської області.

У провадженні суду наразі перебуває 5 кримінальних проваджень за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України. Кримінальні провадження розглядаються судом за правилами спеціального судового провадження і стосуються російських військовослужбовців, які звинувачуються у вчиненні особливо тяжких злочинів, за які передбачена відповідальність у виді позбавлення волі до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. Розгляд обвинувачення по суті досі триває.

Особливість розгляду кримінальних проваджень даної категорії пов'язана з великою кількістю потерпілих та свідків. При цьому показання потерпілих та свідків переважно є основним з видів доказів, що використовується судом для визначення обґрунтованості висунутого обвинувачення та вирішення його по суті. У зв'язку з цим у процесі судового розгляду неодноразово виникають питання, пов'язані з забезпеченням виклику та прибуття у судове засідання всіх потерпілих

та свідків, особливо, коли переважна більшість з них після деокупації змінила місце проживання чи місце тимчасового перебування.

У той же час, розгляд кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів передбачає необхідність специфічного підходу в процесуальній комунікації з потерпілими та свідками, у тому числі під час допиту. Отримання показань від потерпілих та свідків неминуче пов'язано з пригадуванням останніми обставин і фактів вчинення російськими військовослужбовцями протиправних дій різноманітного характеру відносно цивільних осіб, що може впливати на психічний стан потерпілих та свідків. Тому допит потерпілих та свідків воєнних злочинів вимагає від судді аналізу психологічно-емоційного стану потерпілих та свідків і вжиття заходів реагування для його покращення з метою отримання повних, чітких, точних показань.

У зв'язку з цим Рішенням Ради суддів України від 11.04.2024 року № 9 Вишгородський районний суд Київської області було визначено одним з пілотних судів для впровадження ініціативи Програми USAID «Справедливість для всіх» щодо створення відділу підтримки потерпілих та свідків воєнних злочинів, що має забезпечити надання психологічної та інших видів підтримки потерпілим та свідкам воєнних злочинів, що, у свою чергу, має позитивну позначитися на ефективності та повноті розгляду кримінальних проваджень за їх участі.

Окупаційні процеси та повномасштабне вторгнення російської федерації вимагає не тільки реакцію держави на протиправні дії з боку представників ворожих збройних сил, але і на діяльність громадян України, які в різний спосіб сприяли та допомагали збройним силам російської федерації.

В цьому аспекті примітним є те, що у провадженні Вишгородського районного суду Київської області на даний момент часу перебуває 8 кримінальних проваджень щодо державної зради (ст. 111 КК України, 5 проваджень) та колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України, 3 провадження). Судовий розгляд одного кримінального провадження закінчено шляхом постановлення вироку з визнанням особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, та призначенням покарання у виді позбавлення волі на 7 (сім)

років з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, у державних та комунальних підприємствах, установах, а також організаціях, що надають публічні послуги, на строк 10 (десять) років та з конфіскацією всього належного йому на праві власності майна. Розгляд інших кримінальних проваджень наразі триває.

Особливості судового розгляду кримінальних проваджень за ст. 111, 111-1 КК України, як і кримінальних проваджень за ст. 438 КК України, зумовлені великою кількістю свідків, показання яких переважно є основним доказом вчинення особою кримінального правопорушення. Саме тому повний та правильний допит свідків, повнота, всебічність та точність їх показань в кримінальних провадженнях даної категорії є передумовою для досягнення завдань кримінального провадження і вирішення обвинувачення по суті.

Збройна агресія російської федерації, починаючи з 2014 року, завдала майнової та моральної шкоди безлічі фізичних та юридичних осіб. З метою відновлення порушених прав, отримання компенсації завданої шкоди вказані особи зверталися до суду, який вимушений був віднайти універсальний спосіб захисту порушених прав та дієвий механізм отримання компенсації завданої шкоди.

До 2022 року судова практика з приводу відшкодування шкоди, завданої російською федерацією, так і не набула ознак усталеності: залишалися невизначеними питання з приводу належного відповідача в даній категорії справи, неврегульованими нормативні питання виплати присудженої компенсації тощо. В межах даного періоду зустрічалися позовні заяви як до російської федерації, так і до Уряду України з вимогою про відшкодування завданої збройною агресією росії майнової та матеріальної шкоди.

14.04.2022 року та 18.05.2022 року ВС у своїх постановках по справам № 308/9708/19, № 760/17232/20-ц надав чітку відповідь на питання щодо належного відповідача по даній категорії справ, зазначивши, що російська федерація не користується юрисдикційним імунітетом, у зв'язку з чим може бути самостійним відповідачем у справах про відшкодування завданої їй діями шкоди. Разом з тим,

низка інших питань, пов'язаних з територіальною юрисдикцією, механізмом виконання судового рішення, повідомлення відповідача про судовий розгляд тощо, залишилися невирішеними.

У провадження Вишгородського районного суду Київської області за період часу з 2014 року по 2024 рік надійшло 7 цивільних справ за позовами фізичних та юридичних осіб щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації. Відповідачем по всім справам позивачами визначено саме російську федерацію в особі уряду або просто російську федерацію. Розгляд даних справ наразі триває.

Примітним є те, що розгляд справ за позовами осіб до України про відшкодування шкоди, завданої внаслідок агресії російської федерації, характеризувався всіма ознаками змагального та диспозитивного процесу: сторони надавали власні пояснення та заперечення, докази на підтвердження тих чи інших обставин і фактів; уповноважені представники України здійснювали доведення належного виконання позитивних зобов'язань щодо захисту життя, здоров'я та майна громадян тощо. Після зміни судової практики у бік визначення відповідачем саме російської федерації судовий процес з розгляду відповідних позовів щодо відшкодування шкоди набув ознак однобічності, оскільки, за умов розриву дипломатичних відносин з російською федерацією та відсутності будь-якого контакту з урядом цієї держави, суд здійснює розгляд вимог та документів лише сторони позивача, у той час як сторона відповідача фактично у процесі відсутня.

Вищезазначені обставини зумовлюють складнощі як у процесі розгляду, так і в процесі доказування, а в кінцевому підсумку у процесі розгляду і вирішення позовних вимог по суті. Найбільші складнощі виникають у процесі виконання остаточного судового рішення. Оскільки право на справедливий судовий розгляд, передбачене ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, буде ілюзорним без ефективного та дієвого механізму виконання рішення суду щодо стягнення з російської федерації компенсації завданої їй діями шкоди, то поточний стан справ, а саме: відсутність дипломатичних зв'язків, не передача Україні заморожених активів російської федерації, відсутність нормативного

урегулювання питання виконання рішення суду щодо російської федерації, фактично призводить до відсутності механізму виконання відповідного рішення суду. Це не тільки негативно позначається на правах особи, яка звернулася до суду задля їх захисту та отримання компенсації, але і на стані виконання судового рішення, яке залишається невиконаним.

Саме тому національне судочинство вимагає обґрунтованого нормативного та наукового підґрунтя, яке надасть відповідь на безліч питань, які були зазначені вище та які виникають у процесі правозастосування внаслідок збройної агресії російської федерації. Усунення констатованих проблем та недоліків чинного законодавства, а особливо запровадження дієвого механізму виконання рішень судів про стягнення з російської федерації компенсації завданої шкоди, дасть Україні дієвий механізм захисту прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії, та позитивно позначиться на стані виконання Україною своїх позитивних зобов'язань, передбачених міжнародно-правовими актами.

***Kotlyarova I.Yu. Peculiarities of consideration of cases in court during martial law. – Article.** The article analyzes the organizational and technical problems faced by the Vyshhorod District Court of Kyiv Region after February 24, 2022. The impact of significant changes in the process of administration of justice is highlighted. It is noted that the number of cases concerning the declaration of a person missing, declaration of death, and establishment of the fact of death in the occupied territory of Ukraine, which were received during the period from the beginning of the full-scale invasion, increased, and the peculiarities of their consideration are analyzed. The analysis of other categories of cases pending before the court is also carried out.*

***Keywords:** jurisdiction, arbitrability, Vyshhorod District Court of Kyiv Region, administration of justice, categories of cases.*

Авторська довідка:

Котлярова І.Ю., голова Вишгородського районного суду Київської області, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ОНП «Право, СНУ ім. В. Даля

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Івчук Юлія

У роботі досліджено правовий статус осіб, звільнених від відбування покарання на підставі ст. 81¹ КК України для проходження військової служби. Проаналізовано основні законодавчі новели, які стосуються особливостей відбору та проходження засудженими військової служби за контрактом.

Ключові слова: засуджений, умовно-дострокове звільнення, військова служба, військовослужбовець, Збройні сили України

Захист територіальної цілісності України є обов'язком громадян відповідно до Конституції України. У зв'язку зі спеціальним правовим статусом засуджені особи, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, не мали права проходити військову службу у складі Збройних Сил, оскільки однією з основних вимог під час відбору осіб на військову службу була відсутність судимості. З метою визначення організаційно-правових засад залучення до військової служби громадян, яким призначено покарання за вчинення злочинів у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, 08 травня 2024 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності»[1].

Закон передбачає ряд змін, що стосуються особливостей відбору та проходження засудженими військової служби, а саме:

1) закріплення підстав та порядку умовно-дострокового звільнення засуджених осіб від відбування покарання для проходження військової служби;

2) закріплення особливостей відбору та прийняття на військову службу осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання;

3) закріплення процедури здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з установ виконання покарань для проходження військової служби;

4) визначення переліку підстав та порядку звільнення з військової служби військовослужбовців з числа осіб, яких звільнено від відбування покарання;

5) закріплення переліку гарантій соціального захисту військовослужбовців з числа осіб, яких звільнено від відбування покарання;

6) встановлення відповідальності для осіб, звільнених від відбування покарання, за ухилення від прийняття на військову службу.

Правовий статус осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби ґрунтується на загальному правовому статусі засуджених, під яким розуміють сукупність прав, законних інтересів та юридичних обов'язків, які визначають становище засудженого у системі кримінально-виконавчих відносин[2]. При цьому особи, звільнені умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби мають відмінний правовий статус як від інших засуджених, так і від військовослужбовців, які проходять військову службу на загальних засадах, оскільки обсяг їх прав та обов'язків визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства у системному зв'язку із положеннями законодавства у сфері регулювання відносин між державою і громадянами під час виконання ними конституційного обов'язку щодо захисту територіальної цілісності в особливий період. Правовий статус осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби обумовлений:

1) *спеціальною процедурою умовно-дострокового звільнення*. З метою врегулювання підстав умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для проходження військової служби, норми Кримінального кодексу України було доповнено статтею 81¹, яка визначає умови, які враховуються судом під час ухвалення рішення про умовно-дострокове звільнення: 1) відбування особою основного покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на

певний строк; 2) наявність бажання у засудженого проходити військову службу за контрактом, що підтверджується відповідною заявою особи; 3) відсутність обставин, передбачених ч.2 ст. 81¹ ККУ, які унеможливають застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення (наприклад, засудження особи за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, умисного вбивства двох або більше осіб, особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень, злочинів проти статевої свободи та недоторканості та ін.); 4) відповідність засудженого вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним статтею 21⁵ Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (вимоги щодо віку особи, стану психічного здоров'я та фізичної підготовки) [3]. При цьому, ухваленню судом рішення про умовно-дострокове звільнення передують порядок представлення установою виконання покарань засудженого до умовно-дострокового звільнення, який закріплений у статті 154¹ Кримінально-виконавчого кодексу та передбачає наступні етапи: 1) подання засудженим до установи виконання покарань заяви про бажання проходити військову службу; 2) проходження засудженим первинного медичного огляду в установі виконання покарань за участі представника територіального центру комплектування (далі – ТЦК); 3) попередній розгляд питання щодо можливості умовно-дострокового звільнення установою виконання покарань за участі представника ТЦК та представника військової частини, де засуджений бажає проходити військову службу; 3) направлення засудженого за результатами попереднього розгляду на проходження військово-лікарської комісії (ВЛК); 4) направлення ТЦК довідки ВЛК та постанови про придатність до установи виконання покарань; 5) направлення установою виконання покарань до суду подання (клопотання) про умовно-дострокове звільнення засудженого [4]. На підставі аналізу законодавчих положень, можемо зробити висновок, що вирішальну роль в належній організації процесу представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення належить установі виконання покарань, що у свою чергу може стати підґрунтям для зловживань з боку адміністрації установ. Зокрема, з урахуванням вразливого становища засуджених, до потенційних зловживань з боку установ виконання покарань можна віднести

самовільний, без врахування думки засудженого, вибір установою військової частини, у якій засуджений буде проходити військову службу.

2) *особливостями проходження військової служби.* Серед основних особливостей проходження військової служби особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання можна виокремити:

- *відсутність випробування за контрактом.* З метою встановлення відповідності військовослужбовця вимогам проходження військової служби за контрактом при прийнятті громадян України вперше на військову службу випробування є обов'язковим[5]. Загальними правовими наслідками встановлення за результатами випробування невідповідності військовослужбовця вимогам проходження військової служби за контрактом в умовах воєнного стану є направлення таких осіб для проходження військової служби за призовом або звільнення з військової служби у визначених законом випадках. Водночас, для осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби, випробування не встановлюється. Закон не передбачає порядку дій у разі виявлення невідповідності таких осіб вимогам проходження військової служби за контрактом. Фактично, презюмується факт відповідності осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання вимогам проходження військової служби. Відповідно до ч.7 ст. 26 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» контракт осіб, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання припиняється лише у трьох випадках: 1) за станом здоров'я; 2) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення або обмеження волі; 3) у зв'язку із закінченням особливого періоду [5]. Службова невідповідність не є підставою розірвання контракту з особами, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання. У свою чергу, дії з боку особи, які не відповідають вимогам військової служби можуть мати негативний вплив на мотивацію інших військовослужбовців з його спеціалізованого підрозділу та дезорганізувати існуючий порядок несення військової служби.

- *строк військової служби за контрактом становить «до закінчення особливого періоду».* Відповідно до ч.2 ст. 21⁶ Закону «Про військовий обов'язок і

військову службу» для військовослужбовців із числа осіб, звільнених умовно-дostroково від відбування покарання, які приймаються на військову службу за контрактом та призначаються на посади, строк військової служби становить до закінчення особливого періоду [5].

- *відмінною системою гарантій соціального захисту.* Особи, умовно-дostroково звільнені від відбування покарання та проходять військову службу за контрактом, мають нарівні з іншими право на грошове утримання та соціальні пільги. Водночас, на відміну від інших військовослужбовців, особи, яких умовно-дostroково звільнено від відбування покарання, не мають права на щорічну основну відпустку. При цьому, таким військовослужбовцям може надаватися відпустка за сімейними обставинами та з інших поважних причин тривалістю не більше 10 календарних днів, а також відпустка для лікування у зв'язку з хворобою або пораненням.

3) *особливий порядок здійснення адміністративного нагляду.* Відповідно до ст. 7¹ Закону «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» адміністративний нагляд за особами, звільненими з установ виконання покарань на підставі, визначеній статтею 81¹ Кримінального кодексу України, здійснюється командиром військової частини, в якій особа проходить військову службу [6]. При цьому спеціальна норма не передбачає термінів здійснення адміністративного нагляду, що у свою чергу дає підстави вважати, що для осіб, звільнених від відбування покарання на підставі ст. 81¹ КК України, можуть застосовуватись загальні терміни здійснення адміністративного нагляду, визначені постановою суду від одного до двох років та не більше терміну, передбаченого законом для погашення або зняття судимості. Окрім цього, законодавчі новели не визначають спеціального порядку припинення здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими від відбування покарання на підставі ст. 81¹ КК України та обставин, за яких адміністративний нагляд за такими особами може бути продовжений. Закон не передбачає повноваження командира військової частини звертатись до суду або іншого органу з поданням про припинення здійснення адміністративного нагляду. На нашу думку, відсутність у Законі «Про

адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» спеціальної норми, яка б передбачала строки, порядок продовження та припинення здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими від відбування покарання на підставі ст. 81¹ КК України для проходженням військової служби, є прогалиною у законодавстві, яка створює підґрунтя для порушень прав засуджених осіб під час проходження ними військової служби.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що особи, звільнені умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби мають спеціальний правовий статус, який відрізняється як від правового статусу інших засуджених, так і від статусу військовослужбовців, які проходять військову службу на загальних засадах, оскільки обсяг прав та обов'язків таких осіб визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства у системному зв'язку із положеннями законодавства у сфері регулювання порядку проходження громадянами військової служби. Правовий статус осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби характеризується окремою процедурою умовно-дострокового звільнення, особливостями проходження військової служби, а також спеціальним порядком здійснення адміністративного нагляду. Законодавчі новели, що запроваджують інститут умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, визначають організаційно-правові засади залучення до військової служби громадян, яким призначено покарання за вчинення злочинів у вигляді обмеження волі або позбавлення волі. Серед законодавчих прогалин у сфері залучення осіб, звільнених від відбування покарання до військової служби можна виокремити відсутність спеціальної норми, яка б передбачала строки, порядок продовження та припинення здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими від відбування покарання на підставі ст. 81¹ КК, що обумовлює звуження обсягу їх прав та свобод.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності : Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
2. Зарадюк З.В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. 32 с.
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 09 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV : станом на 09 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : станом на 09 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
6. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР : станом на 09 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр#Text> (дата звернення: 09.05.2024).

Ivchuk Yuliia. Legal status of convicted persons exempt from serving sentence for military service during the period of martial state. – Article.

The research paper examines the legal status of persons released from serving a sentence on the basis of Art. 81¹ of the Criminal Code of Ukraine for military service. The main legislative novelties, which relate to the specifics of the selection and completion of military service by convicts under a contract, have been analyzed.

Key words: convict, parole, military service, military serviceman, Armed Forces of Ukraine.

Авторська довідка:

Івчук Юлія Юріївна, д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126> .

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Панов Ігор, Татаренко Галина

Дослідження присвячено проблематиці організації роботи закладів охорони здоров'я в Україні в умовах воєнного стану та налагодження роботи релокованих закладів, можливостей та значення децентралізації місцевого самоврядування з метою розвитку та підтримки закладів охорони здоров'я та надання медичних послуг.

***Ключові слова:** охорона здоров'я, децентралізація, місцеве самоврядування, воєнний стан*

Двадцять років ХХІ століття відзначилися швидким та значним зростанням навантаження на систему охорони здоров'я України у наслідок розповсюдження пандемії Covid-19 та нанесення шкоди здоров'ю населенню, руйнацію інфраструктури через широкомасштабну збройну агресію РФ проти України. Наслідки зазначених пандемій та збройної агресії для України є надзвичайно тяжкими. Зокрема, у березні 2020 року в Україні було зафіксовано перший випадок коронавірусної інфекції Covid-19, яка швидко поширювалася територією держави та боротьба з якою триває і сьогодні. Так на 13 квітня 2024 р. кількість інфікованих складає 5 557 995 осіб, що становить 13,5% населення України, зафіксовано 112 418 летальних випадків – 2% від осіб, які захворіли [1].

Наслідки збройної агресії руйнівним чином вплинули на інфраструктуру та кадрове забезпечення органів охорони здоров'я. За даними Міністерства охорони здоров'я України на початок лютого 2024 р. було пошкоджено 1523 об'єкти та зруйновано 195 медичних закладів [2]. Масштабної руйнації та пошкоджень зазнала медична інфраструктура Харківської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Чернігівської, Дніпропетровської, Київської, Запорізької та Херсонської областей. Серед зазначених областей найбільш постраждала Луганська область - наразі 95% території Луганської області є окупованими, тому точних відомостей щодо

стану органів охорони здоров'я отримати неможливо і відновити роботу на 5% території, що є під контролем України, також неможливо через ведення активних бойових дій. Тому відбувається процес релокації таких закладів на території інших областей України. Наприклад, з території Луганської області було переміщено до інших областей України 37 закладів охорони здоров'я, (зокрема - КНП "Северодонецька міська багатoproфільна лікарня" релоковано до міста Дніпро, Луганський обласний клінічний онкологічний диспансер - на Рівненщину), за програмою збереження кадрового потенціалу здійснено працевлаштування персоналу та його фінансове забезпечення через фінансування з Національної Служби Здоров'я України (далі - НСЗУ). За рахунок позабюджетних коштів відбувається оснащення приміщення лікарень і місць надання послуг медичного характеру.

Щодо кадрового потенціалу, то через окупацію з України виїхало більше 90 тисяч кваліфікованих медичних працівників, з яких біля 14 тисяч – лікарі, фармацевти, 33 тисяч – медичні сестри та біля 21 тисячі – акушери [3].

Таким чином «релокація закладів охорони здоров'я під час воєнного стану є одним із шляхів для збереження майна закладу та медичних спеціалістів. Водночас робота релокованих закладів має бути максимально безпроблемною та взаємокорисною і повинна передбачати надання медичної допомоги пацієнтам на релокованому місці, переселенцям, а також мешканцям, які не переїхали з окупованих та прифронтових територій» [4, С.92]

Програму релокації підприємств Кабінет Міністрів України реалізує з березня 2022 р. на підставі Розпорядження КМУ № 246-р від 25.03.2022 р. «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію», яким затверджено план таких заходів.

Для ефективного відновлення діяльності на новому місці необхідні значні фінансові вкладення до яких залучаються кошти державного та місцевих бюджетів, грантова та спонсорська допомога. Слід пам'ятати, що система

охорони здоров'я в Україні знаходиться в процесі реформування з урахування принципів децентралізації, у тому числі фінансової децентралізації.

Базовим законом для широкої трансформації системи охорони здоров'я та зміни ролі місцевого самоврядування щодо регулювання цієї сфери є Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення». До делегованих повноважень органів місцевого самоврядування відносяться забезпечення доступності і безоплатності медичного обслуговування на відповідній території, забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів медичного обслуговування, розвитку і вдосконалення мережі лікувальних закладів усіх форм власності, визначення потреби та формування замовлень на кадри для цих закладів, укладення договорів на підготовку спеціалістів, організація роботи щодо удосконалення кваліфікації кадрів.

Стаття 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до власних (самоврядних) повноважень цих органів відносить управління закладами охорони здоров'я, оздоровчими закладами, які належать територіальним громадам або передані їм, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення [5]. Безумовно, що в ОТГ, які опинилися під окупацією, або у яких точаться активні бойові дії виконати зазначені повноваження практично неможливо.

У грудні 2023 р було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 1394 «Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році», яка спрямована на формування дієвої державної політики з релокації закладів охорони здоров'я та створення системи гарантій населенню та затверджено «Порядок реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році» дія якого охоплює «... всі заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності та фізичних осіб - підприємців, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, що відповідають вимогам до надавача послуг з медичного обслуговування населення, з яким головними розпорядниками бюджетних коштів укладаються договори про медичне обслуговування населення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 391 та умовам закупівлі, які

мають намір укласти або уклали договір про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій із НСЗУ, а також на суб'єктів господарювання, які провадять господарську діяльність на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з роздрібною торгівлі лікарськими засобами, які уклали договір про реімбурсацію із НСЗУ» [6].

Правовими засадами формування спроможної мережі лікарень в умовах воєнного стану також виступають Закон України №2347 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги» та Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 174 «Деякі питання організації спроможної мережі закладів охорони здоров'я». Наразі МОЗ були оприлюднені переліки закладів охорони здоров'я, які увійшли до спроможної мережі 19 госпітальних округів [7]. Госпітальний округ територіально співпадає з областю та поділяється на кластери, лікарні, що знаходяться у госпітальному окрузі підрозділені на надкластерні, кластерні та загальні.

Постановою КМУ від 02 квітня 2024 р. № 374 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я» встановлено, що розпорядники субвенції за місцевими бюджетами визначаються рішеннями про такі бюджети відповідно до законодавства. «Субвенції спрямовується виключно на реалізацію проектів, пов'язаних із новим будівництвом, реконструкцією та капітальним ремонтом захисних споруд цивільного захисту та споруд подвійного призначення у закладах охорони здоров'я комунальної форми власності», а однією з обов'язкових умов надання субвенції є реалізація проектів для визначення багатопрофільних лікарняних закладів в Автономній Республіці Крим, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській областях органом, до сфери управління якого належить такий заклад охорони здоров'я [8]. Пропозиції щодо проектів можуть подаватися обласними військовими адміністраціями та повинні враховувати рекомендації комісій, що створюються для перевірки таких пропозицій. Остаточний перелік проектів

затверджує МОЗ України та подає його до Кабінету міністрів України з пропозиціями щодо розподілу субвенції між місцевими бюджетами.

Слід зазначити, що в кризових умовах сьогодення в умовах релокації низку вимог держави виконати вкрай складно, тому обласні військові та державні адміністрації, зокрема Луганська обласна державна адміністрація, звертаються до Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, з пропозиціями щодо удосконалення отримання фінансування НСЗУ із врахуванням виключень для областей, в яких ведуться активні бойові дії, або ж підготовка окремого порядку укладення договорів за новим пакетом [9]

Всесвітня організація охорони здоров'я, здійснивши аналіз ситуації в Україні, підготувала звіт «Фінансування первинної меддопомоги в Україні: аналіз ситуації та розгляд політик», рекомендації з якого можуть слугувати орієнтиром для фінансової політики держави, органів місцевого самоврядування та МОЗ України, зокрема рекомендовано більш детально визначити роль органів місцевого самоврядування у фінансуванні медичних послуг та заохочувати органи місцевого самоврядування приділяти більше уваги на фінансування конкретних місцевих потреб [10].

На підсилення фінансових можливості для відновлення закладів охорони здоров'я, які зазнали пошкоджень або руйнувань у період війни спрямовані зусилля грантодавців, зокрема діє Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я», який є частиною масштабної Відкритої програми грантових заявок. Наприклад, структурна частина (відділення) Северодонецької міської багатoproфільної лікарні «Український реабілітаційний центр» є активним учасником грантових програм, зокрема було подано проєкт грантової заявки на 2 млн євро з метою придбання обладнання для центру протезування у м. Києві.

У січні 2024 року питання фінансування та забезпечення умов для збереження кадрового потенціалу на тимчасово окупованих територіях для реалізації державних функцій у сфері охорони здоров'я стали предметом дискусії XVII Українського муніципального форуму, за участю Віце-прем'єр-міністра України – Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

I. Верещук та прийнято рішення про визначення особливостей фінансування закладів охорони здоров'я трьох категорій: на тимчасово окупованих територіях, релокованих в інші громади та тих, що натеper перебувають в зоні бойових дій реалізація якого поступово втілюється сьогодні, шляхом розробки та внесення змін до законодавства.

Список використаних джерел:

1. Коронавірус в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine/>
2. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3825629-v-ukraini-pid-cas-vijni-zrujnovani-vsint-195-medzakladiv-ta-se-ponad-15-tisaci-poskodzeni.html>
3. Реформування охорони здоров'я з точки зору первинної меддопомоги: що важливо знати органам місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.ua/news/17394>
4. Гейко О. В., Гупало І. В., Козій-Бределева С. П., Лесняк О. М., Мельникова К. М., Гутор Т. Г. Релокація під час воєнного стану: порівняльний аналіз надання медичної допомоги онкологічним хворим у Львівській та Донецькій областях//Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2023. № 2 (96) - С.88-93
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2#w1_7
6. «Порядок реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-%D0%BF#Text>
7. Джерело URL: <https://medplatforma.com.ua/news/72780-moz-oprilyunilo-pereliki-zakladiv-okhoroni-zdorovya-yaki-uviyshli-do-spromozhnoi-merezhi>
8. Постанова КМУ від 02 квітня 2024 р. № 374 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я» URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-ta-umov-nadannia-sub-a374>
9. URL: https://loga.gov.ua/oda/press/news/finansuvannya_relokovanih_zakladiv_ohoroni_zdorovya_luganshchini_rozglyanuli_na

10. Primary health care financing in Ukraine: a situation analysis and policy considerations, October 2023, WHO/EURO:2023-8138-47906-70792.

Organization of the work of institutions of the health protection system of ukraine under the conditions of the marital state. – Article. The study is devoted to the problems of organizing the work of health care institutions in Ukraine under martial law and establishing the work of relocated institutions, the possibilities and importance of decentralization of local self-government in order to develop and support health care institutions and provide medical services.

Keywords: *health care, decentralization, local self-government, martial law*

Авторська довідка:

Панов Ігор Вікторович, аспірант кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, <https://orcid.org/0000-0002-6209-6138>

Татаренко Галина Вікторівна, к.ю.н., професорка, завідувачка кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0001-6291-4455>

П А Н Е Л Ь ІІ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОБОРУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ

Середа Олена, Бурнягіна Юлія

Тези присвячені аналізу зарубіжного досвіду удосконалення процедури добору висококваліфікованих та компетентних осіб на посади державної служби, що видається можливим лише за умови забезпечення дієвості та об'єктивності оцінювання кандидатів на державну службу. На підставі проведеного дослідження робиться висновок, що вихід на новий рівень кадрового забезпечення державної служби вимагає всебічного аналізу та вивчення світового досвіду добору на посади державних службовців.

***Ключові слова:** державний службовець, європейські стандарти, добір кадрів, посада, зарубіжний досвід, професійна компетентність.*

Запровадження якісно нової державної служби має орієнтуватися на принципи організації, які відповідають сучасним трансформаційним процесам, тому що ефективне функціонування держави не можливе без структурованого, упорядкованого та дієвого правового забезпечення, розвиток якого є безперервним процесом, що передбачає вдосконалення нормативно-правової бази з врахуванням закордонного досвіду та вітчизняних реалій. Пріоритетним напрямом розвитку законодавства є продовження реформи державної служби та приведення її у відповідність до європейських стандартів з метою удосконалення ефективності її діяльності. Вихід на новий рівень кадрового забезпечення державної служби неможливий без усебічного аналізу та вивчення світового досвіду проходження державної служби та набуття і вдосконалення власного. Тому одним з пріоритетних

завдань вітчизняної науки має стати визначення ефективних складових проходження державної служби, основних принципів розбудови апарату професійного чиновництва та запровадження їх в системі державної служби України.

Реформування державної служби у контексті адаптації законодавства до принципів та стандартів Європейського Союзу передбачає подальше визначення основних напрямів професіоналізації державної служби у цілому та діяльності кожного державного службовця, зокрема. Під час проведення оцінювання кандидатів на державну службу необхідно враховувати здатність майбутніх державних службовців до професійного, ефективного та якісного виконання завдань, що є характерними для конкретної посади державного службовця. Все це передбачає запровадження компетентнісного підходу з метою формування висококваліфікованого кадрового складу державної служби.

Особливістю правового становища державних службовців країн Західної Європи є те, що їх статус не завжди регулюється загальним трудовим законодавством, а має власний регулятор – акти про публічну службу. Зокрема, варто назвати Великобританію, де існують окремі акти, за якими цивільним службовцям надається статус державних службовців, проте відсутній загальний закон про цивільну службу [1, с. 15].

На теперішній час добір на посади державної служби у більшості країн світу в цілому, та в Україні, зокрема, підпорядковується двом основним принципам – рівності і достоїнності [2, с. 79].

Цікавим є зарубіжний досвід правового регулювання умов вступу на публічну службу (державну службу), які є досить різноманітними, однак серед них слід виокремити такі спільні умови для багатьох країн. Зазвичай наголошується на приналежності до громадянства держави. Винятком із цього правила є те, що у країнах Європейського Союзу громадяни з інших держав-членів ЄС мають право доступу до більшості посад публічної служби. Так, у Німеччині, відповідно до ст. 116 їх Основного закону на посаду чиновника може бути призначено особу, яка є

німцем або має громадянство однієї з держав-членів Європейської співдружності (§ 7) [3].

Для порівняння доцільно розглянути досвід вирішення питань щодо громадянства осіб, які вступають на публічну службу у країнах Європейського Союзу. Так, відповідно до ст. 5 та 5 bis Закону Франції «Про права і обов'язки службовців», «особа може мати звання службовця за наявності французького громадянства». Водночас зазначається, що «громадяни держав-членів Європейського Співтовариства або інших, крім Франції, держав-учасниць договору про Європейський економічний простір мають право на доступ на умовах, передбачених загальним статутом, дослужби у складі корпусів, у штатах і на посадах. Однак, вони не мають доступу до посад, здійснення повноважень на яких або є невіддільним від здійснення суверенітету, або передбачає пряму чи опосередковану участь у здійсненні виняткових прав публічної влади держави або інших публічних об'єднань» [4, с. 153–203]. Схожа вимога міститься у § 7 Закону Німеччини «Про статус чиновників», однак поряд з абсолютною вимогою стосовно німецького громадянства для зайняття певних посад, звертає на себе увагу положення, відповідно до якого федеральний міністр внутрішніх справ (який здійснює управління публічною службою) може робити індивідуальні винятки та, за наявності нагальної службової потреби в роботі чиновників, приймати іноземних громадян, навіть з-поза меж Європейського Союзу [5].

Звернення до зарубіжного законодавства свідчить, що встановлення вимоги стосовно володіння державною мовою міститься в законодавчих актах: Литви – відповідно до ст. 9 Закону Литви «Про публічну службу» [6], кожна особа, призначена на посаду публічного службовця, повинна відповідати визначеним загальним вимогам, серед яких володіння литовською мовою; Латвії – згідно з Законом Латвії «Про державну цивільну службу» [7] обов'язковою вимогою до кандидата на посаду у цивільній службі є добре володіння латвійською мовою. Отже, вимога володіння державною мовою зазвичай встановлюється в державах, де є чималі іншомовні національні групи.

Доцільність законодавчого встановлення віку вступу та перебування на державній службі, обумовлена перш за все завданнями і функціями цих органів та особливостями їх діяльності. Згідно із ст. 19 Закону України «Про державну службу», державними службовцями можуть бути повнолітні громадяни. Разом з тим, відповідно до змін законодавства, виключена норма щодо заборони вступу на державну службу особи, яка досягла 65-річного віку та надана можливість призначення особи, яка досягла 65-річного віку, на посаду державного службовця — на 1 рік з правом повторного призначення без обов'язкового проведення конкурсу щорічно [8].

Необхідно зазначити, що єдиного систематизованого підходу у вирішенні цього питання вікового цензу немає, і в кожній країні встановлюються свої вимоги. Цікавим видається досвід Грецької Республіки стосовно вирішення питання вікового цензу в державній службі. Так, відповідно до ст. 6 Кодексу цивільних службовців Греції [9] для кожної категорії окремо встановлюються мінімальний та максимальний вік призначення на цивільну службу, зокрема, наприклад, для категорії US і TS: мінімальний вік – 21 рік; максимальний вік – 35 років; категорія SE: мінімальний вік – 21 рік; максимальний вік – 30 років. Однак ці обмеження не мають абсолютного характеру, та недотримання їх є можливим через виняткові офіційні причини.

Становлення демократичної, правової, соціальної держави, інтеграція України в Європейське співтовариство, проведення адміністративної реформи та реформи інституту державної служби зумовлюють необхідність підготовки державних службовців, що здатні неухильно відстоювати права і свободи людини і громадянина; володіють професійними вміннями і навичками, які ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях, аналітичних здібностях та майстерності застосування засобів і методів управлінської науки, стратегічним мисленням та особистісними якостями, необхідними для прийняття та успішної реалізації управлінських рішень [10, с. 213].

У зв'язку із цим важливого значення набуває вимога стосовно наявності у кандидатів на вакантні посади державної служби, відповідного ступеня вищої

освіти. Згідно зст. 19 Закону України «Про державну службу» [8] кандидат на вакантну посаду державної служби категорій «А» чи «Б», повинен мати ступінь вищої освіти не нижче магістра; для посад категорії «В» – бакалавра або молодшого бакалавра.

Слід зазначити, що майже в усіх країнах Європейського Союзу наявність відповідної освіти є однією з визначальних умов для вступу на публічну службу. Наприклад, у Чеській Республіці спостерігається детальне регламентування вимог як до освітнього рівня, так і до освітньо -кваліфікаційного рівня та ступеня державного службовця, в залежності від наявності яких присвоюються відповідні службові звання [11].

Аналіз законодавства інших країн, дозволяє стверджувати, що попередній професійний досвід є умовою вступу на публічну службу в тих країнах, де меншу увагу приділяють рівню освітньої підготовки, зокрема, у Швеції, Фінляндії, Нідерландах. Ця вимога застосовується, здебільшого, у процедурах прийому на службу на нижчих, а в особливих випадках і на середніх щаблях кар'єри [12, с. 57].

Звернення до зарубіжного законодавства свідчить про виокремлення й інших вимог до кандидатів на вакантні посади державної служби. Так, відповідно до ст. 6 bis Закону Франції «Про права і обов'язки службовців» [13, с.156], незважаючи на функціонування принципу рівності статей у сфері публічної служби, вимога стосовно підбору на службу осіб у залежності від статі (тобто або жінок, або чоловіків) передбачається, коли така приналежність становить визначальну умову виконання службових обов'язків.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що гармонізація державної служби шляхом відповідності законодавства у сфері державної служби міжнародним стандартам та нормам ЄС є необхідною умовою для дотримання цінностей ЄС, наближення державної служби до європейських принципів, які висуваються до країн - кандидатів на вступ до ЄС, а також принципів «належного врядування», які закріплені рішеннями Ради Європи, що сприятиме подальшому членству України в ЄС.

Запровадження міжнародних стандартів та норм ЄС спрямовано на гуманізацію державної служби та державного управління в цілому, і полягає у забезпеченні дотримання трудових та соціальних прав людини і основоположних свобод громадянина, включаючи всіх працівників, зайнятих на державній службі.

Список використаних джерел:

1. Дрозд О. Ю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 40(2). С.13-17.
2. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посіб. для юрид. фак-ів та фак-ів міжнар. відносин. Львів: ЗУКЦ, 2007. 308 с.
3. Basic Law for the Federal Republic of Germany: Act of 29.07. 2009 **URL:**<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/39140/73278/F805966327/DEU39140%20English.pdf> (дата звернення 8.05.2024).
4. Про права і обов'язки службовців: Закон Франції від 22.02.2007 р. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимощука, А. М. Школика. Київ: Конус-Ю, 2007. С. 153–203.
5. Bekanntmachung der Neufassung des Bundesbeamtengesetzes. Vom 31. März 1999. **URL:**<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/52842/99089/F903149529/DEU52842.pdf> (дата звернення 8.05.2024).
6. **Conditions of work; Public and civil servants:** Act of 04.04.1995 № I-836. **URL:**http://oit.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=47263&p_count=99090&p_classification=22.10&p_classcount=6231 (дата звернення 8.05.2024).
7. **Public and civil servants:** Act of 21.04.1994. **URL:**http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=59879&p_count=96724 (дата звернення 8.04.2024).
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № **889-VIII**. **URL:**<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 8.05.2024).
9. Code of Civil Servants: Law 2683/1999. **URL:**<https://www.oecd.org/mena/governance/35526160.pdf> (дата звернення 8.05.2024).
10. Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.

11. On the service of civil servants in the administration and on the remuneration of these employees and other employees of the administration (Service Law): Act of 26.04.2002 № 218/2002.

URL: http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=62165&p_count=96298&p_classification=22.10&p_classcount=6041 (дата звернення 8.05.2024).

12. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. Тимощука В. П., Школика А. М. Київ: Конус Ю, 2007. 735 с.

13. Про права і обов'язки службовців: Закон Франції від 22.02.2007 р. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимощука, А. М. Школика. Київ: Конус-Ю, 2007. С. 153–203.

Sereda O., Burnyagina Yu. Foreign experience of legal regulation selection for civil service. – Article. Theses are devoted to the analysis of foreign experience in improving the procedure for selecting highly qualified and competent persons for civil service positions, which seems to be possible only under the condition of ensuring the effectiveness and objectivity of evaluating candidates for civil service. On the basis of the conducted research, it is concluded that reaching a new level of staffing of the civil service requires a comprehensive analysis and study of the world experience in the selection of civil servants.

Keywords: *civil servant, European standards. recruitment, position, foreign experience, professional competence.*

Авторська довідка:

Середа Олена Григорівна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, **ORCID:** orcid.org/0000-0002-8252-1963

Бурнягіна Юлія Миколаївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, **ORCID:** orcid.org/0000-0003-3520-2852

ПОЛОЖЕННЯ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ

Капліна Галина

У публікації розглядаються питання захисту права власності відповідно до положень Конвенції з прав людини. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо захисту права власності на знищене майно в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту та компенсації за зруйноване житло. Вказано на сутність застережень, які Україна робить відносно відступу від зобов'язань за Конвенцією щодо захисту права власності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: мирне володіння майном, позбавлення власності, втручання держави, правосуддя, судовий захист, права людини, право власності.

Актуальність теми. Україна зобов'язалася дотримуватися стандартів та принципів Європейської Конвенції з прав людини, які застосовуються Європейським судом з прав людини. Це означає, що українські суди повинні враховувати практику та рішення ЄСПЛ при вирішенні справ, пов'язаних з правом власності.

Положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод щодо права власності (стаття 1 Протоколу №1) гарантує право на мирне володіння власністю та заборонує її позбавлення, крім випадків визначених законом і в інтересах загальності. Особливості застосування цього права у сучасних умовах в Україні включають в себе врегулювання земельних спорів, приватизацію, реформу власності та інші аспекти.

Щодо застережень, Україна прийняла застереження щодо статті 1 Протоколу №1 у разі націоналізації або іншого еквівалентного позбавлення власності, яке може здійснюватися в інтересах загальності та згідно із законом. Це застереження зберігається у контексті військового стану України та інших ситуацій, коли

держава вживає заходів для забезпечення безпеки або вирішення інших важливих питань.

Україна, як член Організації Об'єднаних Націй, визнає загальні принципи та стандарти прав людини, закріплені в різноманітних міжнародних документах, зокрема в Європейській конвенції з прав людини. Одним із ключових аспектів прав людини є право на власність. Гарантування цього права є базовим напрямом діяльності держави. Тому дуже важливим та актуальним питанням на сьогодні є можливість держави в умовах воєнного стану забезпечити захист права власності як конституційно гарантованого права відповідно до положень Конвенції про захист прав людини.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції гарантує право на мирне володіння, користування та розпорядження власністю. Це означає, що держави-учасниці зобов'язані захищати це право своїх громадян і нерезидентів. Проте, це право не є абсолютним, і деякі обмеження можуть застосовуватися в інтересах загальної безпеки, громадського порядку, економічного добробуту чи захисту прав та свобод інших осіб[1].

Нагадаємо, що Стаття 1 Протоколу №. 1 – захист власності передбачає: “Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.”[2].

Визнаючи, що кожен має право на мирне користування своєю власністю стаття перша, по суті, гарантує право власності. Проте другий пункт статті першої уповноважує державу «вводити дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів». Таким чином, цей пункт призначає держави самим визначати «необхідності» такого закону ...Стосовно «загальних інтересів», то ця норма в деяких випадках може спонукати законодавчий орган до здійснення «контролю за користуванням майном»[3].

Україна приєдналася до Європейської Конвенції з прав людини в 1997 році і взяла на себе зобов'язання забезпечити дотримання її положень. Це означає, що

українське законодавство і судова практика повинні відповідати стандартам, встановленим у Конвенції.

У контексті права власності це означає, що будь-які обмеження або позбавлення власності повинні бути обґрунтовані, пропорційні та не порушувати суттєвих прав власника. Українські суди мають враховувати ці принципи при вирішенні спорів, пов'язаних з правами власності.

Україна, як учасник Європейської Конвенції з прав людини, зобов'язана дотримуватися положень Конвенції, включаючи застереження щодо обмеження права власності. Варто враховувати, що хоча право на власність є одним із фундаментальних прав, його можна обмежувати в певних обставинах, зокрема в інтересах загальної безпеки, громадського порядку, економічного добробуту чи захисту прав та свобод інших осіб[4].

Звертаючись до бази даних рішень Європейського Суду з прав людини, які розташовані на офіційному веб-сайті, можна висловити деякі думки щодо справ, пов'язаних з правом власності.

В сучасних військових реаліях України важливим видається досвід застосування Конвенції та практика Європейського суду з прав людини у сфері знищення майна в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту. У справах, в яких заявники скаржилися на знищення їх будинків у контексті збройних конфліктів, Суд задовольняв позови про право власності на підставі витягів з житлового кадастру. Наприклад, у справі Керімова та інші проти Росії, заявники скаржилися, зокрема, на те, що внаслідок повітряних атак на місто, в якому вони проживали, загинули члени їхніх сімей, їхні життя були під загрозою, а їхні будинки та інше майно були серйозно пошкоджені. Заявники посилалися на статті 2 і 8 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу. Суд зазначив, що заявники надали витяги з опису житла, виданого місцевою адміністрацією. Ці документи підтвердили, що нерухомість, була побудована або придбана в різні дати і заявники були законними власниками майна, про яке йде мова. Суд визнав, що заявники можуть стверджувати, що вони є «жертвами» стверджуваного порушення статті 1 Першого протоколу досі, оскільки скаржилися на нанесення шкоди їхнім будинкам.

За рішенням Суду держава-відповідач має виплатити заявникам суми матеріальних збитків, нанесені майну[5].

У справі *Damayev v. Russia*, Суд вважав, що заявник, який скаржить на знищення його будинку, повинен надати принаймні короткий опис майна, про яке йде мова[6]. Як додаткові приклади доказів, що підтверджують право власності або право на проживання в цій власності, Суд прийняв такі документи як право власності на землю або майно, витяги з земельних або податкових реєстрів, документів з місцевої адміністрації, плани, фотокартки та квитанції на проведення ремонтних робіт, а також докази поштових служб, заяв свідків або будь-які інші докази, що мають відношення до справи (*Prokorovich v. Russia*, *Elsanova v. Russia*)[7].

Також вважалось, що так звані технічні паспорти, які розглядалися як «документи технічної інвентаризації», були непрямим доказом підтвердження права власності на будинки і земельну ділянку (*Chiragov and Others v. Armenia*)[8]. Однак, якщо заявник не надав доказів свого права власності на майно або документів на підтвердження свого місця проживання, тоді його скарги про те, що його майно було знищено неодмінно будуть відхилені, оскільки Суд не може бути переконаний в тому, що він має достатні докази для того, щоб визнати, що власність, про яку йде мова існувала, а також те, що вона знаходилася у «володінні» заявника (*Sargsyan v. Azerbaijan* ; *Lisnyu and Others v. Ukraine and Russia*)[9]. Заявники скаржаться, що обстріли перешкоджають мирному користуванню своїм майном і проживанню. В якості доказів зруйнування свого дому, заявник повинен принаймні надати стислий опис зазначеної власності. Ще як додаткові достовірні докази права власності на майно або місце проживання Суд прийняв такі документи: свідоцтва про право власності, витяги із земельного і податкового реєстрів, документи, видані місцевою адміністрацією, плани, фотографії і квитанції на оплату комунальних послуг, а також докази отримання пошти, заяви свідків або будь-які інші відповідні докази[10].

У справі *Dogan and Others v. Turkey*, яка стосувалася примусового виселення селян на південному сході Туреччини у регіоні, в якому був запроваджений

надзвичайний стан, та відмови їм в наданні дозволу на повернення протягом декількох років, уряд-відповідач подав заперечення стосовно того, що деякі з заявників не подали документи про право власності, які б підтверджували, що вони володіли майном в селі[11]. Суд вважав, що не було необхідно вирішувати, чи за відсутності документів, що підтверджують право власності, заявники мали права власності відповідно до національного законодавства. Питання полягало в тому, чи загальна економічна діяльність заявників складала «майно», яка підпадає під сферу застосування статті 1 Протоколу № 1. Відповідаючи на запитання ствердно Суд зазначив, що не був оскаржений той факт, що всі заявники мешкали в селі Бойдаш до 1994 року. Незважаючи на те, що вони не мали зареєстрованої власності, вони або збудували свої власні будинки на земельних ділянках їх предків, або мешкали в будинках, які належали їх батькам і обробляли земельні ділянки, які їм належали; вони мали права, які не викликають заперечень, на спільні земельні ділянки в селі, такі як вигони, пасовища і ділянки лісу, і заробляли собі на життя від тваринництва і вирубки дерев. Усі ці економічні ресурси та доходи, отримані від заявників, були визнані як «майно» для цілей статті 1 Протоколу № 1 (пасовища і лісові землі, і заробляли собі на життя з тваринництва і вирубки дерев. Усі ці економічні ресурси та доходи, які отримували заявники, були віднесені до категорії «власності» для цілей статті 1 Протоколу № 1 .Як підсумок, заявники зобов'язані надавати prima facie докази на підтримку своїх скарг відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо знищення майна у контексті збройного конфлікту.

В умовах військового стану з'являються нові виклики для цивільного права та захисту базових прав, зокрема, права власності. З одного боку, важливо забезпечити доступ до правосуддя та захист прав громадян, з іншого боку, необхідно врахувати особливості воєнного часу, такі як обмеження права власності, неможливість захистити це право на окремих територіях, де влада не здійснює свої повноваження тощо. Однак будь-які обмеження повинні відповідати принципам необхідності та пропорційності, тобто вони мають бути обґрунтованими і здійснюватися лише в міру необхідності для досягнення визначених цілей. Українська влада має

забезпечити, щоб будь-які обмеження права власності були справедливими і не порушували основні права та свободи громадян.

Це означає, що будь-яке обмеження права власності в Україні повинно бути обґрунтованим і підлягати суворому контролю з боку судових правоохоронних та інших правозахисних органів, щоб уникнути можливості зловживання владою або порушень прав громадян.

Оригінальний текст застереження щодо обмежень права власності в Україні в контексті Європейської Конвенції з прав людини зазвичай містить такий зміст: "Україна робить застереження до статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, що стосується права на власність, в частині його виконання на тимчасово окупованих територіях України."

Це застереження вказує на те, що влада України вважає себе не зобов'язаною дотримуватися положень щодо права на власність на тимчасово окупованих територіях, таких як Крим та частини Донецької та Луганської областей. Таке застереження вказує на складність правового статусу цих територій і відображає політичні та територіальні конфлікти, які існують у регіонах.

Висновок. Таким чином, проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки. Україна, доєднавшись до Європейської Конвенції з прав людини, прийняла на себе зобов'язання щодо захисту права власності на майно та майнові права. Ці зобов'язання полягають в тому, що держава підтримує і захищає мирне володіння своїм майном для всіх осіб, хто на законних підставах здійснює свої права власності. У разі недотримання державою таких зобов'язань громадянин має право звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом. Як приклад, було розглянуто актуальне для сьогоднішніх подій питання отримання компенсації від держави за знищене житло – приватні будинки або квартири – у практиці Європейського суду. Зазначено, що доказами знищення або руйнування приватного житла можуть слугувати будь-які документи: правовстановлюючі папери, фото та відео знищеного житла тощо. Вважаємо, що наша держава повинна використовувати цю практику Європейського суду для надання компенсації за знищене житло, яке знаходиться на непідконтрольній території.

Список використаних джерел:

1. Офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини
URL:<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx>(дата звернення: 03.05.2024).
2. Міжнародна конвенція про захист прав людини і основних свобод
URL:<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005> (дата звернення: 03.05.2024).
3. Баранов В. ТОП рішень ЄСПЛ щодо захисту нерухомого майна. Юридична газета онлайн. №7(609).URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice> (дата звернення 05.05.2024).
4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
5. Рішення у справі «Kerimova and Others v. Russia» від 03.05.2011,заява № 17170/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201276> (дата звернення 05.05.2024).
6. Рішення у справі «Damayev v. Russia» від 29.05.2012,заява № 36015/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-110944>(дата звернення 05.05.2024).
7. Рішення у справі «Prokopovich v. Russia, Elsanova v. Russia» від 18.11.2003,заява № 58255/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-94343> (дата звернення 05.05.2024).
8. Рішення у справі «Chiragov and Others v. Armenia» від 16.06.2015,заява № 13216/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155353> (дата звернення 05.05.2024).
9. Рішення у справі «Sargsyan v. Azerbaijan» від 16.06.2015,заява № 40167/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155662>(дата звернення 05.05.2024).
10. Рішення у справі «Lisnyy and Others v. Ukraine and Russia» від ,заява № 5355/15.URL: <https://rm.coe.int/16-lisnyy-and-others-v-ukraine-and-russia-uaa/16806b596111>(дата звернення 05.05.2024).
11. Рішення у справі «Dogan and Others v. Turkey» від 25.06.2008,заява № 88003/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88136> (дата звернення 05.05.2024).

Kaplina H. Norms of the Convention on human rights regarding the protection of property rights: features of application and provisions in modern conditions in Ukraine. – Article. The publication deals with the protection of property rights in accordance with the provisions of the Convention on Human Rights. The practice of the European Court of Human

Rights regarding the protection of ownership of destroyed property in situations of international or internal armed conflicts and compensation for destroyed housing is analyzed. The substance of the reservations that Ukraine makes regarding the deviation from the obligations under the Convention regarding the protection of property rights in the conditions of martial law is indicated.

Keywords: *peaceful possession of property, deprivation of property, state intervention, justice, judicial protection, human rights, property rights.*

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м.Київ, Україна.
<https://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

ВПЛИВ ЄСПЛ НА НАЦІОНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Євдокимов Олександр, Котова Любов

У науковій статті досліджено застосування правових позицій Європейського суду з прав людини у національному законодавстві України. Розглянуто сучасний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України. Досліджено вплив Європейського суду з прав людини на адміністративні справи.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, судова система, адміністративна відповідальність, прокурор*

Наявність структурного впливу Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) на національні судові системи несе потенціал для самостійності та автономії останніх. Роль ЄСПЛ у стимулюванні реформ судочинства в країнах-членах відображається у впровадженні стандартів та принципів, що сприяють підвищенню якості правосуддя. Посилення взаємодії між національними судами та

європейською інституцією сприяє розвитку єдиної юридичної практики та стандартів прав людини. Проблеми, пов'язані із затримками у вирішенні справ та недостатнім виконанням рішень ЄСПЛ, потребують подальших реформ у національних судових системах.

Забезпечення дотримання прав людини у національних судових системах за допомогою ЄСПЛ має стратегічне значення для зміцнення демократії та правової держави. Перспективи розвитку полягають у подальшій гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами прав людини та поглибленні співпраці з ЄСПЛ. Зокрема, подальше розширення компетенції ЄСПЛ може сприяти зміцненню прав людини в країнах-членах шляхом розгляду нових типів справ та визначенню нових прав та обов'язків.

Однак існують певні виклики, такі як перевантаженість судової системи ЄСПЛ та нестача ресурсів для ефективного вирішення справ. Це може призвести до затримок у вирішенні справ та погіршення якості юстиції.

У сучасному світі, де права людини відіграють центральну роль у формуванні правових систем, важко переоцінити значення міжнародних судових інституцій. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), створений за Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, є ключовим органом у забезпеченні наднаціонального контролю за дотриманням прав людини в країнах-членах Ради Європи. Відповідно до частини 1 статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ щодо України є обов'язковими до виконання нею [1]. Це означає, що застосування практики ЄСПЛ здійснюється в межах усього національного судочинства нашої держави. Враховуючи актуальність та невизначеність питання, у даній тезі ми хочемо більш детально розглянути аспект участі прокурора в окремих адміністративних провадженнях, та практику Європейського суду з прав людини щодо цього питання.

6 жовтня 2022 року Європейський суд з прав людини у справі «Бантиш та інші проти України» констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини у зв'язку з небезсторонністю суду з огляду на відсутність сторони

обвинувачення, тобто, прокурора, під час розгляду справи про притягнення водія до адміністративної відповідальності [2]. Велика Палата Верховного Суду відмовилася переглядати рішення судів за заявою захисника, який посилався як на підставу для перегляду на вказане рішення ЄСПЛ. При цьому у Великій Палаті вважають, що орган Національної поліції на стадії досудового оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення й так фактично виконує функцію обвинувачення [3].

Як зазначає Велика Палата Верховного Суду, поліцейський, уповноважений складати протокол про адміністративне правопорушення, вже на етапі фіксування події та оформлення документів виступає в ролі сторони обвинувачення. Відповідно до статті 6 Конституції України «Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [4]. Дана юридична норма закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що є ключовим аспектом демократичного устрою та правової держави. Підтримання публічного державного обвинувачення в суді передбачено пунктом першим частини першої статті 2 Закону України «Про прокуратуру» [5]. Проаналізувавши ж Закон України «Про Національну поліцію», можна зрозуміти що жодних повноважень які б надавали правоохоронцям право виступати в ролі державного обвинувачення просто не існує [6].

З викладеної вище інформації можна зробити наступний висновок: існує розбіжність між Конституцією України та позицією Верховного Суду, на чому у справі «Бантиш та інші проти України» і наголосив Європейський суд з прав людини [2]. Висловлюючи свою позицію, суд фактично наділив Національну поліцію України повноваженнями, не передбаченими чинним законодавством, і проігнорував положення Конституції України, які чітко визначають прокуратуру як єдиний орган, уповноважений здійснювати державне обвинувачення в суді.

Отже, рішення Великої Палати Верховного Суду несе в собі значні ризики, адже може стати підґрунтям для великої кількості позовів до ЄСПЛ з боку громадян, які не згодні з результатами справ про адміністративні правопорушення,

де не було прокурора. Це матиме негативні наслідки для бюджету України та авторитету нашої країни на міжнародній арені, погіршивши відносини з нашими стратегічними партнерами. Прогресивним рішенням в цьому аспекті на нашу думку буде розроблення та ухвалення законодавчого акту, який чітко визначить обов'язкову участь прокурора як сторони обвинувачення у справах про адміністративні правопорушення, що караються позбавленням спеціального права, адміністративним арештом або арештом з утриманням на гауптвахті.

Отже, можна зробити висновок, що вплив Європейського суду з прав людини на українське національне законодавство та загальну судову систему в Україні є надзвичайно важливим і корисним. Рішення та рекомендації ЄСПЛ відіграють ключову роль у забезпеченні відповідності судових рішень та законів України міжнародним стандартам прав людини.

Із роками вплив ЄСПЛ стає все більш помітним та значущим у контексті підвищення якості правосуддя та зміцнення правової державності в Україні. Проте, для досягнення повного ефекту необхідно продовжувати активну співпрацю з Європейським судом з прав людини, вдосконалювати законодавство та судочинство, а також забезпечувати відкритий доступ до правосуддя для всіх громадян без винятків.

Тільки завдяки спільним зусиллям судових органів, правозахисних організацій, громадськості та міжнародних партнерів Україна зможе побудувати справедливе та демократичне суспільство, в якому права та свободи кожного громадянина будуть захищені належним чином.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 02.12.2012 №3477-IV
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Бантиш та інші проти України від 06.10.2022 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i08#Text

3. Депутати взялися виконувати рішення ЄСПЛ, який назвав порушенням Конвенції відсутність прокурора у справі про притягнення водія до адміністративної відповідальності.

URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/281469-deputaty-prinyalis-vypolnyat-reshenie-espch-kotoryu-nazval-narusheniem-konventsii-otsutstvie-prokurora-po-delu-o-privlechenii-voditelya-k-adminotvetstvennosti> (дата звернення: 14.05.2024).

4. Конституція України від 01.01.2020 №254к/96-ВР

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Про прокуратуру: Закон України від 01.01.2024 №1697-VII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

6. Про Національну поліцію: Закон України від 04.05.2024 №580-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

Yevdokimov O., Kotova L. Influence of the European Court of Human Rights on national judiciary: analysis, problems and prospects of development. – Article. The scientific article examines the application of the legal positions of the European Court of Human Rights in the national legislation of Ukraine. The current influence of the decisions of the European Court of Human Rights on the development of legislation and judicial practice of Ukraine is considered. The influence of the European Court of Human Rights on administrative cases and the participation of the prosecutor was studied.

***Keywords:** European Court of Human Rights, judicial system, administrative responsibility, prosecutor.*

Авторська довідка:

Євдокимов Олександр Сергійович, студент 1-го курсу ОС «магістр» групи ПР - 231зм юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. orcid 0009-0007-8501-1591

Котова Любов Вячеславна, к.ю.н., професорка, в.о. завідувача кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

ВНЕСОК ЄСПЛ У ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Білугін Денис, Котова Любов

У науковій статті здійснено дослідження внеску ЄСПЛ у покращення системи правосуддя. Зазначені процедури, тлумачення та позитивні зміни, які тягне за собою практика ЄСПЛ. Проаналізовано переваги та проблеми в забезпеченні єдності судової практики при використанні практики ЄСПЛ.

Ключові слова: ЄСПЛ, право, судова система, правосуддя, судова практика, рішення, конвенція.

Попередні дослідження, які аналізували внесок Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) у реформування системи правосуддя, відзначають значний вплив цього органу на модернізацію судової системи. Ці дослідження виявляють декілька ключових аспектів цього внеску [1, с. 98-102]:

1. Створення єдиних стандартів.

Рішення Європейського Суду з прав людини формують прецеденти, які створюють невід'ємну базу для визначення єдиної системи стандартів у сфері правосуддя та захисту прав людини. Це відбувається через установлення чітких норм і принципів, які мають обов'язковий характер для всіх країн, що підписали Європейську конвенцію про захист прав людини.

У результаті цієї діяльності суду створюється єдина система юридичних стандартів, яка визначає, як повинна функціонувати судова система та які права та свободи мають бути гарантовані кожній людині. Це сприяє узгодженості та консистентності у судових рішеннях у всіх країнах-учасницях.

Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Ірландія проти Великої Британії» встановило стандарт щодо заборони катувань та несправедливого поводження зі затриманими особами. Цей прецедент став основою для подальших рішень судів у схожих справах та вплинув на законодавство багатьох країн[2, с. 88-93] .

Рішення ЄСПЛ є важливим інструментом для формування спільних стандартів та єдиного підходу до захисту прав людини у всіх країнах-членах.

2. Захист прав громадян.

Європейський Суд з прав людини п відіграє вагому роль у захисті прав та свобод громадян країн-членів. Шляхом розгляду скарг на порушення прав людини, які надходять до нього від осіб або груп осіб, ЄСПЛ відкриває можливість громадянам отримати об'єктивне та справедливе розглядання своїх справ. Рішення, прийняті ЄСПЛ, мають міжнародний авторитет та є обов'язковими для виконання країнами, які підписали й ратифікували Європейську конвенцію з прав людини [3, с. 14-15].

ЄСПЛ сприяє забезпеченню того, що держави-члени дотримуються своїх зобов'язань за міжнародним правом щодо захисту прав людини. Шляхом розгляду скарг, Суд здійснює оцінку виконання правових стандартів та принципів, встановлених Конвенцією, і виносить рішення, які мають значення як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому.

Наприклад, у справі «Україна проти Мамедова» ЄСПЛ визнав, що українська влада порушила право на життя та заборону катувань шляхом недостатнього розслідування смерті особи під час затримання поліцією. Це рішення підштовхнуло українську владу до прийняття заходів для поліпшення правопорядку та дотримання прав людини.

ЄСПЛ виступає важливим інструментом захисту прав громадян, що сприяє створенню справедливого та правового суспільства в Європі.

3. Стимулювання реформ.

Стимулювання правових реформ у країнах-членах Європейського Суду з Прав Людини (ЄСПЛ) відбувається завдяки розкриттю системних проблем та недоліків у правозастосуванні та правопорядку . Коли ЄСПЛ визнає порушення прав людини або встановлює недоліки у функціонуванні правової системи, це створює стимул для проведення реформ у відповідних країнах. Наприклад, рішення суду про недостатню ефективність правоохоронних органів чи судової системи може спровокувати активізацію правозахисних організацій та громадськості, що

вимагатимуть від уряду внести зміни для уникнення подібних порушень у майбутньому. Такий тиск може стимулювати владу до проведення реформ у сферах правоохоронних органів, судової системи та законодавства, що сприятиме покращенню правової системи та захисту прав людини. Таким чином, рішення ЄСПЛ виявляють не лише конкретні порушення прав людини, але й системні проблеми, що може сприяти стимулюванню правових реформ у країнах-членах.

4. Підвищення якості правосуддя.

Узгодженість судових рішень з принципами та стандартами, встановленими Європейським Судом з прав людини, відіграє ключову роль у підвищенні якості правосуддя та забезпеченні дотримання міжнародних стандартів прав людини. Цей аспект судової діяльності має важливе значення для гармонізації судової практики, зміцнення правової впевненості та забезпечення справедливого розгляду справ.

Розглядаючи скарги на порушення прав людини, ЄСПЛ допомагає створити стандарти, які встановлюють мінімальні вимоги до додержання прав та свобод громадян. Це відбивається на судовій практиці країн-членів, де судді враховують прецеденти та рішення ЄСПЛ при вирішенні аналогічних справ. Такий підхід забезпечує більш однорідний та передбачуваний результат для громадян, а також сприяє підвищенню довіри до судової системи.

Зокрема, розгляд справ ЄСПЛ може виділяти системні проблеми та недоліки у правопорядку та правозастосуванні країн-членів. Це стимулює не лише удосконалення законодавства, але й проведення реформ у судовій системі, підвищення кваліфікації суддів та забезпечення доступу до справедливого судового процесу для всіх громадян.

Узгодженість судових рішень з принципами ЄСПЛ є важливим чинником, який сприяє покращенню правосуддя та зміцненню дотримання міжнародних стандартів прав людини в країнах-членах Європейської конвенції з прав людини.

У судовій практиці виникають серйозні труднощі не лише з розумінням, а й з застосуванням Конвенції та рішень ЄСПЛ. Наведу приклади: деякі судді адміністративних судів обмежуються загальним згадуванням окремих положень Конвенції без докладного пояснення їх значення та застосування в конкретній

справі. Інші можуть вказати на певну статтю Конвенції, не розкриваючи її значення та обґрунтування застосування. Також можуть існувати судові рішення, де судді в мотивувальній частині обмежуються узагальненими фразами, наприклад, «це суперечить принципу правової визначеності», «відповідно до рішень ЄСПЛ» тощо. Іноді судді можуть взагалі замінити мотивувальну частину судового рішення відповідною практикою ЄСПЛ.

Важливо відзначити, що у рішенні ЄСПЛ від 10 лютого 2010 року у справі «Серявін та інші проти України» Суд підкреслив необхідність належного обґрунтування судових рішень та зазначення їх підстав. Це вказує на важливість чіткості та обґрунтованості в мотивуванні судових рішень, а також на необхідність врахування практики ЄСПЛ у судовій діяльності.

Деякі судді не розрізняють практику Європейського Суду та Європейського Суду з прав людини, що часто виявляється у неправильному використанні назв та зміні текстів рішень ЄСПЛ. Інші проблеми полягають у вибіркового застосуванні практики ЄСПЛ, порушенні юрисдикційного критерію, коли судові рішення ЄСПЛ не відображають фактичні обставини справи, що розглядається у внутрішніх судах. Навіть якщо у двох справах застосовується один і той же правовий принцип, схожість обставин не повинна автоматично приводити до застосування рішення ЄСПЛ судом.

Проблеми в забезпеченні єдності судової практики при використанні практики ЄСПЛ також стають очевидними. Наприклад, в одних судових рішеннях адміністративні суди детально обґрунтовують свої відповіді на кожен аргумент сторін, а в інших, хоча посилаються на аналогічне рішення ЄСПЛ, не обґрунтовують свою позицію стосовно кожного аргументу. Це порушує право сторони на справедливий процес, як зазначено в статті 6 Конвенції. Така непослідовність у використанні рішень ЄСПЛ ускладнює досягнення єдності у судовій практиці.

1. Враховуючи різноманітні посилання на практику ЄСПЛ та інші зазначені проблеми, важливо відзначити, що використання цієї практики має бути обґрунтованим та розсудливим. На думку вченого, О.В. Трояновського, також

важливою характеристикою, є прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», яким Україна офіційно визнала практику ЄСПЛ джерелом права [4, с. 270]. Розуміємо, що хоча вона є обов'язковою до застосування, необхідно ретельно визначати умови, за яких цю практику слід застосовувати для вирішення конкретних правових питань. Це означає, що перед використанням практики ЄСПЛ слід переконатися, що національне законодавство не забезпечує адекватного рішення проблеми.

Зокрема, критеріями застосування практики ЄСПЛ можуть бути [5, с. 14-16]:

1. Наявність конкретної правової проблеми, яка не може бути вирішена в рамках національного законодавства.

2. Прогалина в чинному законодавстві України.

3. Колізія між нормами чинного законодавства України.

4. Відсутність механізмів реалізації окремих положень законодавства України, що порушує права людини.

5. Неоднозначне трактування норм законодавства України.

Застосування практики ЄСПЛ повинно сприяти єднанню судової практики у захисті прав людини, а не замінити аргументацію судового рішення або виступати як його невід'ємний атрибут.

Отже, ми висвітлили важливість та вплив Європейського Суду з прав людини на систему правосуддя. Проаналізувавши історію та еволюцію ЄСПЛ, а також визначивши його основні принципи та завдання, можемо зробити висновок про значний внесок цього суду у захист прав та свобод громадян у країнах-членах Європейської конвенції з прав людини.

Попередні дослідження підтверджують важливість ролі ЄСПЛ у покращенні системи правосуддя та вплив на правову культуру у європейських країнах. Це свідчить про значний внесок Європейського Суду з прав людини у формування справедливої та демократичної судової системи в Європі [6, с. 10-11].

Таким чином, можна зробити висновок, що ЄСПЛ відіграє ключову роль у захисті прав людини та сприяє підвищенню якості правосуддя у країнах-членах Європейської конвенції з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Караман І.В., Козіна В.В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. К.: ВАІТЕ, 2015. 136 с.
2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
3. Федик С.Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. С. 17.
4. Трояновський О.В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини та їх місце у правовій системі України. Право та державне управління. 2023. №1. С. 266-271.
5. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. 3-тє видання, стереотипне. Київ: Алерта, 2016. С. 129.
6. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. С. 13.

Bilugin D., Kotova L. Contribution of the ECtHR to the improvement of the justice system. – Article. In the scientific article, research was carried out outside the ECHR in the improvement of the justice system. The specified procedures, interpretations and positive changes entailed by the practice of the ECtHR. Advantages and problems in ensuring the unity of judicial practice when using the practice of the ECtHR are analyzed.

Key words: ECtHR, law, judicial system, justice, judicial practice, decision, convention.

Авторська довідка:

Білуґін Денис, студент 1-го курсу магістерського рівня спеціальності "Право" юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,

Котова Л.В., к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

АНАЛІЗ ПРОГНОЗІВ ВИБОРІВ У ЄВРОПАРЛАМЕНТ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Беспалов Максим

У статті розглянуті можливі варіанти результатів виборів у Європейський парламент у 2024 році. За результатами аналізу прогнозів результатів виборів визначені можливі наслідки для внутрішньої політики Європейського Союзу з урахуванням економічної, фінансової та регуляторної свободи для держав-членів. Також, розглянуті зовнішні наслідки, які можуть мати значення для України, насамперед, надходження допомоги у визначених розмірах, а також стан захисту прав людини після виборів в Європейський парламент.

***Ключові слова:** Європейський парламент, вибори 2024 року, праворадикальні популісти, допомога Україні, захист прав людини*

Відповідно до Договору про Європейський Союз, «громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу у Європейському парламенті»[1]. Отже, Європейський парламент є законодавчим і представницьким органом Європейського союзу.

Деякі науковці, зокрема, Професор Девід Фаррелл зі Школи політики та міжнародних відносин Дублінського університетського коледжу[2], вважають, що «Європарламент є одним із найвпливовіших законодавчих органів світу»[3].

Десяті прями вибори до Європейського парламенту відбудуться з 6 по 9 червня 2024 року. У ході виборів кожен з 448 мільйонів жителів Європейського Союзу (ЄС) з 27 країн, матиме можливість віддати свій голос за одного з 720 парламентаріїв.

Політичне значення виборів полягає у тому, що більшість у Європейському Парламенті формуватиме політику ЄС протягом наступних п'яти років, так як Парламент затверджує бюджет ЄС, склад майбутньої Європейської комісії, поділяє законодавчі функції стосовно усіх офіційних протоколів, що стосуються справ Союзу[4].

На виборах 2019 року лівоцентристські та правоцентристські партії зазнали значних втрат, тоді як проєвропейські центристські, ліберальні та екологічні партії та антиєвропейські праві популістські партії досягли значних здобутків.

У результаті, станом на теперішній час, розподіл місць між політичними силами в Парламенті має наступний вигляд:

- Європейська народна партія (EPP) - правоцентристська політична група, найбільша група в Парламенті, має 178 місць;

- Прогресивний альянс соціалістів і демократів (S&D) - політична група в Європейському парламенті Партії європейських соціалістів (PES), заснована у 1953 році, 141 місце;

- Альянс «Відновлення Європи» («RE»), ліберальна, проєвропейська політична група Європейського парламенту, заснована на дев'ятий термін, наступниця групи Альянсу лібералів і демократів для Європи (ALDE), 101 місце;

- «Зелені» (Європейський вільний альянс, EFA) - політична група Європейського парламенту, яка складається переважно із зелених і регіональних політичних партій, 71 місце;

- ID (Ідентичність і демократія) - права та ультраправа політична група Європейського парламенту, заснована у 2019 році, 58 місць;

- Європейські консерватори та реформісти (ECR) - м'яка євроскептична, антифедералістична політична група Європейського парламенту, 67 місць;

- Ліві в Європейському парламенті (GUE/NGL) – ліва політична група Європейського парламенту, заснована в 1995 році, 38 місць;

- Інші – 51 місце[4].

На виборах 2024 року, очікується «різкий поворот праворуч». Так, науковці Європейської ради з міжнародних відносин Кевін Каннінгем, Саймон Хікс, Імоджен Лірмонт та Сьюзі Деннісон зібрали останні опитування громадської думки в кожній державі-члені ЄС і застосували статистичну модель, яку вони розробили та використовували для попередніх трьох виборів [5].

Результати проведених досліджень показують, що основні політичні сили в Парламенті, а саме Європейська народна партія і Прогресивний альянс соціалістів і

демократів продовжать тенденцію двох останніх виборів до зменшення електоральної довіри і втратять певну кількість місць: у ЕРР очікується зменшення на 5 місць, у S&D на 10 місць.

У той же час, прогнозується, що ЕРР, незважаючи на зменшення кількості місць, залишиться найбільшою партією у Парламенті, і збереже більшість своїх повноважень. Центристська група «Відновити Європу» і Зелені за прогнозом також втрачатимуть певну кількість місць (зі 101 до 86 та з 71 до 61 відповідно). Ліві за прогнозом трохи збільшать своє представництво у Парламенті, з 38 до 44 місць.

Найважливішим є прогнозування значного збільшення присутності у Парламенті правих популістів, що й отримало назву «різкого повороту праворуч».

Так, згідно з прогнозами, праворадикальна група «Ідентичність і демократія» отримує 40 додаткових місць і у такому випадку (98 депутатів) стане третьою за кількістю групою нового Парламенту. Також прогнозується, що група Європейських консерваторів і реформістів ECR отримає на 18 місць більше, і також стане однією з впливових груп Парламенту з 85 депутатами.

У тому випадку, якщо угорська правоцентристська націонал-консервативна партія «Фідес», яка у теперішній час сидить разом із незалежними депутатами, отримає 14 місць (за прогнозом) та приєднається до ECR, то остання узагалі матиме всі шанси стати третьою за величиною групою Парламенту[5]. Такі зміни у Парламенті, у випадку їх реалізації, впливатимуть на формування коаліцій між політичними групами в Парламенті при голосуваннях за певні сфери питань. Простими словами можна сказати, що популістські голоси, особливо радикально правих, ймовірно, будуть гучнішими після виборів 2024 року, ніж будь-коли після перших прямих виборів Європейського парламенту в 1979 році.

Причини результатів прогнозування збільшення кількісного представництва у парламенті праворадикальних популістських партій, на підставі проведених опитувань та моделювання, містяться, ймовірно, у наступних чинниках:

- активне використання правими популістами та радикалами PR-технологій у передвиборчих компаніях, у тому числі залучення для просування своїх ідей лідерів думок;

- загравання з електоратом шляхом використання правими партіями гасла превалювання національних інтересів окремої країни над загальноєвропейськими, обґрунтування відсутності потреби у витратах на захист довкілля, введення обмежень для мігрантів тощо (так само роблять трампісти у США, і мають великий відсоток підтримки населення);

- просування правими партіями відверто популістських лозунгів, які не мають під собою економічної основи, але вигідно виглядають на фоні помірних обіцянок центристів;

- зниження темпів зростання валового внутрішнього продукту Європейського союзу, негативні показники зростання економічного розвитку окремих країн ЄС, збільшення цін на енергоносії та інші фактори[6]. Вказані чинники впливатимуть на популярність поточної більшості у Європарламенті, та можуть призводити до того, що виборці будуть віддавати голоси за партії, які у поточний час не належать до більшості;

- це будуть перші після вибори у Європарламенті, які пройдуть після епідемії COVID, і та частина населення, яка залишилась незадоволеною роботою державних установ під час епідемії, може висказати своє незадоволення шляхом зміни електоральних уподобань під час голосування;

- традиційно низька явка виборців, яка зазвичай не перевищує половини від виборчих списків (на виборах 2014 року склала 42,54 відсотки, на виборах 2019 року - 50,6 відсотків) [7, 8] може зіграти на руку правим популістам.

- у той час як виборці, які зазвичай голосують за центристські партії, можуть частково проігнорувати виборчий процес через розчарування у своїх партіях, незадоволення якимись елементами внутрішньої політики, яку останні проводять, економічні негаразди, електорат популістів, навпаки, добре мотивований гаслами, може різко підвищити явку, і таким чином, забезпечити масштабне збільшення місць у парламенті для правих популістів;

- прихована робота російської пропагандистської машини на деструктивні процеси у Європарламенті – так, у лютому латиське інтернет-видання, що спеціалізується на журналістських розслідуваннях The Insider, спільно з німецьким

щотижневим журналом *Der Spiegel* опублікувало чергове розслідування про вербування європейських політиків співробітниками фсб[9]. Одним із авторів розслідування є відомий журналіст-розслідувач Христо Грозев.

Все це відображає тривале зниження підтримки основних партій і зростання підтримки правих екстремістських і менших партій по всій Європі, що призводить до дедалі більшої фрагментації європейських партійних систем як на національному, так і на європейському рівнях.

У випадку значного збільшення кількості правих радикальних депутатів в Європарламенті і неможливості центристів формувати більшість без залучення таких партій, Європейський парламент може змінити вектори руху у наступних напрямках:

- підтримка більшої економічної, фінансової та регуляторної свободи для держав-членів;

- підтримка дуже обмежувальної імміграційної політики, щоб дозволити державам-членам більше свободи дій та обмежити будь-який розподіл розподілу біженців;

- домінування коаліції «антикліматичної політики»;

- центристським і лівоцентристським депутатам Європарламенту буде важче тримати позицію проти подальшої ерозії демократії та верховенства права, а також громадянські свободи в Угорщині та будь-якій іншій державі-члені, яка може рухатися в цьому напрямку[4].

З точки зору України, важливість даних виборів полягає перш за все у впевненості щодо виконання у повному обсязі обов'язків щодо допомоги Україні, взятих на себе Європейським Парламентом на період 2024-2027 років на загальну суму 50 мільярдів євро[10].

Так, під час голосування за вказаний пакет допомоги, він був прийнятий 536 голосами за, 40 проти, 39 утримались[11].

Зміна складу Парламенту призведе відповідно до зміни співвідношення голосів на підтримку України. Більшість у наступному Європарламенті, ймовірно, підтримає продовження фінансової, матеріально-технічної та військової допомоги,

яку західні держави схвалювали для України з лютого 2022 року. Проте буде більша кількість євродепутатів (зокрема в ID та серед позафракційних депутатів), які більш симпатизують росії. Крім того, підтримка України в решті Парламенту також може знижуватись, оскільки національні партії почнуть реагувати на зміну думок своїх виборців, висловлених їхніми голосами на виборах до Європейського парламенту.

Зниженню підтримки України в Європейському Парламенті може сприяти також подання Постійним представництвом України при Раді Європи інформації щодо заходів відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Вказана інформація міститься у повідомленні Постійного представництва України №31011/32-119-46585 від 4 квітня 2024 року, зареєстрованому у Генеральному секретаріаті 5 квітня 2024 року, щодо статей 12, 17, 19, 21, 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статей 8, 10, 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статей 1, 2, 3 Додаткового протоколу до Конвенції та статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції[12]. Демонстрація відступу від вказаних зобов'язань, незважаючи на вимушеність та виправданість таких заходів, може бути використана депутатами-популістами для зниження підтримки України серед власного електорату.

Також, при збільшенні кількості націоналістично налаштованих праворадикальних депутатів, можливе зменшення підтримки ідеї прийняття нових членів до Європейського Союзу, тому, для України вкрай важливим є терміново активізувати політичні, економічні та правові процеси по вступу до ЄС.

Список використаних джерел:

1. Treaty on European Union. Official Journal C 191, 29 July 1992.
URL: <https://web.archive.org/web/20090201191729/http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html> (дата звернення 30.04.2024)
2. David Farrell profile on the website of European Consortium For Political Research.
URL: <https://ecpr.eu/profile/DavidFarrell> (дата звернення 30.04.2024)
3. David Farrell. "The EP is now one of the most powerful legislatures in the world".
URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/EN/03A-DV-PRESSE_IPR\(2007\)06-15\(07837\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/EN/03A-DV-PRESSE_IPR(2007)06-15(07837)_EN.pdf) (дата звернення 30.04.2024)

4. **Luise Quaritsch**. “On the road to the 2024 European elections: Institutional timeline and missed opportunities”. Дата публікації 01.02.2024. URL: <https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/publication/on-the-road-to-the-2024-european-elections-institutional-timeline-and-missed-opportunities> (дата звернення 30.04.2024)

5. Kevin Cunningham, Susi Dennison, Simon Hix, Imogen Learmonth. “A sharp right turn: A forecast for the 2024 European Parliament elections”. Дата публікації 23.01.2024.

URL: <https://ecfr.eu/publication/a-sharp-right-turn-a-forecast-for-the-2024-european-parliament-elections/> (дата звернення 30.04.2024)

6. Українська редакція Медіакорпорації Китаю. «Економіка єврозони стагнувала у четвертому кварталі 2023 року». Дата публікації 01.02.2024. URL: <https://ukrainian.cri.cn/2024/02/01/ARTIWAml9egkjG7JGzhgcUDJ240201.shtml> (дата звернення 30.04.2024)

7. Wikipedia. “2014 European Parliament election”. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2014_European_Parliament_election (дата звернення 30.04.2024)

8. Wikipedia. “2019 European Parliament election”. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_European_Parliament_election (дата звернення 30.04.2024)

9. Ютуб канал Freedom. ФСБ вербу є європейських політиків. Розслідування The Insider. Дата публікації 10.02.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DpPv1OOi0vQ> (дата звернення 30.04.2024)

10. Oleksandra Opanasenko. «The European Parliament approved a €50 billion aid package for Ukraine». Дата публікації 27.02.2024. URL: <https://babel.ua/en/news/104342-the-european-parliament-approved-a-50-billion-aid-package-for-ukraine> (дата звернення 30.04.2024)

11. Офіційний акаунт бюджетного комітету Європейського парламенту в соціальній мережі X (колишній Твіттер). URL: https://twitter.com/EP_Budgets/status/1762437803613278375 (дата звернення 30.04.2024).

12. permanent representation of ukraine to the council of europe № 31011/32-119-46585. **notification of partial withdrawal of derogation.** URL : <https://rm.coe.int/0900001680af4532> (дата звернення 30.04.2024).

Bespalov M. Analysis of forecasts of elections to the European parliament and possible consequences for Ukraine. – Article. The article considers possible options for the results of the elections to the European Parliament in 2024. According to the results of the analysis of the forecasts of the election results, the possible consequences for the internal policy of the European Union, taking into account the economic, fiscal and regulatory freedom for the member states, are determined. Also, the external consequences that may be important for Ukraine are

considered, first of all, the receipt of aid in specified amounts, as well as the state of human rights protection after the elections to the European Parliament.

Keywords: *European Parliament, 2024 elections, right-wing radical populists, aid to Ukraine, protection of human rights.*

Авторська довідка:

Беспалов Максим Олександрович, кандидат економічних наук, адвокат, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НЕОТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Карчевська Олена, Авраменко Євген

Проблематика осучаснення тоталітарних режимів та набуття ними форм гібридних демократій є однією з найбільш небезпечних тенденцій розвитку політичних систем. Тому варто проаналізувати особливості неототалітарних трансформацій та визначити небезпечні тенденції, які посилюються в Україні в умовах воєнного стану, з метою відновлення та стабілізації демократичного поступу в повоєнний час.

Ключові слова: *неототалітаризм, політичний режим, демократія, політична система, трансформація.*

Сучасний світ, який вважається сучасним та цивілізованим з погляду усталення гуманізму, прав людини разом з цінностями свободи та плюралізму, стикнувся з посиленням тоталітарних режимів, навіть там де демократичні зміни на певний час набули стійкого виміру. У таких системах, шляхом демократичних процедур, владу отримали узурпатори, які почали знищувати інститути демократії разом з дієвими її механізмами. Одностайність та тотальне підкорення суспільства, нівелювання попередніх здобутків почало набувати ознак нової моделі управління державою. Наприклад, неможливо не помітити негативну динаміку на окупованих територіях Луганської й Донецької областей, де дії «нової» влади репресіями та шантажем стимулювали відкат індивідуальної політичної свідомості до масової, бо

так легше поширювати вигадані міфи серед населення. Також помітним є політичне розмежування на рівні введення кастовості (пріоритет інтересів російських офіцерів, етнічних росіян й тамтешніх держслужбовців над потребами місцевих жителів). Силовий примус та пропаганда робить свою справу, люди активно сприймають викривлені Кремлем історичні наративи, дезінформацію, яка поширюється через цензуровані медіа та поглиблює впевненість у світовій змові проти них. Варто зауважити, що більшість з цих людей безпосередньо обізнані про, хоч і не досконалі, але достатньою мірою дієві: політичну конкуренцію, механізми виборів, ринкову економіку та громадянське суспільство, яке в різних формах активності відстоювало важливі інтереси суспільства.

Провідна дослідниця тоталітаризму Г. Арендт у своїх роботах пояснює це тим, що перехід до тоталітаризму розпочинається з соціального рівня, яким активно починають маніпулювати (сьогодні це величезний набір технологій), для того, щоб людина не усвідомлювала свій соціальний інтерес. «Для цього треба перетворити суспільство зі структури в «мішок з картоплею». Якщо людина сама по собі, то вона не може остаточно сформулювати колективні інтереси. Ця маса людей перетворюється на натовп. Об'єднання натовпу стає значною мірою зовнішнім, тобто керованим. Люди не здатні до самоорганізації, тому підкоряються зовнішній мобілізації» [1,с.710].

Ще десять років тому ідеологія неототалітаризму поставала в науці переважно як теоретичний конструкт. Сьогодні це ідеологічна основа для посилення нового виду інспекції державою, умова інституціоналізації нового етатизму, опорою якого є нові технології та глобальність. Отже, неототалітаризм є режимом впровадження нових форм державного контролю, які спираються на новітні технології, м'яку силу, гібридні політичні режими та системну включеність у процес глобалізації. Також він визначається поєднанням елементів традиційного тоталітаризму із сучасними політичними практиками. Його особливістю є здатність адаптуватися до змін суспільних норм і потреб.

Ключовим чинником, що впливає на напрямки діяльності держави – є характер відносин між громадянами та державними інститутами. Цей характер визначається

типом політичного режиму, що лежить в основі функціонування кожної політичної системи. Він повністю охоплює права та свободи громадян, рівень їх участі в політичному та соціальному житті тощо. Тоталітаризм як протиположність демократії завжди прагне обмежити людську волю на рівні всіх сфер життя суспільства. Неототалітаризм для цього використовує сучасні технології, такі як масове стеження, цензура інтернету, аналіз великих даних, щоб скеровувати громадян та суспільство. Ці методи забезпечують безпрецедентний рівень моніторингу та придушення інакомислення. Найяскравішим прикладом цифрового тоталітаризму є китайський Інтернет, який є свого роду «іншим світом», відокремленим від усіх світових сервісів. Великий китайський брандмауер фільтрує всі запити користувачів, вміст яких може нести певну небезпеку для морально-етичних та політичних цінностей Китаю, та негайно повідомляє органам безпеки про таку активність [2].

На відміну від класичних тоталітарних режимів, новий тоталітаризм часто використовує більш вуальовані й комплексні форми контролю, такі як маніпуляція інформацією, підкуп та пропаганда, економічні важелі тиску та культурні обмеження, замість відкритого насильства.

Ще однією особливістю є популістські ідеї до яких часто апелюють неототалітарні рухи, експлуатуючи страхи та невдоволення членів суспільства, обіцяючи владу «сильної руки» та рішучі дії проти уявних ворогів та глобальне лідерство.

На відміну від жорстких, але зрозумілих ідеологій класичного тоталітаризму, неототалітаризм синтезує різноманітні ідеологічні елементи – націоналізм, радикалізм, релігійний фундаменталізм, антизахідництво або панславізм, вигадуючи надскладну ідеологему, яку легко адаптувати до будь-якої ситуації. Це робиться для культивування масового страху та комплексу нерозумності, тобто чим складніше конструкт, тим менше людей будуть його розуміти [3,с.245]. Відомо, що для генерування таких «корисних» догм працюють потужні штаби кремлівських філософів, істориків, політологів тощо.

Ще однією особливістю є експлуатація різних форм етнічної чи релігійної ідентичності для підтримки таких режимів. Це робиться з метою створення відчуття належності до певної групи. Відповідно, якщо індивіди не належать до цієї групи, вони вважаються «іншими» і стають об'єктами ненависті та дискримінації. Тож неототалітаризм формує тренд ворожості до «інших».

Несталі гібридні псевдодемократії мають загрозу швидкого переходу до неототалітаризму. На думку С. Гантінгтона [4] такі режими є своєрідними «напівзбудованими будинками» на шляху до демократії. Вони є нестабільними, бо відбивають «тенденцією коливання» між двома протилежними полюсами – демократією і диктатурою, слабкістю держави, її низькими економічними показниками в поєднанні з високим рівнем «політичного безладу». А наявність поділу усередині населення стосовно ідеологічних орієнтацій тільки посилює нестабільність. Саме тому політичний клас намагається взяти під контроль основні процеси, узурпує право на владу, правду й посилює тиск на опозицію та інші канали інформації.

Вітчизняна політологія також визначає індикатори гібридних режимів, які по суті є підставами для усталення неототалітарних режимів. До них віднесені: проведення виборів, чесність та справедливість яких викликає сумніви; панівна роль виконавчої гілки влади, котра персоніфікована переважно в особі президента; слабкість формальних демократичних інститутів, місце яких займають нелегітимні неформальні правила та зразки поведінки (клановість, корупція, «телефонне право» тощо); можливість використання правлячою елітою армії, правоохоронних та судових органів як інструментів для утримання влади; існування умовної багатопартійності, але держава обмежує діяльність тих партій, які здатні ефективно протистояти керівництву країни; прагнення держави встановити контроль над діяльністю громадянського суспільства, яке може становити реальну загрозу збереженню владних позицій правлячої еліти; пряма чи опосередкована залежність центральних ЗМІ від виконавчої влади; домінування змішаної патріархально-підданської політичної культури тощо [5].

На відміну від географічно обмежених тоталітарних держав минулого, неототалітаризм набуває глобального впливу. Країни оновленого тоталітаризму об'єднуються в тимчасові партнерські альянси для повалення глобальних інститутів (організацій), збільшують тиск на різні сегменти світової економіки, стимулюють глобальні проблеми, щоб переключити увагу світової спільноти від себе. Для цього використовують сучасні мережеві технології, сірі зони в транскордонному просторі, капітали та людей, які стають заручниками таких режимів. Все це посилює міжнародну конфліктність та нарощує глобальні проблеми.

Американський політолог Ф. Фукуяма, звернув увагу світової спільноти на те, «що перехід до демократії в Україні – найважливіша демократична трансформація, яка відбувається зараз у світі. І від того, як просуватимуться справи в Україні, залежатиме питання, чи може посткомуністичні країни успішно подолати своє минуле» [6]. Дійсно український досвід вказує на можливість успіху демократизації, але в умовах довготривалого воєнного стану механізми демократії зазнають значних викликів. Тому повоєнне відновлення демократії потребуватиме значних зусиль громадянського суспільства, політичної еліти та міжнародних організацій. На жаль, приклад Білорусі, Росії вказує, що неототалітарні тенденції виявилися сильнішими й нівелювали можливості для реставрації демократичних інститутів й унеможливили подолання тривалого відкату в бік диктатури.

Тоталітаризм з'являється там, де проблеми економічного розвитку та модернізації, соціальної стабільності та руху не вдається вирішити силами існуючого порядку. Сьогодні спостерігається ризик перетворення української моделі класичної європейської демократії у гібридизовану, яка здатна посилити неототалітарні тенденції. Один з таких гібридних режимів має назву тоталітарна демократія. Про нього писали Дж. Талмон та В. Ендгал [7]. У цьому режимі існують формальні демократичні закони, виборчі правила та процедури, громадянське суспільство, проте це є фікцією, яка маскує справжню узурпаторську політику влади. Тоталітарна демократія, як правило, має псевдоплюралістичну політичну систему, де реальна влада знаходиться у провладних сил.

Інший гібридизований режим, елементи якого шкодять розвитку України – «анклавна демократія», він базується на владі певних груп, таких як військові, мілітаризовані рухи або корпорації, які встановлюють вето й перешкоджають демократично обраним представникам народу у доступі до певних політичних сфер. «Анклав» перебирає управління окремими сегментами або сферами на себе. В таких режимах значно гальмується ухвалення рішень демократичними інститутами й посилюються тіньові політичні процеси.

Більшість політологів схиляються до небезпеки встановлення в Україні змішаного варіанту «неліберальної демократії» та «ексклюзивної демократії». Перша являє собою порушення принципу верховенства права у таких сферах як громадянські свободи, де обмежується свобода слова, інформації та асоціацій, що призводить до порушення основних прав громадян, викривлюється сфера взаємовідносин між громадянами та державою, порушується принцип рівного доступу до суду, рівність перед законом та право на захист для меншин. Друга порушує принципи загальних, вільних та чесних виборів, обмежує активне й пасивне виборче право, коли «один або декілька сегментів всіх дорослих громадян виключаються із загального виборчого процесу» [8,с.38-41].

Наведемо деякі ознаки неототалітарних тенденцій на які вказують в тому числі й західні партнери України.

1. Концентрація влади в руках політичної еліти, яка значно посилила виконавчу гілку влади та обмежила прозорість процесу прийняття рішень.

2. Перенесення виборів, що призводить до відсутності циркуляції еліти та відстороненості від потреб суспільства.

3. Надмірна цензура в Інтернеті та соціальних мережах. Контроль над ЗМІ та спроба української влади «домовитися» з журналістами.

4. Несприйняття владою політичних опонентів, надмірна державна регуляція волонтерства та інших ініціатив громадянського суспільства.

5. Узурпація контролю над ключовими секторами економіки «сірими кардиналами» від політичної еліти.

6. Зростання стеження за громадянами та збирання даних. Обмеження свободи пересування та зібрань.

Наявні проблеми є наслідком в тому числі й інших факторів – безпекової ситуації, яка посилила пандемічну економічну кризу та загострила соціальне розшарування. Але все ж таки наголосимо, що тенденція гібридизації політичного режиму є очевидною, ми втрачаємо провідні механізми демократії та відновлюємо тоталітарні елементи через повернення до цензури, надмірні обмеження прав і свобод, відтермінування виборів, необґрунтовані заборони тощо.

Активна участь у політичному житті, захист демократичних інституцій та свободи слова, а також вимогливість до влади – це те, що може допомогти Україні протистояти неототалітарним тенденціям.

Список використаних джерел:

1. Кагарлицький Б. Ю. Демократія в марксистській та ліберальній теорії. Марксизм: не рекомендовано для навчання. 2006. 480 с. URL: <https://philocv.files.wordpress.com/2011/12/kagar01-philocv-wordpress-com.pdf> (дата звернення 4.05.2024).

2. Нестеренко В.В. Тоталітаризм в інформаційному середовищі. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/3130c51f-6341-4c4e-aa11-f6b7e712b634/content> (дата звернення: 7.05.2024).

3. Положай К.І., Скиба Е.К. Неототалітаризм як виклик демократичної форми управління. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 244-247.

4. Huntington S.P. *The Third Wave Democratization in the Late 20th Century*. 2012. 384 p.

5. Шачковська Л.С. Індикатори гібридних режимів (Псевдодемократії). URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7344/1/Shachkovska%20L.S._gibrudni%20regumu.pdf (дата звернення: 6.05.2024).

6. Щур М. Френсіс Фукуяма про українську демократію і помилкові очікування. Радіо Свобода. 04.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/fukuyama-ukrayina-reformu-democratiya/31085269.html> (дата звернення: 7.05.2024).

7. Калиніна А.О. Від класичного тоталітаризму до тоталітарної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 281–288. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjNqdX6pbKFAxX6PxAIH8sC-AQFnoECBQQAQ&url=http%3A%2F%2Fdspace.onua.edu.ua%2Fhandle%2F11300%2F371&usg=AOvVaw2znIwkn3mkpE63UGhw7ANN&opi=89978449> (дата звернення: 5.05.2024).

8. Merkel W., Croissant A. Formal Institutions and Informal Rules in Defective Democracies. *Central European Political Science Review*, Vol. 1-2, P. 31–48. URL: <https://www.politstudies.ru/en/article/3017> (дата звернення: 29.04.2024).

Olena Karchevska, Evgeny Avramenko. Features and development tendencies of modern neo-totalitarian regimes. – Article. The problem of modernization of totalitarian regimes and their acquisition of the forms of hybrid democracies is one of the most dangerous trends in the development of political systems. Therefore, it is worth analyzing the features of neo-totalitarian transformations and identifying dangerous trends that are intensifying in Ukraine under martial law, with the aim of restoring and stabilizing democratic progress in the post-war period.

Key words: *neo-totalitarianism, political regime, democracy, political system, transformation.*

Авторська довідка:

Карчевська Олена, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політологічних та культурологічних студій СНУ ім. В. Даля. Київ, Україна. ORCID ID: 0000-0002-8046-5208

Авраменко Євген, студент 4 курсу спеціальності 052 «Політологія» юридичного факультету СНУ ім. В. Даля. Київ, Україна.

ПРО ОСНОВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОРЕЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ З ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ДЕРЖАВ

Санченко Алевтина

Представлено особливості соціально-економічних прав людини та загальні сучасні міжнародно-правові рамки щодо обов'язку держав у сфері забезпечення їх реалізації. Наведено основні норми, які встановлюють вимоги щодо забезпечення мінімальних стандартів соціально-економічних прав людини. Наголошено на загальноприйнятому підході з кореляції обсягу соціально-економічних прав людини та рівня економічного розвитку держав. Наведено підстави обмеження державами прав людини та відступу від них, а також окреслено модерний тренд промоції серед суб'єктів господарювання поваги прав людини та належної обачності щодо них у загальному контексті сталого розвитку.

***Ключові слова:** соціально-економічні права людини, забезпечення прав людини, обмеження прав людини, рівень економічного розвитку держав, сталий розвиток, належна обачність щодо прав людини*

Права людини є фундаментальним і загальновизнаним ціннісним філософським, морально-етичним та політико-правовим орієнтиром, який у результаті сучасного розвитку міжнародних відносин закріплено статутами і правом глобальних, регіональних та субрегіональних міжнародних міжурядових організацій. Серед них – Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Організація американських держав, Африканський Союз, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейський Союз, Організація чорноморського економічного співробітництва, ін. Ціннісний орієнтир пріоритету прав людини – поряд із пріоритетами демократії та верховенства права – прийнято застосовувати відносно до цивілізованого політичного устрою та діяльності держави, створення її політико-

правової матерії та законодавства, забезпечення правового порядку, а також до діяльності всіх суб'єктів, суб'єктів господарювання включно, що функціонують у державі або під її юрисдикцією в різних площинах суспільних відносин. Найбільш вагомими міжнародно-правовими актами світового та європейського рівнів, що закріплюють права людини у соціальній та економічній сферах, є Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права (1966 р.), Хартія економічних прав і обов'язків держав (1974 р.), більше 170 конвенцій Міжнародної організації праці, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута у 1996 р.), Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.).

Соціально-економічні права (відомі як «позитивні права») є результатом боротьби людей за поліпшення економічного рівня свого життя. Забезпечення їх реалізації кожною окремою особою, колективами осіб й суспільством у цілому вимагає певних активних дій держави організаційного, правотворчого, правоохоронного та іншого порядку. Як визначено доктриною та встановлено нормами загального і регіонального міжнародного права, що містяться у зазначених вище та інших доповнюючих їх правових актах, до соціально-економічних прав людини відносяться, зокрема: право на працю та її прозорі, передбачувані й безпечні умови та гідну оплату; відпочинок; підприємницьку діяльність; колективні дії працівників і роботодавців у випадках конфліктів інтересів, включаючи право на страйк; власність та адекватну компенсацію у випадку її незаконного відчуження; соціальний захист і соціальне забезпечення; достатній життєвий рівень; житло; охорону здоров'я; безпечне для життя та здоров'я довкілля; освіту та ін.

Доктрина права характеризує соціальні права як погоджені та визнані міжнародною спільнотою, закріплені в законодавстві більшості сучасних держав мінімальні правові норми – стандарти прав людини у соціальній сфері, що передбачають такі умови життя, які дозволяють кожному вільно підтримувати і розвивати людську сутність [1]. Економічні права та свободи людини характеризуються як нормативно визначена міра можливої поведінки або діяльності людини в економічній сфері суспільних відносин (у сферах виробництва,

розподілу, обміну і використання матеріальних благ), пов'язана з правовим режимом власності та господарської діяльності; як можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах у спосіб, що передбачені, зокрема Конституцією та законами України [2].

Соціальні та певні економічні права визначають обов'язок держави забезпечити кожній особі мінімальний рівень засобів для існування і соціального забезпечення для підтримання людської гідності та достатнього задоволення основних життєвих потреб. Об'єктивно визнається, що рівень забезпечення реалізації соціальних і економічних прав людини обумовлено рівнем економічного розвитку держав, і, відповідно, як норми загального так і норми європейського міжнародного права закріплюють основні рамки цього явища матеріального світу.

Так, стаття 22 Загальної декларації прав людини встановлює, що кожна людина як член суспільства має право на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній сфері за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [3]. Стаття 2 Міжнародного пакту про соціальні, економічні і культурні права (далі МПСЕКП) передбачає, що держави зобов'язуються в індивідуальному порядку та у порядку міжнародної допомоги й співробітництва, зокрема в економічній і технічній сферах, вжити заходів у максимальних межах наявних ресурсів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи вжиття законодавчих заходів.

Європейська соціальна хартія (переглянута) [4] (далі ЄСХ(п), Хартія), котру визнано Соціальною конституцією Європи, у Частині I, встановлює, що її держави-учасниці ставлять за мету своєї політики, здійснення якої вони прагнуть усіма відповідними засобами національного та міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися обумовлені Хартією права та принципи. Стаття 20 «Зобов'язання» ЄСХ(п), зважаючи на різну спроможність і політичну волю держав-членів Ради Європи, вимагає від держав-учасниць Хартії

вважати для себе обов'язковими принаймні шість із дев'яти статей її Частини II, й загальна кількість статей або пунктів, визнаних обов'язковими має становити не менше 16 статей або 63 пункти. Тому обсяг зобов'язань держав-учасниць ЄСХ(п) *de jure* є різним, кожна з них самостійно визначила кількість положень для ратифікації, виходячи з національних *de facto* обставин. Лише 2 європейські держави, а саме – Франція та Португалія, зобов'язались виконувати ЄСХ(п) у повному обсязі. Різний рівень економічного розвитку держав є однією з низки підстав, що є детермінантами такого підходу. До прикладу, Італійська Республіка не вважає себе зобов'язаною лише вимогами статті 25 ЄСХ(п) про право працівників на захист у разі банкрутства їхнього роботодавця; Королівство Бельгія – вимогами статті 23 про право осіб похилого віку на соціальний захист та статті 24 про право на захист у випадках звільнення; Королівство Данія – п. 7 статті 2 «Право на справедливі умови праці» стосовно обов'язку держави забезпечити, щоб працівники, зайняті на роботах у нічний час, користувалися заходами, які враховують особливий характер такої роботи; статті 24 про право на захист у випадках звільнення, ін. [5]. Україна у 2006 р. ратифікувала одинадцять статей ЄСХ(п) у повному обсязі, шістнадцять статей із визначеними нею пунктами (у тому числі 6 із 9 обов'язкових та 74 пунктів із 98). Утім наша держава не взяла на себе обов'язків за п. 3 статті 2 «Право на справедливі умови праці» про встановлення щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; п. 1 статті 4 «Право на справедливу винагороду» про визнання права працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень; статтею 13 про право на соціальну та медичну допомогу; статтею 25 про права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства роботодавця та ін. [6]. У 2017 р. Україною додатково ратифіковано п. 3 і 4 статті 12 «Право на соціальне забезпечення», які закріплюють її обов'язки докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень (п. 3); вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення: а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших держав-учасниць ЄСХ(п) у

тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях держав-учасниць; б) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі держав-учасниць (п. 4) [7].

Водночас варто підкреслити, що не існує жодного міжнародно-правового договору (конвенції або угоди) стосовно соціально-економічних прав людини, який би встановлював чіткі, обов'язкові для всіх його держав-учасниць, юридичні вимоги щодо міри кореляції між обсягом відповідних зобов'язань держави із забезпечення цих прав та обсягом необхідного для цього матеріально-фінансового ресурсу, який вона має надати. Ці питання регулюються виключно національним законодавством, яке, однак, повинно бути увідповідненим наявним міжнародним обов'язкам і зобов'язанням та конституційним нормам кожної окремої держави.

Принагідно важливо зазначити, що міжнародні договори передбачають можливість застосування їхніми державами-учасницями обмежень прав людини, соціально-економічних включно, за наявності особливих обставин. Так, стаття G «Обмеження» Части V ЄСХ(п) містить положення про обмеження здійснення прав людини. Будь-яке обмеження соціального або економічного права людини вважатиметься таким, що відповідає нормам ЄСХ(п), лише якщо воно передбачене статтею G. Спеціальними умовами для застосування обмежень соціально-економічних прав є такі: а) встановлення обмеження (обмежень) законом; б) наявність законної мети такого обмеження (обмежень); в) необхідність такого обмеження (обмежень) у демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі. Європейський комітет з соціальних прав, який є спеціалізованим моніторинговим органом у межах ЄСХ(п) і уповноважений розглядати колективні скарги щодо невиконання ЄСХ(п), розробив тлумачення статті G [8, с. 217-218]. Вони, зокрема передбачають, що держави-учасниці мають свободу розсуду у визначенні інтересів суспільства, однак від зобов'язань за ЄСХ(п) не можна

відмовитися без належного рівня захисту прав, якого достатньо для задоволення основних соціальних потреб. Ці тлумачення містяться, наприклад, у рішеннях цього Комітету за результатами розгляду скарг *Greek General Confederation of Labour (GSEE) v. Greece*, *Federation of employed pensioners of Greece (IKA - ETAM) v. Greece*, *Validity Foundation v. Finland*, ін. [9]. Такі обмежувальні заходи повинні забезпечувати пропорційність між їхніми цілями та наслідками, що впливають на здійснення соціально-економічних прав. І навіть за надзвичайних обставин, якими згідно зі статтею 15 «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є війна або інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації [10], обмежувальні заходи повинні бути належними, відповідними цілі, поставленої для їх досягнення. Вони не повинні виходити за межі заходів, що необхідні для досягнення такої цілі, можуть застосовуватися лише з тією метою, для якої вони призначені, і мають забезпечувати належний рівень захисту соціально-економічних прав людини. Будь-яке обмеження має відповідати нагальній суспільній потребі та бути найменш обмежувальним заходом із точки зору його впливу на закріплені Хартією права серед тих заходів, які можуть досягти поставленої мети. Органи державної влади повинні здійснювати аналіз наслідків діючих або запланованих законодавчих заходів, зокрема щодо їх можливого впливу на найуразливіші групи населення, а також проводити змістовні консультації з групами осіб, які зазнають або можуть зазнати найбільшого негативного впливу з причин застосування таких заходів. Зобов'язання держав щодо забезпечення дотримання мінімальних стандартів визначено стосовно конкретних економічних та соціальних прав, наприклад, надання первинної медичної допомоги, притулку та освіти.

Забезпечення державами основних соціально-економічних прав кожної людини в усьому світі вимагає складних рішень з координації зусиль для збереження, примноження та масштабного перерозподілу ресурсів. Отже, наприклад, стаття 11 МПСЕКП встановлює, що держави, визнаючи право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя, мають вживати

належних заходів індивідуально та у порядку міжнародного співробітництва для, зокрема, поліпшення методів виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом використання технічних і наукових знань, поширення знань про принципи харчування та вдосконалення або реформування аграрних систем для найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів та забезпечення справедливого розподілу світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, що імпортують та експортують продукти. Проголошені Генеральною Асамблеєю ООН Хартія економічних прав і обов'язків держав [11] та Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року [12] створили загальнополітичні підстави для міжнародного співробітництва в цілях сталого розвитку й сприяння новому економічному порядку, де суб'єкти господарювання як впливові актори економічних та нерідко й політичних суспільних відносин глобалізованого світу повинні поважати права людини та у ході своєї діяльності на національному й транснаціональному рівнях проявляти належну обачність щодо прав людини (як це передбачено Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини 2011 р., Керівними настановами ОЕСР для багатонаціональних підприємств щодо відповідального ведення бізнесу 2023 р., Директивою ЄС щодо належної обачності для корпоративної сталості 2024 р. та ін.), й де жодна людина не має залишатися осторонь, поза увагою.

Економічне зростання держави, збільшення обсягів виробництва, товарообігу і послуг на національному та міжнародному ринку є матеріальною основою соціального розвитку, від якої залежить підвищення доходів й добробуту її населення, державних та індивідуальних можливостей реалізації кожною людиною її соціально-економічних прав.

Список використаних джерел:

1. Андрієв В.М. Місце соціальних прав у системі прав людини: міжнародно-правовий досвід і законодавство України. Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України: матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 берез. 2004 р.). Київ, 2004. Ч. 2. С. 7–10.

2. Фролов Ю.М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2005. 20 с.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Європейська соціальна хартія (переглянута), Страсбург, 3 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
5. Reservations and Declarations for Treaty No.163 - European Social Charter (revised) (ETS No. 163), status as of 09/05/2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=163&codeNature=0>
6. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text>
7. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17.05.2017 № 2034-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-19#Text>
8. Дайджест практики Європейського комітету з соціальних прав. Рада Європи, червень 2022 р. 224 с. URL: <https://rm.coe.int/ecsr-digest-re-social-rights-2023/1680ac7ba0>
9. *Greek General Confederation of Labour (GSEE) v. Greece*, Complaint No. 111/2014, Decision on the merits of 23 March 2017. URL: [https://hudoc.esc.coe.int/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20descending%22\],%22escdctype%22:\[%22FOND%22,%22Conclusion%22,%22Ob%22\],%22escstateparty%22:\[%22GR C%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-111-2014-dmerits-en%22\]}](https://hudoc.esc.coe.int/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20descending%22],%22escdctype%22:[%22FOND%22,%22Conclusion%22,%22Ob%22],%22escstateparty%22:[%22GR C%22],%22escdcidentifier%22:[%22cc-111-2014-dmerits-en%22]}); *Federation of employed pensioners of Greece (IKA –ETAM) v. Greece*, Complaint No. 76/2012, Decision on the merits of 7 December 2012. URL: [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20descending%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-76-2012-dmerits-en%22\]}](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20descending%22],%22escdcidentifier%22:[%22cc-76-2012-dmerits-en%22]}); *Validity Foundation v. Finland*, Complaint No. 197/2020, Decision on the merits of 22 March 2023. URL: <https://rm.coe.int/cc-197-2020-dmerits-en/1680ac58b9>
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рим, 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. United Nations General Assembly Resolution 3281 (XXIX): Charter of Economic Rights and Duties of States, solemnly proclaimed at 2315th plenary meeting, 12 December 1974. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2778/download>
12. Перетворення нашого світу: Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція 70/1 Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. (A/RES/70/1). URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>

Sanchenko A. On the main international legal principles of correlation socio-economic human rights with the economic development of the states. – Article. *Specific features of socio-economic human rights and general modern international legal framework on the duty of states in the field of ensuring their implementation are presented. The main norms that establish requirements for ensuring minimum standards of social and economic human rights are highlighted. The generally accepted approach of correlating the scope of socio-economic human rights and the level of economic development of states is emphasized. The reasons for the state's restriction of human rights and deviation from them are provided, as well as the modern trend of promotion among business entities of respect for human rights and due diligence towards them in the general context of sustainable development is outlined.*

Key words: *socio-economic human rights, ensuring human rights, restrictions of human rights, the level of economic development of states, sustainable development, human rights due diligence*

Авторська довідка:

Санченко Алевтина Євгенівна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини в сфері економіки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9001-7564>

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

Лемба Анастасія

В статті здійснено аналіз питань правового регулювання та основних практичних проблем, з якими стикаються громадяни України на території Польщі. Висвітлено ряд проблем, щодо розв'язання питань пов'язаних з легальним перебуванням громадян України на території Республіки Польща, з якими зараз стикаються обидві країни, як безпосередньо громадяни України перебуваючи в Республіки Польщі так і органи польської влади у особі Ужєндів Воєводських.

***Ключові слова:** громадяни України, легалізація, Республіка Польща, статус біженця, статус УКР, дозвіл на тимчасове проживання.*

Однією з головних завдань цієї публікації є висвітлення ряду проблем, щодо розв'язання питань пов'язаних з легальним перебуванням громадян України на території Республіки Польща, з якими зараз стикаються обидві країни, як безпосередньо громадяни України перебуваючи в Республіки Польщі так і органи польської влади у особі Ужєндів Воєводських. Це особливо важливо у сучасні часи, коли війна в Україні, призвела до міграції, переважно жінок із дітьми саме на територію Польщі. Одже, бойові дії на території України спричинили масовий в'їзд біженців до Польщі.

Звісно охопити кожну проблему, з якою стикаються як Польські органи влади, так і громадяни України, які перебувають в Польщі неможливо, проте висвітлити головні необхідно, адже це стосується як внутрішніх справ, так і взаємних відносин між країнами.

Так, з метою стабілізації ситуації з великим потоком біженців на території Республіки Польщі, задля уникнення гуманітарної катастрофи та надання посильної допомоги людям, які були змушені залишити свої будинки, Польська влада і ухвалила спеціальний нормативно-правовий акт, який від часу ухвалення і регламентує багато сфер життя постраждалих.

Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави» від 12 березня 2022 року (надалі Спеціальний закон) для громадян України передбачає отримання ними тимчасового захисту, за яким людей найчастіше називають просто «українськими біженцями». Це спеціальний захід, введений на рівні Євросоюзу та імплементований у національні законодавства країн-членів. У Польщі власники такого захисту мають так названий статус УКР (status UKR).

Також, відповідно до Спеціального закону, окрім звісно особи, яка безпосередньо має Українське громадянство, громадянином України також вважається **чоловік/дружина громадянина України, який не має українського громадянства**. Дружина/чоловік громадянина України, який не має українського громадянства, за умови, що він прибув на територію Польщі з території України у зв'язку з бойовими діями, що ведуться на території цієї держави, легально проживає в Польщі, а отже, **має право на легальне працевлаштування** на підставі заяви роботодавця.

Розглянемо питання: статус біженця, підстави набуття, основні права осіб, які мають статус УКР.

Статус УКР (status UKR) – це правовий статус іноземця, насамперед громадянина України, що означає отримання ним тимчасового захисту в Польщі. Права та обов'язки людей у цьому статусі позначені в Спеціальному законі, прийнятому в Польщі через війну в Україні, і як наслідок, масовий в'їзд осіб, які потребують захисту.

З погляду букви закону статус біженця в Польщі існує вже давно і не пов'язаний з українською ситуацією. Статус УКР запроваджено Спеціальним законом для громадян України, які опинилися у складній ситуації та має значні відмінності від інших статусів, що існували раніше. Але слід зауважити, що **юридично особи з тимчасовим захистом біженцями не є**.

Проте в усному повсякденному спілкуванні настільки щільно закріпився вираз «українські біженці», як синонім людей, які мають статус УКР, що його застосовують не лише в суспільстві, але використовує і влада.

Так, Спеціальний закон дає українцям право на перебування в Польщі, продовжуючи на *обмежений час* різні підстави: безвізове перебування, візи різних типів, карти побиту чиї терміни мають завершитися.

Проте, як зазначалося, таке продовження має обмежений час і не факт, що кожного разу буде пролонговано. **Закінчення дії вищезазначених підстав визначено 30 червня 2024 року.** Крім цього, більшість із зазначених норм поширюється лише на Польщу, тобто **не передбачає можливості перетину кордону.**

Відтак, той, хто бажає отримати тимчасовий захист, повинен оформити собі спеціальний PESEL UKR протягом місяця після в'їзду на територію Республіки Польщі.

За нормами, що діють на даний момент, щоб скористатися правом на перебування, наданим Спеціальним законом, отримання PESEL UKR, а значить і статусу тимчасового захисту (статусу УКР) є обов'язковим.

Для зручності іноземців процедуру отримання цього PESEL поєднано із запитом на тимчасовий захист, тобто на статус УКР. Відповідно, документ, що підтверджує оформлення PESEL UKR, буде документом про статус УКР (ЗРАЗОК 1).

Таким чином, у кожному випадку, коли йдеться про тимчасовий захист, статус УКР або PESEL UKR, йдеться про одне й те саме – про легальне перебування так званих українських біженців.

Крім паперового носія може бути використаний і електронний – у польському додатку mObywatel з'явився окремий документ ДІЯ ПЛ, присвячений особам із тимчасовим захистом.

Застосовуватися ДІЯ-пл з мОбивателя може не тільки як посвідчення особи, але і як аналог цифрового дозвілу на проживання, у тому числі для перетину кордону (за наявності діючого біометричного закордонного паспорта).

Серед основних прав, якими користуються громадіни України, які мають статус УКР належить: - законне перебування у Польщі; - робота без дозволу; - заняття бізнесом на тих самих умовах, як і поляки; - соціальні пільги; - доступ до

медицини; - реєстрація на біржі праці; - доступ до стипендій та грантів під час навчання; - спеціальна процедура оформлення карти побиту по роботі чи бізнесу.

Відтак, оформити статус тимчасового захисту можуть такі іноземці:

✓ громадяни України, які прибули на територію Польщі з України після 24 лютого 2022 року у зв'язку з воєнними діями;

✓ громадяни України, які мають карту поляка, які разом зі своїми найближчими родичами приїхали до Польщі через військові дії;

✓ особи без українського громадянства, які є подружжям громадян України, за умови, що вони прибули до Польщі після 24 лютого 2022 року;

✓ особи без українського громадянства, які до 24 лютого 2022 року мали на території України юридичний захист чи дозвіл на постійне проживання;

✓ діти, народжені в Республіки Польщі від матері, яка має статус УКР.

Одже, ті, хто не має українського громадянства, можуть розраховувати на статус УКР, якщо вони є подружжям українців або є близькими родичами громадян України. Інші іноземці право на статус УКР не мають.

Ні Спеціальний закон, ні законодавство, пов'язане з картою поляка (документ, який підтверджує приналежність особи до польського народу поза межами історичної батьківщини. Власникові Карти поляка належать права, визначені законом від 07 вересня 2007 року про Карту поляка, ухваленого Сеймом Республіки Польща 7 вересня 2007 року), точної відповіді на це питання не дають відповіді хто сааме вважається близьким родичем. У нормах про репатріацію є вказівка на родичів, але виключно за висхідною лінією спорідненості.

Однак є перелік рідних, названих «найближчими», у Кримінальному кодексі Польщі (§11, art.115): - подружжя; - рідні по висхідній лінії (мати, батько, бабуся, дідусь); - нащадки (рідні по низхідній лінії), наприклад, дитина (зокрема усиновлений), онук, правнук; - брати і сестри.

Насправді саме ці особи і вважаються найближчими родичами.

Проте, відповідно до букви закону, зазначені лише факти шлюбу з громадянином України та причини в'їзду (бойові дії, тобто дата перетину кордону

після 24.02.2022 року). Відповідно, спільного в'їзду не потрібно, як і загалом присутності чоловіка в Польщі.

Однак потрібно підтвердити факт дійсності шлюбу, а також громадянство чоловіка/дружини.

Хочу зауважити, що питаннями щодо видачі та отримання PESEL UKR, а отже і статусу УКР, займаються Гміни за **місцем перебування** (проживання) претендента (адміністративна одиниця в Польщі, місто, село або група сіл і міст). Для того, щоб отримати документ, що засвідчує особу необхідно мати підтвердження дати в'їзду (за наявності, наприклад, штамп у паспорті) та фото, зроблене за візовими правилами (у деяких гмінах організовано фотографування на місцях).

Окрім цього процедура передбачає, здачу відбитків пальців.

Підтвердженням дати в'їзду має бути у закордонному паспорті штамп про перетин кордону після 24.02.2022 року. Проте з початком війни часто люди в'їжджали без закордонних паспортів. Заповнити заяву та надати її **протягом місяця з моменту в'їзду до Польщі**.

Спеціальний закон надав право працевлаштуватися без отримання будь-яких дозволів **усім громадянам України**. Єдині умови: законне перебування, наявність PESEL UKR та обов'язкове повідомлення про роботу *роботодавцем* (тобто сам іноземець для цього нічого не робить) протягом 14 днів з дня початку роботи.

Дана пільга поширюється на будь-якого громадянина України, і оформлення статусу УКР для роботи не потрібне, проте термін законного перебування у такому разі може відрізнятись від перебування в країні у статусі тимчасового захисту.

Так само як і у випадку з працевлаштуванням, громадяни України отримали по Спеціальному закону ті ж права на зайняття бізнесом, що й поляки, у тому числі можливість відкриття *Jednoosobowa działalność gospodarcza* (приватне підприємство).

Окрім спеціальних адаптаційних виплат у 300 злотих, українським біженцям відкрили доступ до всіх сімейних пільг, включаючи 800 Плюс, Родинний капітал, Добрий старт тощо.

Статус УКР за введеними у 2023 році правилами припиняється **при кожному виїзді з Польщі**. Однак при поверненні протягом 30 днів тимчасовий захист буде відновлено автоматично.

Є один важливий аспект, адже при поверненні до Польщі потрібно обов'язково повідомити прикордонників, що в'їзд здійснюється у статусі УКР. Якщо буде оформлено перетин кордону з інших підстав, статус може бути анульований.

Статус UKR може бути **анульований** у таких випадках коли, виїзд з території Польщі на термін більше 30 днів або отриманню тимчасовий захист в іншій країні Євросоюзу.

Крім цього, тимчасового захисту можуть позбавити за умовами загрози безпеці – державній, громадській та ін., що підтверджена рішенням уповноважених осіб або судовим вироком.

Ще одне важливе питання, це отримання дозволу на тимчасове проживання (у рамках Спеціального закону).

Унаслідок оприлюднення 27 січня 2023 року Закону «Про внесення змін до Закону про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави та деяких інших актів» від 13 січня 2023 року, було запроваджено нові положення щодо питань подачі заяв на отримання дозволу на тимчасове проживання в Польщі для осіб, які перебувають під тимчасовим захистом у Польщі.

Згідно із чинною редакцією положень громадяни України, які користуються тимчасовим захистом у Польщі (тобто, на загал, особи з PESEL UKR), можуть подавати заяви на тимчасове проживання в Польщі виключно у випадку, якщо метою їхнього перебування в Польщі буде: працевлаштування, працевлаштування за професією, що вимагає високої кваліфікації або ведення господарської діяльності.

Заяву можна подавати у Уженде воєводському за місцем проживання іноземця. Винятково, громадяни України, які подають заяви на отримання одного з вищезазначених дозволів на тимчасове проживання, будуть звільнені від обов'язку особисто з'явитися у воєводському управлінні, якщо вони раніше здали відбитки

пальців під час отримання PESEL UKR. Однак, якщо вони цього не зробили, буде необхідно особисто з'явитися у воєводському управлінні, щоб здати відбитки пальців, але, винятково, уже після видачі рішення про перебування (скоріш за все, під час особистого отримання посвідки на тимчасове проживання).

До 30 червня 2024 року дозвіл на тимчасове проживання видається громадянам України, які не відповідають встановленим законом вимогам для надання дозволу, хіба що:

- ✓ дані іноземця містяться в Шенгенській інформаційній системі щодо відмови у в'їзді та перебуванні,

- ✓ це вимагається з міркувань оборони чи безпеки держави, або захисту громадської безпеки й порядку, під час провадження іноземець подав заяву, яка містить неправдиві персональні дані або сфальшовану інформацію, або долучив документи, які містять такі дані, або він надав неправдиві показання або приховав правду, або підробив або змінив документ із метою використання його як справжнього.

Згаданий вище дозвіл видається строком на 1 рік із дати ухвалення рішення.

Однак, якщо громадянин України доведе, що відповідає всім вимогам для надання йому дозволу на тимчасове перебування, передбаченим для цієї мети перебування (з метою працевлаштування, з метою працевлаштування за професією, яка вимагає високої кваліфікації, або з метою ведення господарської діяльності), він може подати заяву на отримання дозволу максимум на 3-річний період.

Варто пам'ятати, що у випадку всіх громадян України, які звертатимуться за дозволом на тимчасове проживання з метою ведення підприємницької діяльності у формі фізичної особи-підприємця, до 30 червня 2024 року не застосовується вимога доведення, що в рамках своєї господарської діяльності отримано достатньо високий дохід у податковому році, що передує подачі заяви на отримання дозволу на тимчасове проживання, або що працевлаштовано відповідну кількість працівників, або що здійснюються заходи, які дадуть змогу досягти необхідний дохід у майбутньому. Це суттєве полегшення, передбачене для новостворених фірм, дає шанс громадянам України отримати посвідку на проживання навіть у разі, якщо

засновані ними фірми ще не отримали достатнього доходу й тільки починають розвиватися.

Щодо питання легалізації перебування громадян України, які не мають дійсних документів і певний час перебувають у Польщі перетнувши кордон до 22 лютого 2022 року зазначимо наступні моменти.

Так, у разі виявлення нелегального перебування іноземця на території Республіки Польща, яке почалося до початку війни в Україні, на іноземця можуть бути накладені відповідні рішення, які найчастіше полягають на зобов'язанні іноземця повернутися та встановлення іноземцю строку від 15 до 30 днів для добровільного повернення та винесення іноземцю рішення про заборону повторного в'їзду на територію Республіки Польща та інших країн Шенгенської зони строком від 6 місяців до 3 років. (у крайньому випадку до 5 років).

Згідно зі змінами до Спеціального закону продовжено до 30 червня 2024 року термін виїзду громадянина України з Польщі та строки добровільного повернення, які припадали на період від 24 лютого 2022 року.

Крім того, у період до 30 червня 2024 року у випадках, визначених ст. 302 абз. 1 п.1-8 та 10-16 Закону «Про іноземців», можна не розпочинати провадження у справі про примусове повернення щодо громадянина України, а розпочате провадження у цій справі може бути закрито, якщо це виправдано важливим інтересом цього громадянина.

Ситуації, пов'язані з відсутністю дійсних документів, що дозволяють легально перебувати на території Республіки Польща, є настільки складними, що потребують індивідуальних юридичних консультацій. Після детального розгляду конкретного випадку може навіть виявитися, що можна легалізувати нелегальне перебування іноземця без необхідності залишати територію Республіки Польща.

Підводячи підсумок, зазначимо, що бойові дії на території України спричинили масовий в'їзд біженців до Польщі. В свою чергу, з метою стабілізації ситуації з великим потоком біженців на території Республіки Польщі, задля уникнення гуманітарної катастрофи та надання посиленої допомоги людям, які були змушені залишити свої будинки, Польська влада і ухвалила спеціальний нормативно-

правовий акт, який від часу ухвалення і регламентує багато сфер життя постраждалих.

Відтак, Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави» від 12 березня 2022 року для громадян України передбачає отримання ними тимчасового захисту, за яким людей найчастіше називають просто «українськими біженцями». Це спеціальний захід, введений на рівні Євросоюзу та імплементований у національні законодавства країн-членів. У Польщі власники такого захисту мають т.н. статус УКР.

До умовних недоліків можна віднести *тимчасовість* надання захисту. Згідно норм відповідної Директорії Євросоюзу, цей статус може продовжуватися двічі, але **в сумі тимчасовий захист не може тривати понад 2 роки**. Чи буде змінено це правило згодом наразі невідомо.

Можливо, хтось вважатиме недоліком і норму про неможливість мати тимчасовий захист у Польщі за наявності аналогічної у будь-якій іншій країні Євросоюзу. Більше того, за наявності статусу УКР та отримання тимчасового захисту в іншій державі Євросоюзу, статусу УКР буде анульовано автоматично.

Список використаних джерел:

1. Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави» від 12 березня 2022 року;
2. Закон «Про іноземців» від 12 грудня 2013 року;
3. Закону «Про сприяння зайнятості та органи ринку праці» від 20 квітня 2004 року;
4. Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (Договір ратифіковано Постановою ВР N 3941-XII (3941-12) від 04.02.94);
5. Закон України «Про міжнародне приватне право»(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 32, ст.422), редакція від 23.12.2022;
6. Кримінальний кодекс Польщі;
7. Наказ Міністерства юстиції від 18.10.2000 №52/5 (Зареєстрований в Міністерстві юстиції України за № 719/4940) Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, редакція від 24.12.2022.

Lemba A. Legalization of ukrainian citizens on the territory of the Republic of Poland. Legal regulation. Main problems. – Article. *The article analyzes the issues of legal regulation and the main practical problems faced by Ukrainian citizens on the territory of Poland. A number of problems are highlighted related to the legal stay of Ukrainian citizens on the territory of the Republic of Poland, which are currently faced by both countries, both directly by Ukrainian citizens staying in the Republic of Poland and by the Polish authorities represented by the Voivodeship Offices.*

Keywords: *Ukrainian citizens, legalization, Republic of Poland, refugee status, UKR status, temporary residence permit.*

Авторська довідка:

Lemba A., Канцелярія правна Анастасія Лемба, адвокат український, правник заграничний (Республіка Польща, місто Єленя Гура)

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Матвєєва Анастасія

У даній науковій роботі проаналізовані зміст та сутність міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного приватного права. Виокремлено функції міжнародних організацій, пов'язані з їхньою участю у приватно-правових відносинах з іноземним елементом. Додатково зосереджено увагу на важливості виконання ними саме функції уніфікації приватно-правових норм у різних сферах міжнародного приватного права.

Ключові слова: *міжнародна організація, міжнародне приватне право, приватноправові відносини, уніфікація, функції міжнародних організацій.*

Міжнародні організації є досить специфічними суб'єктами права. Сама ідея їхнього створення виникла через прагнення основних суб'єктів міжнародного права – держав співпрацювати і спільно вирішувати важливі для людства питання у

політичній, економічній, культурній, екологічній площині, а також величезної кількості не тільки глобальних, але й регіональних питань. Держави фактично делегували міжнародним організаціям (міжурядовим) частину своїх функцій. Натомість перед ними було поставлено цілу низку надважливих завдань: сприяти співробітництву держав в різних сферах, підтримувати міжнародний мир та безпеку, поглиблювати інтеграційні процеси тощо.

Зважаючи на досить різнопланові завдання всі міжнародні організації виконують різні, іноді навіть кардинально протилежні функції. Сьогодні кількість міжнародних організацій обчислюють тисячами, причому більшість з них – це міжнародні неурядові організації. Проте навіть кількість міжурядових міжнародних організацій невпинно зростає.

Вони дуже різноманітні за складом учасників, цілями, функціями, характером впливу на міжнародні відносини тощо. З огляду на поставлені задачі загальноновизнаною є класифікація міжнародних організацій за такими підставами:

1. членство суб'єктів міжнародних відносин і юридичний статус організації;
2. географічне поширення;
3. функціональна спрямованість;
4. характер діяльності.

За складом членів та юридичним статусом організації поділяються на міждержавні (міжурядові) і неурядові. За географічним поширенням міжнародні організації поділяються на глобальні та регіональні. За функціональною спрямованістю організації поділяються на організації загальної та спеціальної компетенції. За характером діяльності міжнародні організації поділяються на універсальні, політичні, економічні, гуманітарні, культурно-просвітницькі, оборонні та ін. Характер організацій тісно пов'язаний з функціями, які вони виконують, особливо з домінуючою. За умовами участі в членстві міжнародні організації поділяються на відкриті й закриті [1, с.15-20].

Науковці виділяють також і ознаки міжнародних організацій, які дозволяють їх вирізнити з-поміж інших суб'єктів права: постійна участь як мінімум трьох

держав і більше, наявність установчого документа (статуту), який є багатосторонньою угодою, наявність постійнодіючого органу, який знаходиться там само, де і штаб-квартира міжнародної організації, визначена процедура прийняття рішень [2, с. 206].

Варто наголосити на тому, що сьогодні досить чітко прослідковується тенденція до перерозподілу функцій між суб'єктами міжнародних відносин. У сучасній системі міжнародних відносин визначилась тенденція до перерозподілу функцій між суб'єктами системи міжнародно-правових відносин. Якщо розглядати міжнародні організації як суб'єктів глобального управління, які все більше включаються в цей процес, то до їхніх основних функцій відносять такі: регулююча, координуюча, контрольна та оперативна.

Варто зауважити, що міжнародні організації настільки різноманітну кількість функцій, що вони фактично виступають у міжнародно-правовій площині у декількох іпостасях: як суб'єкти міжнародного публічного права та як суб'єкти міжнародного приватного права. Як справедливо зауважує Ж. В. Чевичалова, правовідносини за участю міжнародних організацій будуть регулюватися нормами приватного права за умови, що іншими учасниками зазначених правовідносин є особи приватного права. Відносини між двома міжнародними міжурядовими організаціями або між державою та міжурядовою організацією підпадають під регулювання норм публічного права [3, с. 2].

Як суб'єкти міжнародного приватного права міжнародні організації вступають у низку різноманітних приватноправових правочинів. По-перше, міжнародні організації з метою забезпечення своєї діяльності вступають у цілу низку правовідносин і державі свого перебування. Це необхідні види правочинів, без яких функціонування самої міжнародної організації неможливе: відносини у сфері поштового, телефонного зв'язку, інтернет-комунікацій тощо, придбання різноманітного обладнання, пристроїв, розхідних матеріалів (меблі, канцелярські товари, замовлення продуктів тощо), оплата комунальних послуг і т.д.

По-друге, міжнародні організації реалізують свої статутні завдання. Що стосується міжнародних організацій, які повинні виконувати функції у сфері саме

міжнародних приватних відносин, то однією з головних їхніх функцій є уніфікація норм у тій чи іншій підгалузі міжнародного приватного права. Так, Генеральна конференція (Міжнародна конференція праці) Міжнародної організації праці відповідно до Декларації про цілі та завдання МОП зобов'язалась сприяти уніфікації законодавства у сфері праці [4]. До її компетенції входить прийняття міжнародних конвенцій та рекомендацій, визначення завдань і напрямків діяльності самої МОП, внесення змін до її статуту, прийом нових членів Організації, нагляд за виконанням державами ратифікованих ними конвенцій та рекомендацій МОП.

Досить важливим напрямком роботи МОП є розробка міжнародних стандартів праці, різноманітних конвенцій, рекомендацій у сфері трудових правовідносин, зокрема, визначення основних підходів до регулювання права на працю, страйк, питання зайнятості населення, працевлаштування, порядку створення та функціонування профспілок, заборона примусової праці, порядок співпраці роботодавці та працівників, механізми мирного вирішення трудових спорів.

Важливу роль у формуванні міжнародної політики у різних сферах сьогодні відіграють міжнародні неурядові організації: саме вони сьогодні ефективно функціонують як суб'єкти міжнародних відносин, вирішуючи цілу низку важливих завдань не гірше, ніж державні інституції чи міжурядові організації. Вони вже досить суттєво впливають на політичні процеси як на міжнародному, так і на регіональному рівні, широко представляють інтереси суспільства, виходячи за межі держав, здійснюють вплив на уряди, а також контроль за виконанням міжнародних угод, презентують аналітичні довідки з різноманітних проблем життя людства, і виконують важливу роль у процесі оптимізації міжнародного співробітництва.

Вивчення правової природи міжнародних неурядових організацій дає підстави стверджувати, що на відміну від міжнародних міжурядових організацій вони не є суб'єктами міжнародного публічного права. Проте є активними учасниками міжнародних відносин. Що стосується віднесення їх до суб'єктів міжнародного приватного права, то очевидно їх слід вважати одним із суб'єктів приватноправових відносин з іноземним елементом. Ці організації вступають у міжнародні приватноправові відносини, а також виконують низку функцій, передусім, щодо

уніфікації законодавства у тій чи іншій сфері міжнародних приватноправових відносин.

Нормативно-правове регулювання діяльності неурядових міжнародних організацій має свою специфіку. Серед джерел міжнародного права, що регулюють діяльність неурядових організацій, – статuti ООН, ЮНЕСКО й спеціальні резолюції міжнародних міжурядових організацій, які передбачають особливий механізм співробітництва з неурядовими інститутами у межах консультативного статусу. Спеціальних міжнародно-правових актів, що повною мірою регулюють діяльність неурядових міжнародних організацій не існує. Положення, що визначають діяльність неурядових міжнародних організацій, містяться, наприклад, у Женевських конвенціях (1949 р.), у Додаткових протоколах до них (1977 р.), в Оттавській конвенції (1997 р.). Важливим нормативноправовим документом, який визначає статус неурядових організацій в системі міжнародних відносин є “Конвенція № 124 Ради Європи” (1986 р.) [5].

Це багатостороння угода про визнання правосуб’єктності неурядових міжнародних організацій, яка вступила в силу 1 січня 1991 р. Деякі правові відносини міжнародних неурядових організацій регулюються внутрішнім законодавством окремих країн.

Головною ознакою неурядових міжнародних організацій є створення їх не на основі міждержавних договорів. Вони не виражають інтересів держав чи міжурядових організацій, їхніми засновниками є професійні, релігійні та інші громадські організації або приватні особи, заклади, організації та органи. Міжнародні неурядові організації не ставлять собі за мету одержання прибутку, а функціонують за рахунок внесків своїх членів, тобто мають некомерційний, неприбутковий характер і некомерційні цілі.

Установчі документи неурядових організацій не є міжнародними угодами і не регламентуються нормами міжнародного публічного права. Рішення, які приймають неурядові інституції, як правило, не мають для держави юридичної сили, а можуть бути носити лише рекомендаційний характер.

У міжнародних відносинах приватного характеру міжнародні організації виступають як юридичні особи. Зазвичай ці організації набувають зазначеного статусу з моменту реєстрації їх статутів або включення до реєстру юридичних осіб у державі за місцем знаходження штаб-квартири міжнародної організації. Нерідко, за відсутності у статутах спеціалізованих установ ООН положень про їх статус у приватноправових відносинах, їх активна практика укладання приватних правочинів дозволяє дійти висновку, що вони виступають саме як юридичні особи. Одночасно держави-члени включають до національного права положення про те, що міжнародна організація діє на території цієї держави як юридична особа [3].

Як підсумок можна зазначити, що з одного боку міжнародні організації як суб'єкти міжнародного приватного права вони вступають у приватноправові відносини у державі свого розташування – закупівля різноманітних пристроїв, канцелярських виробів, оплата послуг тощо. З іншого боку вони виступають як своєрідний законодавчий орган, який має повноваження уніфікувати законодавство у тій чи іншій сфері приватноправових відносин з іноземним елементом за допомогою підготовки проектів міжнародних договорів (як мають обов'язково виконуватись державами-членами, що їх ратифікували), а також рекомендацій, які не мають обов'язкової юридичної сили. Проте зазначені рекомендації, як правило, все ж таки виконуються, оскільки, наприклад, у зовнішньоекономічних відносинах це вже стає міжнародними звичаями або ж діловою практикою, як це було з Правилами Інкотермс.

В умовах глобалізації міжнародні організації у міжнародних приватноправових відносинах виступають як юридичні особи з міжнародним статусом, але зі своєю специфікою: вони наділені імунітетами та привілеями, створюють власну систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини у різних сферах приватноправових відносин. При цьому норми окремих міжурядових міжнародних організацій формують власну правову систему – право міжнародних організацій.

Список використаних джерел:

1. Міжнародні організації: навч. посібник /за ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Кутайні З. К.: Центр учбової літератури, 2007. 440 с.
2. Суліма Є.М., Шепелєв М.А. Глобалістика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. 544 с.
3. Чевичалова, Ж. В. (2016). International organizations as subjects of international private law. Theory and Practice of Jurisprudence, 2(6), 50.
4. Декларація про цілі та завдання МОП: Додаток до Статуту МОП URL: <https://www.ilo.org/>
5. Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (ETS № 124) URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=124>

Matveeva A. International organizations as subjects of international private law. – Article. This research paper analyzes the content and essence of international organizations as subjects of private international law. The functions of international organizations related to their participation in private law relations with a foreign element are highlighted. In addition, the author emphasizes the importance of their performance of the function of unification of private law rules in various areas of private international law.

***Keywords:** international organization, private international law, private law relations, unification, functions of international organizations.*

Авторська довідка:

Матвєєва Анастасія, кандидат юридичний наук, старший науковий співробітник кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

ПАНЕЛЬ ІІІ

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ВИКЛИКАМ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ НАУКОВИХ УСТАНОВ

Середа Олена, Красюк Тетяна

Досліджено актуальну проблему вдосконалення правової регламентації діяльності керівників наукових установ, визначення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ. Аргументовано, що в умовах кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості й конкурентоспроможності науки, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед державою, управління науковими дослідженнями та система управління організації вітчизняної науки потребують модернізації.

***Ключові слова:** наукова діяльність, керівник, цільові показники, форс-мажорні обставини.*

Наука, сутність і мета якої є пізнання закономірностей та властивостей розвитку природи, суспільства і людини, завжди відігравала першорядну роль у будь-якому суспільстві, у розвитку соціальної і духовної сфер, матеріального виробництва і самореалізації особистості. Особливого значення вона набуває в сучасних умовах, – умовах формування соціальної, демократичної правової держави, коли держава спрямовує активні зусилля на виведення суспільства з кризового стану й забезпечення економічного зростання, всебічної охорони прав, свобод і безпеки людини [1, с.3].

Основні критерії специфіки наукової діяльності можна поділити на дві категорії:

1. Соціально-економічні: зміст наукової діяльності й науки загалом; неможливість прямого правового впливу на творчу складову наукової діяльності; ймовірність очікуваного результату; складність об'єктивної оцінки результатів досліджень і специфічність критеріїв оцінки виконаних наукових робіт.

2. Інтелектуально-фізіологічні: здатність особи до складної інтелектуальної творчої праці; особистісний чинник; професійна мобільність науковця; умови праці, моральна атмосфера в колективі або „психологічний клімат” тощо [2, с.8].

Ефективність управління науковими закладами, виконання статутних завдань зумовлюється професійним рівнем їх керівників, у тому числі науковою кваліфікацією, наявністю наукового ступеня і вченого звання, науково-творчим потенціалом, авторитетом у середовищі науково-педагогічної громадськості, діловими та моральними якостями, станом здоров'я. Керівник займає ключове місце в системі управління. Йому доводиться виконувати різноманітні, але взаємодоповнюючі функції. Йдеться переважно про функції адміністратора, організатора, спеціаліста, громадського діяча, вихователя. У діяльності керівника ці функції реалізуються в тісному взаємозв'язку. Керівнику наукової установи доводиться вирішувати складні організаційні, фінансові, правові, психологічні та інші питання [3, с.109].

Підвищення ролі та значимості науки в українському суспільстві нерозривно пов'язано з відповідною державною політикою. Це стосується сьогодні й постановки принципово нових завдань для керівників наукових установ, яке пов'язано із зміною кваліфікаційних вимог, які висуваються до претендентів на посаду таких працівників. Їх трудова діяльність має свої особливості, головна з яких полягає в тому, що, насамперед це різновид творчої діяльності, висококваліфікована розумова праця, яка вимагає наявності достатньої відповідної кваліфікації, певного досвіду роботи. Крім того, до цих осіб висувається також вимога наявності високих моральних якостей, уміння постійно навчатися й адаптуватися до сучасних реалій [4, с.200].

Так, 22 січня 2024 року у парламенті зареєстровано законопроект № 10424 «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»

щодо встановлення цільових показників діяльності керівників наукових установ, визначення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ». Зазначений проєкт (далі – проєкт Закону) розроблено з метою запровадження цільових показників діяльності керівників наукових установ, запровадження обов'язкового розроблення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ з метою оцінки ефективності їх роботи та прийняття обґрунтованих управлінських рішень [5] .

В проєкті Закону наголошується на необхідності запровадження механізму оцінки ефективності роботи керівників державних наукових установ, встановивши, що контракт з керівником державної наукової установи повинен містити цільові показники діяльності такої наукової установи, які стають орієнтиром для керівника і показником його ефективності, а саме стратегічний план розвитку наукової установи. Запровадження такого механізму також забезпечить як уникнення можливості корупційних дій щодо керівників (тиск) з боку органу управління, так і унеможливлення уникнення відповідальності керівників у разі неякісного виконання посадових обов'язків та неефективного керування науковою установою. Крім цього пропонується: ввести визначення стратегічного плану розвитку наукової установи; доповнити положеннями про розробку, реалізацію та моніторинг виконання стратегічного плану наукової установи та розробленого на його основі оперативного плану наукової установи та їхньої прив'язки до контракту керівника державної наукової установи; унормувати питання процедури подання щорічного звіту керівника наукової установи; обмежити перебування на керівних посадах 10 роками; врегулювати питання призначення керівника державної наукової установи під час дії воєнного стану; омолодити наукові кадри, у тому числі і на керівних посадах.

На нашу думку, в цілому можна позитивно оцінити пропозицію про необхідність запровадження механізму оцінки ефективності роботи керівників державних наукових установ, встановивши, що контракт з керівником державної наукової установи повинен містити цільові показники діяльності такої наукової установи, які стають орієнтиром для керівника і показником його ефективності, а

саме стратегічний план розвитку наукової установи. Зазначимо, що на практиці вже існує позитивний досвід впровадження таких показників для керівників ЗВО, що сприяє якісному виконанню свої обов'язків та ефективному керуванню.

Заслуговує на увагу ініціатива авторів проекту, стосовно того, що не може бути обрана, призначена на посаду керівника (у тому числі виконувачем обов'язків керівника) державної наукової установи особа, яка займала посади керівника (виконувача обов'язків керівника) однієї державної наукової установи сумарним строком 10 і більше років. Під однією державною науковою установою розуміється одна юридична особа та будь-які інші, створені шляхом її злиття, приєднання, поділу, відокремлення або перетворення. В такому разі, строки перебування на керівних посадах в цих установах сумуються. Вважаємо, що запропонована норма приведе до оновлення керівного складу наукових установ та їх динамічнішого розвитку.

Однак в проекті Закону існують спірні положення, на які слід звернути увагу. Викликає зауваження положення, закріплене у ч. 10 ст. 7 проекту Закону, відповідно до якої зміни до стратегічного плану розвитку наукової установи можуть бути внесені у випадку форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Зауважимо, що підставами звільнення від цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності за порушення зобов'язання можуть бути обставини непереборної сили. Загальні засади застосування обставин непереборної сили до договірних відносин встановлено у ЦК України та ГК України. Поняття обставин непереборної сили (форс-мажорними обставин), а також порядок їх засвідчення наведені у Законі України «Про Торгово-промислові палати в Україні». Відповідно до ст. 617 ЦК України: 1. Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів [6].

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про Торгово-промислові палати в Україні» Торгово-промислова палата України (ТПП України) засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), а також торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненнями суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб. У статті 14¹ зазначено, що Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини протягом семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю. Сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) для суб'єктів малого підприємництва видається безкоштовно [7].

Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

Таким чином, ТПП України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форм-мажорні обставини та видають сертифікати на вимогу суб'єктів господарської діяльності в індивідуальному порядку. Отже, вважаємо, що використання терміну форс-мажорні обставин (обставин непереборної сили) в контексті обговорюваного законопроекту є некоректним. Зазначене поняття використовується під час виникнення цивільно-правових або господарських відносин. Водночас, у трудовому законодавстві використовується таке оціночне поняття, як «поважні причини».

Зауважимо, що ч.3 ст.9 законопроекту визначає, що не може бути обрана, призначена на посаду керівника (у тому числі виконувачем обов'язків керівника) державної наукової установи особа, яка піддавалася академічній відповідальності за порушення академічної доброчесності. З цього приводу зазначимо, що одним з важливих елементів системи забезпечення якості освіти є соціальний інститут академічної доброчесності, тому цілком логічним і закономірним стало правове закріплення інституту академічної доброчесності та відповідальності за її порушення в освітньому законодавстві України. Але суттєвим недоліком Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» є відсутність таких дефініцій, як «академічна відповідальність», «види академічної відповідальності», «академічний проступок», що значно ускладнює притягнення до академічної відповідальності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти та здобувачів освіти на практиці. У ч. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту» закріплена можливість притягати до академічної відповідальності за «порушення академічної доброчесності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти, зокрема, шляхом відмови у присудженні ступеня освітньо-наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого ступеня освітньо-наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєного вченого звання; відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади» [8].

Перелік видів академічної відповідальності в наведених нормах є вичерпним, проте зауважимо, що, з нашого погляду, такий перелік не зовсім відповідає практиці та потребам освітньої та наукової сфери. Разом із тим важливого значення набуває питання правозастосовного характеру, яке вбачається досить проблемним через неоднозначність відповідей на запитання: за які види порушень академічної доброчесності, який вид стягнення може бути застосовано до порушника. З приводу цього вважаємо, що в освітніх законах необхідно чітко визначити об'єктивні критерії підстав конкретного виду академічної відповідальності, яка настає за конкретне порушення академічної доброчесності [9, с.71]. Відповідно до частини 9 статті 42 Закону України «Про освіту», форми та види академічної відповідальності закладів освіти визначаються спеціальними законами. Зауважимо, що сьогодні ні Закон України «Про освіту», ні закон «Про вищу освіту» не містить відповідних норм. Отже, аналізуючи вищезгадане положення ч.3 ст.9 законопроекту можна говорити поки що про декларативний характер цієї норми.

Насамкінець зазначимо, що система управління науковими дослідженнями та система управління організації вітчизняної науки вже певний час потребують модернізації і мають бути суттєво реформованими.

Список використаних джерел:

1. Нормативно-правові акти про наукову та науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України / За ред. Ю.І. Горобця та М. І. Панова. Харків: Право, 2001. (Кн.1) 784 с.

2. Барабаш Г.О. Особливості правового регулювання праці науковців і його вдосконалення: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.05. Харків, 2005. 20 с.

3. Красюк Т.В. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації: дис. ... канд. юрид. наук :12.00.05. Харків, 2008. 207 с.

4. Вапнярчук Б. В. Особливості прийняття на посади наукових працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. №6. С. 196–200.

5. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо встановлення цільових показників діяльності керівників

наукових установ, визначення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ» № 10424 від 22.01.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43563> (дата звернення 29.04.2024).

6. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 29.04.2024).

7. Про торгово-промислову палату України від 03.04.1998 р. № 671/97 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.04.2024).

8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 29.04.2024).

9. Красюк Т. В. Притягнення до академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності :теоретико-прикладні проблеми регламентування. *Право та інновації*. № 1 (41). 2023. С. 68–74.

Sereda O. H., Krasiuk T. V. Some issues of performance assessment work of heads of state scientific institutions. – Article. The actual problem of improving the legal regulation of the activity of the heads of scientific institutions, the definition of strategies and prospective directions of the activity of scientific institutions has been studied. It is argued that in the conditions of radical changes aimed at improving the quality and competitiveness of science, solving strategic tasks facing the state, managing scientific research and the management system of the organization of domestic science need modernization.

Keywords: *scientific activity, manager, target indicators, force majeure circumstances.*

Авторська довідка:

Середа О. Г., д.ю.н., проф., завідувачка кафедри трудового права Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Красюк Т. В., к.ю.н., доц., доцентка кафедри трудового права Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АМОРАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА П.3. СТ. 41 КЗПП

Валецька Оксана

У статті досліджуються проблеми реалізації норм п. 3. ст. 41 Кодексу законів про працю. Підставою звільнення є скоєння аморального проступку, який є несумісним з продовженням роботи особами, які виконують виховні функції. Однак на законодавчому рівні не визначено аморальний проступок, більше того, це є оціночним поняттям. Тому на практиці виникає багато проблем щодо реалізації зазначених норм.

Ключові слова: *аморальний проступок, обов'язок працівника, виховні функції, звільнення.*

Ч. 2 ст. 54 Закону України "Про освіту" визначає серед інших обов'язків педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників: дотримуватися педагогічної етики; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей [1].

Згідно з п. 3 ст. 41 КЗпП України вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником. Аморальним проступком є винне діяння такого працівника, що суперечить загальноприйнятим нормам і правилам, порушує моральні устої суспільства, моральні цінності, які склалися в суспільстві, і суперечить змісту трудової функції, тим самим дискредитуєчи службово-виховні, посадові повноваження відповідного кола осіб. Зокрема, аморальними проступками слід вважати появу в громадських місцях у нетверезому стані, нецензурну лайку, бійку, поведінку, що принижує людську гідність, тощо. Аналіз положень п. 3 ст. 41 КЗпП України та Закону України "Про освіту" дає підстави для висновку про те, що працівники, які виконують виховну функцію, - вчитель, педагог, вихователь - зобов'язанні бути людьми високих моральних переконань і бездоганної поведінки. Отже, якщо педагог недостойною

поведінкою скомпрометував себе перед учнями, іншими особами, порушив моральні норми, через що втратив авторитет, дискредитував себе як вихователь, він може бути звільнений з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП України (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-248цс14). Звільнення працівника, який виконує виховні функції та який вчинив аморальний проступок, допускається за наявності двох умов: 1) аморальний проступок повинен бути підтверджений фактами; 2) вчинення проступку несумісне з продовженням роботи, що має виховну функцію. Таке звільнення допускається за вчинення аморального проступку як при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ними (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті) (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-3135цс 16) [2].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами трудових спорів": 28. При розгляді справ про поновлення на роботі осіб, звільнених за пунктами 2 і 3 ст. 41 КЗпП, судам слід враховувати, що розірвання трудового договору з цих підстав не є заходом дисциплінарного стягнення і тому вимоги статей 148, 149 КЗпП про строк і порядок застосування дисциплінарних стягнень на ці випадки не поширюються. Разом з тим при вирішенні справ про звільнення з цих підстав суди мають брати до уваги відповідно час, що пройшов з моменту вчинення винних дій чи аморального проступку, наступну поведінку працівника і інші конкретні обставини, що мають значення для правильного вирішення спору [3].

З підстав вчинення аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи (п. 3 ст. 41 КЗпП), можуть бути звільнені лише ті працівники, які займаються виховною діяльністю, наприклад, вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, методисти, педагогічні працівники позашкільних закладів. Таке звільнення допускається як за вчинення аморального проступку при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ними (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті). Звільнення не може бути визнано правильним, якщо воно проведено лише

внаслідок загальної оцінки поведінки працівника, не підтвердженої конкретними фактами.

Прикладом судового рішення щодо звільнення за аморальний вчинок може бути рішення Красноградського районного суду у справі № 626/3564/23 від 21.03.2024 року м. Красноград за позовною заявою викладача коледжа до Красноградського аграрно-технічного фахового коледжу імені Ф.Я. Тимошенка про визнання незаконним та скасування наказу про припинення трудового договору та поновлення на роботі. В обґрунтування вимог позивач зазначила, що працює на посаді викладача коледжу. 19 жовтня 2023 року вона отримала засобами поштового зв'язку копію наказу директора Красноградського аграрно-технічного фахового коледжу імені Ф.Я. Тимошенка Кіяшка В.М. № 114-к від 17.10.2023 "Про застосування ст. 41 п.3 Кодексу законів про працю України". З наказом ОСОБА_3 категорично не згодна, звертає увагу що наявні упереджені дії адміністрації Красноградського аграрно-технічного фахового коледжу імені Ф.Я. Тимошенка та реалізується намір звільнити її з посади за будь-яку ціну, враховуючи її попереднє поновлення на посаді в судовому порядку з 01.09.2023, а також оскарження догани. Наявні ознаки дискримінації прав у зв'язку з неприязними стосунками з адміністрацією навчального закладу. Жодних дій, які могли підпадати під аморальний проступок позивач не вчиняла, факти зазначені в наказі № 114-к від 17.10.2023 не доведені. Підставою для звільнення, як зазначив представник відповідача, є вчинення позивачем, яка виконує виховні функції, аморального проступку 21 вересня 2023 року, зокрема те, що до тимчасово виконуючої обов'язки директора, яка перебувала в кабінеті та розмовляла по телефону, увірвалася позивач. При цьому позивач кричала і перебивала телефонну розмову. Того ж дня, при отриманні наказу у відділі кадрів, грубо поводитися з старшим інспектором кадрів, вирвала з рук та розірвала перший лист оригіналу наказу з яким ознайомлювалася, назвала "преступницею", при цьому голосно кричала. Такі дії суперечать етичним нормам поведінки в коледжі, побуті, громадських місцях та є несумісним з продовженням виконання виховних функцій. Суд виходить з того, що не доведений факт вчинення позивачем 21 вересня 2023 року дій, які для педагога

є аморальними, оскільки вона емоційно спілкувалася в приміщенні навчального закладу з іншими працівниками, при цьому громадський порядок не порушувався, не надано відомостей про вчинення адміністративного правопорушення (проступку) або кримінального правопорушення. Відповідач не надав суду належних та допустимих доказів, які б спростовували зазначені обставини, внаслідок чого позивачку звільнили з посади без дотриманням вимог трудового законодавства, отже наявні підстави для задоволення позову. При звільненні із роботи відповідачем не наведено обставин того, в чому саме полягає аморальність вчиненого позивачкою, а саме звільнення проведено внаслідок оцінки дій позивачки за результатами складеного акту фіксування порушення трудової дисципліни 21.09.2023. Тому позовні вимоги задоволено у повному обсязі [4].

Інший приклад рішення суду, який відмовив у задоволенні вимог звільненого за п. 3 ст. 41 КЗпП у поновленні на роботі. Мова йде про рішення Галицького районного суду м. Львова від 07.02.2024 р. у справі № 461/10285/23. ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до Національного університету "Львівська політехніка" про визнання незаконним та скасування наказу про звільнення. Позивач вважає, що таке її звільнення є незаконним, а зазначені накази безпідставними, необґрунтованими та такими, що не ґрунтуються на реальних фактах вчинення нею аморального проступку. Позивач зауважує, що спірні накази було видано без належної оцінки будь-яких фактичних даних, які хоча б теоретично дозволяли зрозуміти, що, на думку відповідача, є тим аморальним проступком, за вчинення якого її було звільнено з посади [5].

На думку ОСОБА_1, зазначені у спірних наказах обставини не свідчать про наявність будь-якого проступку та його аморальність, за відсутності фактів, які беззаперечно це підтверджують та доказів неможливості надалі виконувати виховну функцію, як науково-педагогічного працівника, вони є протиправними та підлягають скасуванню [5].

Досліджуючи рішення суду, зупинемося лише на окремих позиціях, які визначають оцінку проступку працівника. Суд не ставить під сумнів кваліфікацію позивача, її внесок у розвиток української філології, мовознавства та кількість

наукового надбання. Однак, у даній справі кваліфікація позивача чи рівень її компетенції, як викладача, не входять до безпосереднього предмету доказування. До того ж, професійний рівень позивача, як спеціаліста у відповідній галузі, відповідачем під сумнів не ставиться. Завдання суду у цій справі полягає, серед іншого, у тому, щоб з урахуванням конкретних її обставин, надати оцінку, перевірити і встановити чи був вчинений аморальний проступок, за який звільнено працівника, а також чи є він таким, що не сумісний із продовженням роботи, і чи дотримана встановлена законодавча процедура під час звільнення [5]. Не викликає сумніву те, що у навчальному закладі повинні підтримуватись, заохочуватись і позиціонуватись високі моральні цінності та стандарти. У даному випадку до таких дій можна віднести намагання керівництва, професорсько-викладацького складу, учнів, персоналу уникати проступків, які можуть виходити за умовні кордони загальноприйнятих правил та норм поведінки чи не відповідати критеріям моралі у демократичному суспільстві [5].

Очевидним для суду, зокрема з доводів наведених учасниками провадження, є той факт, що даний спір зачіпає публічну площину, тобто набув певного суспільного резонансу, адже відповідач фактично ініціював процес звільнення позивача, у тому числі, з врахуванням даного фактору. Це фактично відображено у змісті заяв поданих суду стороною відповідача [5].

Як правило, під визначенням "мораль" розуміють систему поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Мораль є відображенням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом. Її можна охарактеризувати як механізм регуляції поведінки особистостей за допомогою уявлень чи звичаїв, у яких узагальнено норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп [5].

Очевидним є те, що у кожної особистості або групи особистостей є різні уяви та розуміння значення мораль. У свою чергу, мораль кожної особистості формується, серед іншого, під впливом оточуючого середовища [5].

За результатами розгляду цієї справи у суду не залишилось сумнівів у тому, що поведінку позивача, а саме її висловлювання, можна охарактеризувати, як аморальний проступок [5].

До такого висновку суд приходять, виходячи з наведених вище мотивів. Зокрема, суд вважає, що відповідач вірно визначив, що висловлювання позивача щодо російськомовних військовослужбовців значною частиною суспільства цілком обґрунтовано сприймаються як аморальні [5].

Висновки. Аморальний проступок як підстава звільнення працівників, які виконують виховні функції, за п. 1 ст. 41 КЗпП є оціночним поняттям, тому у кожному конкретному випадку необхідно визначити: чи підтверджений аморальний проступок фактами; чи його вчинення несумісне з продовженням роботи, що має виховну функцію.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № **2145-VIII**. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19> (дата звернення: 10.05.2024 р.).

2. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-248цс14 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42763568> (дата звернення: 10.05.2024 р.).

3. Про практику розгляду судами трудових спорів. Постанова Пленуму Верховного Суду від 06.11.1992 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 10.05.2024).

4. Судове рішення по справі № 626/3564/23 від 21.03.2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 10.05.2024 р.).

5. Судове рішення по справі № 461/10285/23 від 07.02.2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116842773> (дата звернення: 10.05.2024 р.).

Valetska O. Immoral misconduct as a ground for dismissal according paragraph 3 of Article 41 of the Labor Code. – Article. The article examines the problems of implementing the provision of paragraph 3 of Article 41 of the Labor Code. The grounds for dismissal include the commission of an immoral misconduct which is incompatible with the continuance of work by

those performing educational duties. However, there is no legal definition of moral turpitude; moreover, it is an evaluative concept. Therefore, in practice, there are many problems with the implementation of these norms.

Key words: *moral turpitude, employee duty, educational duties, dismissal.*

Авторська довідка:

Валецька Оксана Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили, ел. адреса [Oksana.valetska@chmnu.edu.ua.](mailto:Oksana.valetska@chmnu.edu.ua), моб. телефон 067-981-05-27. ORCID ідентифікатор - 0009-0007-1600-7791.

ЩОДО ДИСКРИМІНАЦІЙНИХ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ

Сільченко Сергій

У роботі проведено аналіз положення пункту 1 частини першої статті 40 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що передбачає припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг у разі оформлення застрахованою особою документів для виїзду за кордон на постійне проживання або залишення на постійне проживання за кордоном. Зроблено висновок про неконституційність цієї норми та її дискримінаційний характер.

Ключові слова: *соціальне страхування, дискримінація, застрахований, потерпілий.*

Законом України від 21.09.2022 р. № 2622-IX «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] було викладено у новій редакції Закон України «Про загальнообов'язкове державне

соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV (далі – Закон № 1105-XIV) [2]. Ці зміни набрали чинності 1 січня 2023 року.

Зокрема, пунктом 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV встановлено, що здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг припиняються, якщо потерпілим є особа, якій оформлено документи для виїзду за кордон на постійне проживання/залишення на постійне проживання за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Фактично цим самим потерпілі від нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві позбавляються права на соціальний захист. Проте навіть поверхневий аналіз зазначеної норми засвідчує її дискримінаційний характер та неконституційність.

Так, відповідно до приписів частин першої та другої статті 24 Конституції України [3] громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Таким чином, місце проживання особи є ознакою, за якою обмеження прав громадянина не допускається.

Рівність і недопустимість дискримінації особи належать до конституційних принципів національної правової системи України, а також є фундаментальними цінностями світового співтовариства. Це підтверджується нормами міжнародних правових актів з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема Загальною декларацією прав людини 1948 року (статті 1, 2, 7) [4], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 26) [5], Конвенцією про захист прав і основоположних свобод 1950 року (статті 14) [6].

Треба зазначити, що в практиці Конституційного Суду України вже була справа щодо норми, яка мала схожий зміст. Мова йде про Рішення від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7]. Зокрема, у підпункті 3.3. пункту 3 його мотивувальної частини зазначається, що оспорюваними нормами Закону конституційне право на соціальний захист поставлене в залежність від факту укладення Україною з відповідною державою міжнародного договору з питань пенсійного забезпечення. Таким чином держава, всупереч конституційним гарантіям соціального захисту для всіх осіб, що мають право на отримання пенсії у старості, на законодавчому рівні позбавила цього права пенсіонерів у тих випадках, коли вони обрали постійним місцем проживання країну, з якою не укладено відповідного договору. Виходячи із правової, соціальної природи пенсій, право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, – в Україні чи за її межами. На наш погляд, ці аргументи є цілком доречними щодо розуміння природи пункту 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV.

Більше того, ця норма обмежує конституційне право на соціальний захист через правомірні дії особи, пов'язані лише з наміром змінити місце проживання (оформлено документи для виїзду за кордон на постійне проживання). Тобто ще під час перебування в Україні потерпілий втрачатиме право на страхові виплати та соціальні послуги, що є неприйнятним.

Вищевказана норма також суперечить частині другій статті 1 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 р. № 3857-XII [8]. Зокрема, на громадян України, які звернулися з клопотанням про виїзд з України, поширюються усі положення чинного законодавства, вони користуються всіма правами і несуть встановлені законом обов'язки. За громадянами України зберігаються на її території майно, кошти, цінні папери та інші цінності, що належать їм на праві приватної власності. Будь-яке обмеження їх громадянських, політичних, соціальних, економічних та інших прав не допускається.

Також слід наголосити на невідповідності пункту 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV частині третій статті 25 та частині першій статті 64 Конституції України. Зокрема, як встановлено в частині третій статті 25 Основного Закону Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. За частиною першою статті 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

З урахуванням вищевказаного, аналізована норма Закону № 1105-XIV обмежує права, передбачені статтями 24 та 25 Конституції України, що суперечить приписам частини другої статті 64 Основного Закону. Відповідні правила припинення соціальних виплат та послуг залежно від перебування громадянина за кордоном або лише з урахуванням наміру виїхати за межі України на постійне проживання є обмеженням прав громадян і вказує на недотримання державою передбачених Конституцією України гарантій їх захисту.

Додатково слід наголосити на неконституційності відповідної норми Закону № 1105-XIV з огляду на положення частин першої та четвертої статті 41 Конституції України, які встановлюють, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [9] суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права.

Стаття 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року встановлює, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

У розумінні Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод соціальні виплати розглядаються Європейським судом з прав людини як різновид майна, право власності на яке підлягає захисту. Так, наприклад, у справі «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06) ЄСПЛ наголосив: якщо у договірній державі є чинне законодавство, яким передбачено право на соціальні виплати, зумовлені або необумовлені попередньою сплатою внесків, це законодавство має вважатися таким, що породжує майновий інтерес, який підпадає під дію статті 1 Першого протоколу, для осіб, що відповідають вимогам такого законодавства (пункт 41 рішення від 07.11.2013 р) [10].

У справі «Суханов та Ільченко проти України» (Заяви № 68385/10 та 71378/10) ЄСПЛ зазначає, що за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися статтею 1 Першого протоколу. Так, якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (див. рішення у справі «Копецький проти Словаччини» (Korecky v. Slovakia) [ВП], заява № 44912/98, п. 52, ЄСПЛ 2004-IX). (пункт 35 рішення від 26.09.2014 р.) [11].

В цьому ж рішенні (пункт 31) ЄСПЛ констатував, що якщо Договірна держава має чинне законодавство, яке передбачає виплату в якості права на отримання соціальної допомоги (обумовлене попередньою сплатою внесків чи ні), таке законодавство має вважатися таким, що передбачає майнове право, що підпадає під дію статті 1 Першого протоколу щодо осіб, які відповідають її вимогам (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom) [ВП], заяви № 65731/01 та № 65900/01, п. 54, ECHR 2005-X); про важливість такого інтересу також має свідчити застосування статті 1 Першого протоколу (див. рішення від 15 вересня 2009 року у справі «Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland), заява № 10373/05, п. 39).

З урахуванням викладеного правило, встановлене пунктом 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV, являє собою безпідставне втручання у право

власності, яке суперечить частинам першій та четвертій статті 41 Конституції України.

Нарешті варто наголосити на невідповідності пункту 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV частині першій статті 46 Конституції України.

Відповідно до частин першої та другої статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Законодавець розглядає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантію права на соціальний захист громадян. Тому припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг у разі у разі намагання особи змінити місце проживання з України до іншої країни порушує гарантоване Конституцією України право на соціальний захист.

Конституційний Суд України у Рішенні від 26.12.2011 р. № 20-рп/11 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» звернув увагу на те, що розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване статтею 48 Конституції України [12].

Також у Рішенні від 08.10.2008 р. № 20-рп/2008 у справі про страхові виплати Конституційний Суд України вказав, що види і розміри соціальних послуг та виплат потерпілим, які здійснюються і відшкодовуються Фондом соціального страхування

від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, встановлюються державою з урахуванням його фінансових можливостей [13].

Отже, одним з визначальних складників у регулюванні суспільних відносин у соціальній сфері є додержання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, а також гарантування права кожного на достатній життєвий рівень.

Проте, позбавляючи громадян права на соціальний захист з мотивів, не пов'язаних з фінансовими можливостями держави чи системи соціального страхування, держава порушує статтю 46 Конституції України, адже право на соціальний захист не може бути скасоване взагалі. Зміст пункту 1 частини першої статті 40 Закону № 1105-XIV засвідчує саме прагнення не виконувати державою свій обов'язок забезпечувати соціальний захист громадян України незалежно від місця їх проживання чи перебування.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Закон України від 21.09.2022 р. № 2622-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.).

2. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.).

3. Конституція України, затверджена Законом України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.).

4. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 09.05.2024 р.).

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 09.05.2024 р.).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 09.05.2024 р.).

7. Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
URL: <https://ccu.gov.ua/docs/585> (дата звернення 09.05.2024 р.).

8. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.).

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.).

10. Рішення Європейського суду з прав людини від 07.11.2013 р. у справі «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text (дата звернення 09.05.2024 р.).

11. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.09.2014 р. у справі «Суханов та Ільченко проти України» (Заяви № 68385/10 та 71378/10) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text (дата звернення 09.05.2024 р.).

12. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20-рп/11 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: <https://ccu.gov.ua/docs/639> (дата звернення 09.05.2024 р.).

13. Рішення Конституційного Суду України від 08.10.2008 р. № 20-рп/2008 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту "б" підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України "Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу I Закону України "Про

внесення змін до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" (справа про страхові виплати). URL: <https://csu.gov.ua/docs/540> (дата звернення 09.05.2024 р.).

Silchenko S. Concerning the discriminatory standards of the legislation on social insurance. – Article. This work analyzes the provision of point 1 of Part One of Article 40 of the Law of Ukraine No. 1105-XIV "On Mandatory State Social Insurance" enacted September 23, 1999, which implements termination of insurance payments and of the provision of social services in the event that the insured person files documents for moving abroad for permanent residence or registers for permanent residence abroad. A conclusion was made about the unconstitutionality of this rule and its discriminatory nature.

Key words: social insurance, discrimination, insured, victim.

Авторська довідка:

Сільченко Сергій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. ORCID Silchenko Serhii 0000-0003-3436-3021

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ ОРГАНАМИ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗАЯВ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЙ

Петросян Кристина

В статті здійснено аналіз основних принципів надання електронних послуг, зокрема органами Пенсійного фонду України. Висвітлено принцип екстериторіальності, який сприяє прозорості системи контролю за процесами призначення та перерахунків пенсій, оптимізації навантаження на працівників Фонду та мінімізує корупційні ризики. Зауважено на необхідності подальшого розширення онлайн сервісів, що надаються органами ПФУ.

Ключові слова: принцип, принцип екстериторіальності, ПФУ, пенсія, цифровізація.

В умовах глобалізаційних процесів особливого значення набула диджиталізація, що в перекладі від англійського «digital» означає «цифровий». Диджиталізація суттєво допомагає прискорити роботу людини та зробити відкритим доступ до інформації і послуг. Доступність і відкритість інформації є фундаментом розвитку демократичної країни, в якій кожна особа має змогу отримати необхідну державну послугу, консультацію тощо. У 2012 році в Україні була започаткована реформа у сфері адміністративних послуг шляхом прийняття Закону України «Про адміністративні послуги», що визначив поняття адміністративної послуги як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та / або обов'язків такої особи відповідно до закону [1]. Однак в подальшому, з розвитком суспільних відносин виникла необхідність також у наданні послуг в електронній формі, що сприяє ефективності і прозорості роботи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, та спрощує процес отримання таких послуг з одночасним виключенням корупційних ризиків.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування наразі надають доволі широкий спектр електронних послуг, мета яких, на думку А.А. Барікова, зводиться до:

- надання послуги в інтегрованому вигляді через мережу Інтернет (замість того, щоб відвідувати різні органи влади, можливість здійснення всіх операцій в одному місці, доступ до якого є неперервним;

- подолання інформаційної нерівності (доступність нових технологій для менш забезпечених верств населення);

- перебудова взаємовідносин з населенням з можливістю органам влади використовувати нові інформаційні технології з урахуванням індивідуальності людини і надання їй персоналізованих послуг;

- сприяння розвитку демократичного суспільства з максимальною участю громадян [2].

Погоджуємось з думкою науковців В.Л. Полярної та В.В. Рябець, які виокремлюють такі основні принципи надання електронних послуг: надання електронних послуг повинно орієнтуватися не на потреби держави або окремої фізичної чи юридичної особи, а на інтереси всього суспільства з урахуванням особливостей і можливостей кожного громадянина; суспільство повинно корегувати надання електронних послуг; надання електронних послуг повинно базуватися на принципах доступності, гуманізму, законності, конфіденційності [3].

Процес трансформації надання електронних послуг в сучасних умовах стрімко прискорюється. Так, Пенсійним фондом України у жовтні 2012 року було започатковано вебпортал електронних послуг Пенсійного фонду України (<https://portal.pfu.gov.ua>), на якому користувачі мали змогу знайти та скористатись значною кількістю послуг, що надаються online. Перелік електронних сервісів вдосконалюється та розширюється з урахуванням тенденцій сьогодення, що суттєво допомагає вирішувати нагальні потреби людини. Одним з таких сервісів ПФУ є надання послуг за принципом екстериторіальності, який дозволяє обслуговувати громадян в обраному ними територіальному органі Фонду. Особливого значення надання послуг за цим принципом набуло в умовах воєнного стану, оскільки це

створює можливості для громадян у вирішенні пенсійних питань у Фонді, перебуваючи в безпечних місцях України.

Відповідно до інформаційної сторінки верпорталу Пенсійного фонду України вбачається, що незалежно від того, де людина зареєстрована, вона може звернутися до будь-якого сервісного центру ПФУ з питань: призначення/перерахунку пенсії; зміни способу виплати; поновлення виплати пенсії; переведення пенсійної виплати за новим місцем проживання; консультацій з питань пенсійного законодавства; надання інформації з реєстру застрахованих осіб; видачі довідок про розмір пенсії, про перебування на обліку; видачі пенсійних посвідчень; оформлення допомоги на поховання; інших послуг [4]. Однак більш детальну увагу в цій роботі приділимо особливостям застосування принципу екстериторіальності у ПФУ при опрацюванні заяв щодо призначення та перерахунку пенсій, який застосовується з 01.04.2021.

Постановою правління Пенсійного фонду України № 25-1 від 16.12.2020 були внесені зміни до Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 22-1, що набрали чинності 30.03.2020 (далі Порядок № 22-1) [5]. Зокрема, з 01.04.2021 відповідно до абзацу 13 пункту 4.2 Розділу IV «Приймання, оформлення і розгляд документів» Порядку №22-1 після реєстрації заяв, сканування копій документів засобами програмного забезпечення, за принципом екстериторіальності визначається структурний підрозділ органу, що призначає пенсію. За результатами розгляду заяви, орган Фонду, визначений за принципом екстериторіальності приймає не пізніше 10 днів відповідне рішення, яке зберігається в електронній пенсійній справі особи, а сама електронна пенсійна справа засобами програмного забезпечення передається до органу, що призначає особі пенсію за місцем проживання для здійснення виплати пенсії. Зазначений порядок є застосовним як для призначення пенсій, так і їх перерахунку.

Тобто, згідно внесених змін заява щодо призначення або перерахунку пенсії підлягає розгляду органом Фонду, який визначається за принципом екстериторіальності, і який виносить рішення. Однак, після прийняття відповідного

рішення, електронна пенсійна справа підлягає поверненню саме до органу Фонду, де вказана особа перебуває на обліку.

Слід зауважити, що у пояснювальній записці Пенсійного фонду України до проекту Постанови № 25-1 вказано, що запровадження принципу екстериторіальності щодо призначення пенсій є результатом необхідності приведення актів Пенсійного фонду України у відповідність до вимог чинного законодавства, Єдиний підхід до застосування пенсійного законодавства, централізована прозора система контролю за процесами призначення та перерахунків пенсій, мінімізація корупційних ризиків, зумовлених особистими контактами з громадянами, попередження можливих випадків зволікань у прийнятті рішення, оптимізація навантаження на працівників, розширення способів звернень до територіальних органів Пенсійного фонду України [6].

Питання відповідності деяких положень Порядку № 22-1 актам вищої юридичної сили, а саме положенням Конституції України та Закону України «Про звернення громадян» було предметом судового оскарження з підстав незгоди особи із розглядом його заяви про перерахунок пенсії органом Пенсійного фонду, визначеним за принципом екстериторіальності, оскільки позивач звертався із відповідною заявою до конкретного територіального органу Фонду. За висновком Верховного Суду, висловленим в постанові від 25.07.2023 у справі № 640/1873/22, суд констатував, що положення абзацу 13 пункту 4.2 та абзацу 2 пункту 4.3 Розділу IV «Приймання, оформлення і розгляд документів» Порядку № 22-1 мають легітимну мету та відповідають критерію «якості закону» і не передбачають можливість різного тлумачення чи правозастосування [7].

Доцільним при застосування цього принципу, на наш погляд, є і те, що у випадку оскарження в судовому порядку прийнятого територіальним органом Фонду рішення за принципом екстериторіальності, вимоги зобов'язального характеру щодо призначення пенсії та її виплати або відповідного перерахунку, мають бути заявлені саме до органу, визначеного за принципом екстериторіальності, а не Фондом за місцем перебування пенсіонера на обліку, про що також свідчить практика Верховного суду [8].

На підставі наведеного можемо дійти висновку, що на сьогодні все більше суспільних відносин переходить у цифровий формат. Електронні послуги в сфері пенсійного забезпечення, не є винятком і набувають широкого застосування. Універсалізація онлайн сервісів надання електронних послуг надає суспільним відносинам іншого забарвлення, та змушує розвиватися країну і суспільство в цілому. Використання новітніх сервісів надання послуг має свої переваги та зручність для громадян, як то: доступ у режимі 24/7, уникнення корупційної складової, зменшення витрат на утримання персоналу тощо. Сутність принципу екстериторіальності, що надається органами ПФУ полягає в опрацюванні заяв про призначення/перерахунок пенсій територіальними органами Фонду незалежно від місця прийняття заяви та місця проживання особи, що звертається із заявою. Запроваджений в органах Пенсійного фонду України екстериторіальний принцип обслуговування громадян виправдав себе у період воєнного стану, коли мільйони громадян були змушені залишати свої домівки з метою пошуку місця тимчасового проживання, безпечного для життя та здоров'я і продовжує активно застосовуватися органами ПФУ. Вказаний принцип сприяє прозорості системи контролю за процесами призначення та перерахунків пенсій, оптимізації навантаження на працівників Фонду та звісно мінімізує корупційні ризики.

Список використаних джерел:

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 07.05.2024).
2. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 135 с.
3. Полярна В.Л., Рябець В.В. Європейські практики надання електронних послуг в правоохоронній діяльності та перспективи їх впровадження в Україні. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/02/Ryabets_Polyarna_Derzhavne-upravlinnya.pdf (дата звернення: 07.05.2024)

4. Пенсійний Фонд України. Інформаційна сторінка вебпорталу. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2154498-pryntsyp-eksterytorialnosti-otrymujte-posludy-tam-de-zruchno/> (дата звернення 07.05.2024).

5. Про затвердження Порядку надання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 25.11.2005 № 22-1/ Постанова Правління Пенсійного фонду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#top> (дата звернення 07.05.2024).

6. Пояснювальна записка до проєкту постанови правління Пенсійного фонду України «Про внесення змін до Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». URL: <https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2021/06/poyasnyvalna-zapyska.pdf> (дата звернення 07.05.2024).

7. Постанова Верховного Суду від 25.07.2023 по справі № 640/1873/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112441883> (дата звернення 07.05.2024).

8. Постанова Верховного Суду від 08.02.2024 по справі №500/1216/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116869800> (дата звернення 07.05.2024).

Petrosyan K. Application of the extraterritoriality principle by the pension fund bodies of Ukraine when considering applications for the appointment of pensions. – Article. The article analyzes the main principles of providing electronic services, in particular by the Pension Fund of Ukraine bodies. The principle of extraterritoriality is highlighted, which contributes to the transparency of the control system for the processes of appointment and recalculation of pensions, optimizes the workload of the Fund's employees, and minimizes corruption risks. The need for further expansion of online services provided by the PFU bodies is noted.

Keywords: *principle, principle of extraterritoriality, PFU, pension, digitalization.*

Авторська довідка:

Петросян К.Є., здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ОНП «Право, СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)

ЩОДО ЗМІН В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ НОРМУВАННЯ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кравченко Сергій, Розовський Борис

Наукова стаття присвячена правовому регулюванню трудових відносин в умовах воєнного стану, щодо нормування та оплати праці. У роботі розглядаються основні зміни в трудовому законодавстві стосовно прав та обов'язків працівників та роботодавців, причини та наслідки таких змін.

Ключові слова: трудові відносини, воєнний стан, конституційні права громадян, нормування праці, оплата праці

Воєнна агресія російської федерації відносно України та введення воєнного стану внесли свої корективи в трудові правовідносини, поставили ряд питань та задач перед громадянами, роботодавцями, законодавцем. Стало зрозуміло, що багато питань та аспектів з трудового життя країни є нерегульованими. Основні проблеми, які встали перед роботодавцями це - кадровий дефіцит через масову евакуацію жінок та мобілізацію чоловіків, втрата виробничих потужностей, зупинення повноцінного функціонування, неспроможність нести фінансову відповідальність, тощо. Трудове законодавство потребувало змін, а законодавець мав ужити заходів за для сталого функціонування промисловості та економіки і сприяти дотриманню прав працівників.

24.02.2022 був підписаний Президентом України Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений ЗУ від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ [1]. По суті саме даний Указ вплинув на перші зміни до трудового законодавства і вказав на можливе тимчасове обмеження конституційних прав громадян України, закріплених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [2] та прав юридичних осіб в межах, необхідних для заходів правового режиму воєнного стану.

Суттєвим кроком, який був спрямований на стабілізацію трудових відносин стало прийняття 15.03.2022 р. ВРУ Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі Закон) [3], який вніс суттєві корективи в регулювання трудових відносин для усіх працівників, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та галузевої належності.

1.07.2022 р. був прийнятий ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [4], який змінював вищезазначений Закон та певні статті КЗпП України.

Ч. 2 статті 1 Закону [3] ввела обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина України, передбачених статтями 43, 44 Конституції України [2], які закріплюють основоположні права на працю, її вільний вибір, заборону примусової праці, право на безпечні умови праці, на вчасне отримання заробітної плати розміром не нижче мінімального, встановленого законодавством, на захист від незаконного звільнення, право на страйк для захисту своїх інтересів. Треба зазначити, що норма статті 64 Конституції України [2] передбачає усі зазначені обмеження в умовах воєнного стану.

Стало зрозуміло, що в період воєнного стану в пріоритеті є обороноздатність держави.

Необхідність безперервної та сталої роботи підприємств, зокрема критичної інфраструктури, в умовах дефіциту кадрів призвели до змін в трудовому законодавстві стосовно нормування праці.

Стаття 50 КЗпП України передбачає нормальну тривалість робочого часу 40 годин на тиждень. На час воєнного стану стаття 6 Закону дозволяє збільшувати цей показник на об'єктах критичної інфраструктури, із обов'язковим пропорційним збільшенням заробітної плати, до 60 годин на тиждень та до 40 годин для працівників із скороченим робочим часом. Тобто, таке збільшення норми праці можливе лише на об'єктах критичної інфраструктури, в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення, тощо. Для інших підприємств, установ та організацій норми праці залишилися незмінними.

Тривалість робочого часу, час початку і закінчення робочої зміни, тижня в період воєнного стану має право визначати роботодавець. Раніше, відповідно до статті 70 КЗпП України, працівники мали відпочивати щонайменше 42 години поспіль щотижня. На час воєнного стану дозволяється скорочувати тривалість щотижневих вихідних до 24 годин. При цьому законодавець зазначає, що зазначені зміни не застосовуються до праці неповнолітніх.

Пункт шостий статті 6 Закону [3] на період воєнного стану зупинив дію норми:

1) статті 53 КЗпП України щодо скорочення робочого часу в робочі дні напередодні вихідних та свят;

2) ч. 1 статті 65 КЗпП України щодо нормування надурочних робіт (не більше чотирьох годин за два дні підряд та не більше 120 годин на рік);

3) частин третьої – п'ятої статті 67 КЗпП України щодо перенесення вихідного дня, якщо святковий або неробочий день збігається з ним;

4) статті 71 КЗпП України щодо заборони роботи у вихідні дні. Якщо в довоєнний час норми КЗпП України суворо забороняли працю у вихідний день, дозволяли у виняткових випадках, за погодженням з профспілкою, то тепер, на період воєнного стану, усі зазначені заборони та обмеження не працюють. Працювати у вихідні дні за наказом роботодавця і без погодження з профспілкою дозволяється усім працівникам окрім вагітних та жінок, які мають дитину до трьох років. Стосовно них діє обмеження, встановлені статтею 176 КЗпП України. Доречним буде додати, що норма статті 72 КЗпП України продовжує діяти та роботодавець зобов'язаний надати працівнику за роботу у вихідний день компенсацію у вигляді іншого дня відпочинку чи оплатити у подвійному розмірі заробітної плати;

5) статті 73 КЗпП України, яка передбачала перелік обов'язкових свят і відпочинок у ці дні;

6) статті 78-1 КЗпП України щодо неврахування святкових та неробочих днів при визначенні тривалості щорічних відпусток.

Такі тимчасові зміни до законодавства стосовно нормування праці суттєво звузили права та гарантії працівників, але були розроблені з ціллю стабілізації

роботи підприємства в умовах дефіциту кадрів та необхідності безперервної роботи в критичній інфраструктурі.

Стаття 8 Закону [3] внесла тимчасові зміни в регулювання питання роботи у нічний час. Стаття 54 КЗпП України, а саме її частина перша та друга, передбачали скорочення роботи нічної зміни на одну годину та зрівняння тривалості роботи у нічний час з денною за необхідністю виробництва. Тепер, у період воєнного стану, зазначені норми не діють. Стаття 55 КЗпП України забороняє роботу в нічний час для вагітних, жінок, що мають дитину до трьох років, неповнолітніх, інвалідів, тощо. Винятком для жінок є випадки, передбачені статтею 175 КЗпП України, якщо це викликано виробничою необхідністю і носить тимчасовий характер. Кабінет Міністрів України уповноважений надати перелік галузей та видів робіт для яких можливе залучення роботи жінок у нічний час. Стаття 176 КЗпП України також забороняє роботу у нічний час для вагітних та жінок з дитиною до трьох років. В свою чергу, стаття 8 Закону передбачає заборону залучення до роботи у нічний час без особистої згоди на це лише вагітних, жінок, що мають дитину до одного року, інвалідів. Тобто, на період воєнного стану законодавець без обмежень дозволяє роботу у нічний час неповнолітнім та жінкам. Для вагітних, жінок з дитиною до одного року та інвалідів праця у нічний час можлива лише за їх згодою.

Стаття 9 Закону [3] дозволила на період воєнного стану застосування праці жінок на важких роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, але при наявності їх згоди на це. В свою чергу, стаття 174 КЗпП України, імперативно це забороняє. Таким чином, на період воєнного стану законодавець, передбачаючи дефіцит кадрів і чоловічого персоналу, дозволяє застосування праці жінок у шкідливих умовах з обов'язковою згодою останніх на це.

Зміни на період воєнного стану торкнулися і питання відпусток. Стаття 12 Закону, на період воєнного стану, передбачила за роботодавцем право: обмежити щорічну відпустку працівникові на строк 24 дні за поточний рік; відмовити працівникові в наданні невикористаних відпусток за попередні роки та усіх видів додаткових відпусток; відмовити працівникові у наданні будь-якого виду відпустки

в період воєнного стану саме на об'єктах критичної інфраструктури. Виключенням для усіх перелічених випадків становить відпустка через вагітність чи пологи та по догляду за дитиною до трьох років. Невикористані дні щорічної та додаткових відпусток переносяться на період після припинення чи скасування воєнного стану. На той час працівник може отримати дні такої недотриманої відпустки в період воєнного стану без збереження заробітної плати (не стосується керівних працівників закладів освіти та установ освіти), але це можливе за рішенням роботодавця.

Треба звернути увагу на те, що в свою чергу стаття 79 КЗпП України закріплює (в мирний час) за працівником право отримання щорічної відпустки та усіх додаткових в перший рік праці – через шість місяців роботи, в наступні роки – згідно до графіків відпусток, погоджених роботодавцем та працівником. А частина сьома даної статті передбачає, що невикористані дні щорічної відпустки мають бути надані працівникові не пізніше 12 місяців після закінчення робочого року, за який надається відпустка. Саме дія цієї частини статті 79 КЗпП України та частини другої статті 12 Закону України «Про відпустки» [6], на період воєнного стану призупинені статтею 12 Закону так само, як дія частини п'ятої статті 80 КЗпП України, частина п'ята статті 11 Закону України «Про відпустки», які імперативно забороняли ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також ненадання їх протягом робочого року неповнолітнім особам, та ненадання додаткових відпусток за роботу із шкідливими і важкими умовами праці.

Таким чином, на період воєнного стану, законодавець звужив права та гарантії працівників на отримання відпусток. Це було здійснено з метою попередити зупинення роботи підприємств, окремо критичної інфраструктури, в умовах дефіциту кадрів.

Стаття 12 Закону [3] внесла зміни щодо надання відпусток без збереження заробітної плати та передбачила, що протягом дії воєнного стану працівник може отримати безоплатну відпустку без обмеження будь – яким строком (що передбачений статтею 26 Закону України «Про відпустки» [6]). Треба звернути

увагу, що надання такої відпустки є правом роботодавця, а не його обов'язком, тобто надається у випадку погодження з останнім. Час перебування у такій безоплатній відпустці не зараховується до стажу роботи, який дає право на щорічну відпустку.

Якщо працівник виїхав за межі України чи набув статусу внутрішньо переміщеної особи, то він в обов'язковому порядку має право на отримання безоплатної відпустки тривалістю до 90 календарних днів. І тут у роботодавця виникає зобов'язання надати таку відпустку за умови надання працівником доказів його переміщення за кордон чи отримання статусу внутрішньо переміщеної особи. Час перебування у такій безоплатній відпустці так само не зараховується до стажу роботи, який дає право на щорічну відпустку.

Зміни до трудового законодавства торкнулися й оплати праці. Стаття 10 Закону зазначає, що на час воєнного стану заробітна плата має виплачуватися на умовах трудового договору. Тобто, у розумінні даної норми, сторони самі визначають розмір і строки оплати заробітної плати в момент укладання трудового договору. Треба зазначити, що в мирний час статті 97 та 115 КЗпП України [5] передбачали повну залежність розміру основної заробітної плати і додаткових виплат та строків виплат від змісту та норм колективного договору, галузевої угоди, було не можливо їх змінювати без погодження з профспілковою організацією. Зазначені зміни на період воєнного стану звели участь профспілок та значення колективного договору в питанні виплати заробітної плати нанівець.

Стосовно гарантій, передбачених колективними договорами, то стаття 11 Закону [3] дозволяє роботодавцю за його ініціативою зупиняти дію окремих положень колективного договору.

Ч. 2 та ч. 3 ст. 10 Закону зазначають, що роботодавець має покласти максимум зусиль для виплати працівнику заробітної плати в повному обсязі та вчасно, але допускають випадки і можливість порушення роботодавцем строків оплати заробітної плати за умови, що це сталося через бойові дії чи інші обставини непереборної сили. Зазначені норми звільняють роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату заробітної плати, але зобов'язують таки виплатити усі

належні працівнику суми після відновлення роботи підприємства. У мирний час трудове законодавство жорстко регулювало питання виплати заробітної плати, а стаття 265 КЗпП України передбачала відповідальність суб'єктів господарювання (юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців) за несвоєчасну виплату заробітної плати з простроченням оплати більш ніж на місяць чи виплат не в повному обсязі - у вигляді штрафу, що дорівнював трикратному розміру мінімальної заробітної плати.

Норми статті 41 КУпАП [7] передбачають адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за порушення строків оплати заробітної плати до посадових осіб суб'єктів господарювання, які використовують найману працю. Норми статті 175 КК України [8] передбачають кримінальну відповідальність для керівника суб'єкта господарювання за безпідставне та умисне порушення строків для виплати заробітної плати. Треба звернути увагу на те, що жодний з наведених нормативних актів не передбачав для роботодавця якихось винятків та випадків безкарної невиплати заробітної плати в належні строки. Стаття 12 Закону [3] ввела лояльне ставлення до роботодавця – порушника строків оплати заробітної плати, але при суворій умові, що порушення сталося внаслідок ведення бойових дій, при цьому обов'язок доказування даних обставин покладається саме на роботодавця. Такі зміни на період воєнного стану зроблені законодавцем для того, щоб полегшити наслідки бойових дій для роботодавців, зменшити тиск на них в умовах неможливого сталого функціонування через бойові дії та за для скорішого відновлення роботи останніми.

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [4] вніс зміни до норм ст. 117 КЗпП встановивши обмеження періоду виплати середньої заробітної плати за затримку розрахунку із звільненим працівником шістьма місяцями. Раніше таких обмежень не було встановлено.

Таким чином, воєнний стан та військові дії на території нашої країни внесли суттєві корективи в усі сфери життя громадян, в тому числі й трудові. Країна потребувала найскорішого регулювання тієї ситуації, в якій вона зупинилася. Чинне законодавство потребувало змін, в тому числі щодо трудових відносин. А

роботодавці та працівники мали пристосуватися до нових аспектів в їх правах та обов'язках. Перед законодавцем стояла не проста задача – підтримати роботодавця за для стабілізації економіки та гарантувати дотримання прав працівників. Більша увага приділялася об'єктам критичної інфраструктури, зупинення роботи яких неможливе в особливий період. Тому в перші місяці воєнного стану були внесені чисельні зміни до трудового законодавства. Умовно їх можливо поділити на зміни постійного характеру та тимчасові, тобто ті, що діятимуть лише в період воєнного стану. Зміни торкнулися таких важливих питань трудового законодавства, як: нормування праці, режим труда та відпочинку, відпустки, оплата праця, тощо.

Аналізуючи усі тимчасові зміни до трудового законодавства ми бачимо чималі протиріччя між змістом КЗпП України та Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», але Закон імперативно і пріоритетно застосовується до правовідносин які в ньому зазначені в період воєнного стану. Більшість змін до трудового законодавства суттєво обмежили конституційні права працівників і надали більше повноважень роботодавцеві. Але усі зазначені обмеження були прийняті тимчасово, на період воєнного стану, як виключні заходи за для стабілізації економіки країни та подолання наслідків особливого стану, відповідно до статті 64 Конституції України [2].

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: **08.04.2024**).
2. Конституція України //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: **08.04.2024**).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> (дата звернення: **08.04.2024**).

5. Кодекс Законів про працю України//Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст.375.
6. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст.4.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення//Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 51. – Ст.1122.
8. Кримінальний кодекс України //Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
9. Про оплату праці: Закон України від 20 квітня 1995 № 108/95-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст.121.

Kravchenko S., Rozovskyi B. On changes in the legal regulation of labor standards and remuneration in the conditions of martial law. – Article.

This work is devoted to the legal regulation of labor relations under martial law. The work examines the main changes in labor legislation regarding the rights and obligations of employees and employers, the reasons and consequences of such changes.

Keywords: *labor relations, martial law, constitutional rights of citizens, regulation of labor, wages*

Авторська довідка:

Кравченко С., студент 1-го курсу ОС «магістр» групи ПР - 231зм юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Розовський Б.Г., д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПІДСТАВИ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ РОБОТОДАВЦЯ З ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ

Кітченко Марина

Публікація присвячена визначенню підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, передбачених статтею 41 Кодексу законів про працю України, які можуть бути застосовані до посадових осіб юридичних осіб, державних органів та органів місцевого самоврядування. З метою виявлення можливості звільнення посадових осіб за окремими підставами зазначеної статті, необхідним є виокремлення характерних ознак вказаних суб'єктів.

***Ключові слова:** трудовий договір, посадова особа, підстави розірвання трудового договору.*

Розірвання трудового договору є завершальним етапом існування трудових відносин. На цій стадії припиняються правовідносини між сторонами трудового договору за волею однієї із сторін з підстав, передбачених чинним законодавством про працю.

У науковій літературі наявні різні розуміння підстав розірвання трудового договору, що зумовлює необхідність їх вивчення та узагальнення поряд із виділенням законодавчих підстав звільнення посадових осіб з ініціативи роботодавця.

Так, В. Р. Шишлюк зазначає, що розірвання трудового договору можливе за таких умов: а) лише з підстав, передбачених законодавством про працю; б) з наступним обов'язковим дотриманням порядку звільнення за певною причиною; в) лише у випадку юридичного факту, що припиняє трудові відносини. Таким чином, поняття «розірвання трудового договору» фактично є видовим поняттям і означає розірвання трудового договору за одностороннім волевиявленням працівника, роботодавця або на вимогу третіх осіб, які не є сторонами трудового договору [1, с. 81].

Цесарський Ф. А. у своїй науковій роботі дає широке визначення підстав припинення трудового договору та виділяє загальні та спеціальні підстави, під якими розуміє різні юридичні факти об'єктивного і суб'єктивного характеру, які перешкоджають подальшому продовженню трудових відносин та збереженню укладеного трудового договору у первісному вигляді або надають сторонам або одній з них привід припинити трудові відносини, розірвати трудовий договір [2, с. 507]. У даному визначенні акцентується увага на юридичних фактах, які перешкоджають подальшому продовженню трудових відносин, що є досить влучним.

Більш широке розуміння міститься у науковому дослідженні С. В. Селезеня, який вважає, що під підставами розірвання трудового договору необхідно розуміти такі життєві обставини, що мають юридичне значення (юридичні факти) і за наявності яких законодавство допускає припинення трудового договору. Такими юридичними фактами, зокрема, можуть бути вольові дії, коли одна зі сторін договору, чи обидві його сторони, чи третя особа, яка не є стороною трудового договору, проте має, згідно із законодавством, право вимагати його припинення (суд, профспілковий орган, військомат) виявляють ініціативу припинити дію договору [3, с. 145].

З урахуванням того, що під час воєнного стану додатково відбулось доповнення трудового законодавства низкою підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, доцільним є також наведення законодавчого закріплення даного питання та виділення таких підстав, що можуть застосовуватись до посадових осіб.

Так, підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов закріплені у статті 41 Кодексу законів про працю України [4]. Положення зазначеної статті застосовуються до посадових осіб юридичних осіб, державних органів та органів місцевого самоврядування.

Застосування до посадових осіб усіх підстав розірвання трудового договору передбачених статтею 41 Кодексу законів про працю України не відображало б

характерних ознак поняття «посадова особа», серед яких: зайняття посади в державних органах, органах місцевого самоврядування, у юридичних осіб; здійснення діяльності на підставі трудового договору; наявність повноважень до переліку яких відноситься управління підпорядкованими працівниками та організація діяльності; реалізація організаційно-розпорядчих та контрольних наглядних функцій; наявність владних повноважень та можливість застосовувати заходи заохочення та дисциплінарного впливу тощо.

Ураховуючи зазначені вище ознаки поняття «посадова особа», на нашу думку до посадових осіб можна застосовувати такі додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов: 1) одноразове грубе порушення трудових обов'язків керівником, його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами податкових та митних органів, яким присвоєно спеціальні звання, і службовими особами центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах державного фінансового контролю та контролю за цінами; 2) винні дії керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати; 3) вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили; 4) перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи; 5) наявності у працівника реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, передбачений Законом України «Про запобігання корупції»; 6) припинення повноважень посадових осіб; 7) у разі повторного порушення посадовою особою вимог законодавства у сфері ліцензування, з питань видачі документів дозвільного характеру або у сфері надання адміністративних послуг, передбачених статтями 166⁻¹⁰, 166⁻¹², 188⁻⁴⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Таким чином, у більшості пунктів частини 1 та в частині 2 статті 41 Кодексу законів про працю України прослідковується вказівка на конкретну категорію працівників, до якої такі додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця можуть бути застосовані. З урахуванням ознак посадових осіб, що були наведені вище, можна дійти висновку, що лише окремі підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця можуть бути застосовані до посадових осіб.

Не можна оминати увагою, що військова агресія Російської Федерації проти України та введений воєнний стан в Україні внесли свої корективи в організацію трудових відносин. Чималу кількість змін було внесено й до Кодексу законів про працю України. Так, лише за 2022 рік стаття 41 Кодексу законів про працю України була доповнена пунктами 1² та 6, а саме: 1) вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили; 2) неможливості забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій.

Вважаємо, що за підставою, яка передбачає вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили, можливе звільнення посадових осіб юридичних осіб, державних органів та органів місцевого самоврядування.

Також варто звернути увагу на те, що кожна із додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця передбачає різні процедури звільнення, а тому при обранні підстави звільнення роботодавцю вкрай важливо визначити можливість та законність її застосування до певної категорії працівника, розуміти та здійснювати чіткий алгоритм дій для запобігання оскарження працівником свого звільнення.

Таким чином, нами було визначено підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, що передбачені статтею 41 Кодексу законів про працю України, які можуть бути застосовані до посадових осіб юридичних осіб, державних органів та органів місцевого самоврядування. Оскільки додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця передбачають звільнення окремих категорій осіб, нами було наведено характерні ознаки посадових осіб, з метою виявлення можливості звільнення таких осіб за окремими підставами, що зазначені у статті 41 Кодексу законів про працю України.

Список використаних джерел:

1. Шишлюк В. Р. Припинення трудового договору: поняття та відмінності від суміжних понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 80–84.
2. Цесарський Ф. А. Підстави припинення трудового договору як проблемне питання науки трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 505–511.
3. Селезень С. В. Додаткові підстави розірвання трудового договору: особливості та функціональне призначення. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С.145–148.
4. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. С. 375.

Maryna Kitchenko. Grounds for termination of an employment agreement at the initiative of the employer with officials. – Article.

The publication is devoted to determining the grounds for terminating an employment contract at the initiative of the employer, provided for in Article 41 of the Labor Code of Ukraine, which can be applied to officials of legal entities, state bodies, and local self-government bodies. In order to identify the possibility of dismissal of officials on certain grounds of the specified article, it is necessary to distinguish the characteristic features of the specified entities.

Key words: *employment contract, official, grounds for terminating the employment contract.*

Авторська довідка:

Кітченко Марина Юріївна, аспірантка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДИСТАНЦІЙНА ЗАЙНЯТІСТЬ ЯК ФОРМА ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Севост'янов Сергій

У науковій роботі на підставі аналізу чинного законодавства, вітчизняних та зарубіжних наукових підходів досліджено сутнісне наповнення поняття дистанційної роботи. Автором висвітлено основні особливості дистанційної роботи як нетипової форми зайнятості. За результатами аналізу поняття та особливостей дистанційної роботи окреслені основні її переваги та недоліки.

Ключові слова: *дистанційна робота, зайнятість, воєнний стан, дистанційний працівник.*

Під впливом незворотнього процесу цифровізації економіки сучасний ринок праці в Україні переживає низку трансформаційних змін, однією з яких є оптимізація форм організації праці. З метою збереження стабільних трудових відносин в умовах воєнного стану роботодавці дедалі частіше пропонують працівникам гнучкі умови виконання роботи, які забезпечують гармонійне поєднання професійного середовища з особистим життям. Дистанційна робота як одна з атипових форм зайнятості набуває широкого поширення в Україні та поступово замінює стандартну повну зайнятість у різних галузях економіки.

До початку пандемії COVID-19 поняття та сутність дистанційної зайнятості в Україні було об'єктом виключно окремих наукових досліджень. З метою забезпечення стабілізації економіки під час дії карантинних обмежень виникла необхідність врегулювання трудових відносин з дистанційними працівниками. Як наслідок, у 2021 році чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) було доповнено низкою статей, які регулюють дистанційні трудові відносини. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України у 2022 році створило нові виклики на шляху розвитку трудового потенціалу підприємств (загроза життю та здоров'ю працівників, трудова міграція) та обумовило вимушене запровадження дистанційної роботи у певних сферах економіки. З'ясування сутнісного наповнення

поняття дистанційної роботи на підставі аналізу чинного законодавства та вітчизняної доктрини є необхідним теоретичним підґрунтям для подальших наукових розробок у сфері дослідження договірної регулювання трудових відносин з дистанційними працівниками в сучасних умовах воєнного стану.

Відповідно до 60² КЗпП дистанційна робота - це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій[1]. Законодавче визначення категорії відображає три ключові ознаки дистанційної роботи: 1) виконання роботи поза робочим приміщенням роботодавця; 2) вибір місця роботи працівником; 3) використання для роботи інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас, законодавчий підхід до визначення не передбачає низку інших особливостей дистанційної роботи, які відрізняють її від інших форм організації праці.

Визначення поняття дистанційної роботи на підставі комплексного вивчення її сутнісного наповнення було об'єктом дослідження у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, А.М. Колот визначає дистанційну роботу як нестандартну форму зайнятості, яка заснована на гнучких соціально-трудовах відносинах між працівником і роботодавцем і відбувається у віртуальному середовищі з використанням інформаційних і комунікаційних технологій [2]. На думку О.В. Демченко, дистанційна робота - це та робота, яка здійснюється працівником на регулярній основі з дотриманням норм трудового законодавства, а також інших нормативно-правових актів, що містять норми трудового права. особливістю цієї форми організації праці є розташування робочого місця працівника – поза межами стаціонарного робочого місця, а також особливою умовою є те, що за допомогою засобів інформаційно-комунікаційних технологій підтримується взаємодія між працівником та роботодавцем[3]. С.О. Сільченко визначає дистанційну роботу формою організації трудових відносин між працівником і роботодавцем і/або виконання роботи, коли робота виконується працівником поза приміщеннями роботодавця в будь-якому місці за його вибором і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [4]. Д.О. Плехов,

досліджуючи сутність та особливості дистанційної роботи, поряд з трьома ключовими ознаками дистанційної зайнятості звертає увагу також на особливості режиму робочого часу працівника. Як зазначає автор, «...дистанційний працівник не перебуває під безпосереднім контролем роботодавця, режим робочого часу встановлює на свій власний розсуд: час початку і час закінчення роботи, порядок чергування часу роботи та часу відпочинку та їх тривалість, час перерв у роботі», при цьому «...такий стан справ є диспозитивним, тобто колективним договором чи іншим локальним нормативним актом, ...може бути передбачено й інше»[5].

У низці зарубіжних джерел зустрічається поняття «remote work», яке перекладається як «віддалена робота» та за змістом синонімічно вживається поряд з категорією «дистанційна робота». Так, зокрема, у дослідженні «Working anytime, anywhere: The effects on the world of work», проведеному Європейським фондом покращення умов життя та праці віддалена робота, яку також називають дистанційною роботою, визначається як робоча організація, за якої працівники виконують свої робочі функції поза традиційним офісним середовищем, часто використовуючи технології для спілкування та співпраці з колегами та керівниками[6]. У роботі «Дистанційна робота та договірне дистанціювання. Майбутнє віддаленої роботи» Нікола Каунтуріс надає визначення віддаленої роботи як «виконання роботи за допомогою різноманітних технологічних інструментів в місці, яке знаходиться за межами робочого центру»[7]. Як зазначають Крістіан Вельц і Фелікс Вольф у своєму дослідженні «Телеробота у Європейському Союзі» віддалена робота - це спосіб виконання роботи з використанням певних технологій, коли робота, яку можна виконувати в офісах роботодавця, регулярно виконується поза центральним робочим середовищем [8].

На підставі аналізу законодавчого та наукових підходів до визначення категорії дистанційна робота можна виокремити її наступні особливості:

1) виконання роботи працівником поза робочим приміщенням роботодавця. У разі виконання трудової функції за трудовим договором про дистанційну роботу працівник перебуває поза робочим приміщенням роботодавця, тобто місце роботи працівника не збігається з місцезнаходженням роботодавця;

2) використання інформаційно-комунікаційних технологій (використання сучасних засобів і видів телекомунікацій (телефон, комп'ютер з виходом в Інтернет, електронна пошта тощо);

3) вибір місця роботи працівником. Зазвичай, працівник самостійно обирає місце роботи, оскільки у більшості випадків специфіка виконання дистанційної роботи не передбачає особливих умов;

4) організація місця роботи працівником за власним бажанням. Працівник для виконання дистанційної роботи, зазвичай використовує власні технічні засоби телекомунікації (телефон, стаціонарний комп'ютер, ноутбук, гарнітуру та ін.);

5) відсутність підпорядкованості правилам внутрішнього розпорядку. При дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд. Роботодавець фактично не може перевірити, скільки часу працівник присвятив дистанційній роботі, що у свою чергу може сприяти погіршенню особистої дисципліни працівника та якості роботи;

б) неможливість роботодавцем забезпечити безпечні та здорові умови праці у зв'язку із самостійним вибором працівником місця роботи. У зв'язку з самостійним вибором працівником місця та часу виконання дистанційної роботи роботодавець позбавлений можливості здійснювати контроль за безпечністю обладнання та за станом приміщення, у якому перебуває працівник. З метою убезпечення працівників від виробничих травм та нещасних випадків, у трудовому договорі можна передбачити умову про обов'язок працівника перед початком виконання роботи письмово повідомляти роботодавця про стан обладнання та робочого місця, а також про відсутність небезпечних факторів.

Враховуючи вищенаведені особливості, дистанційну роботу можна визначити як нетипову форму організації трудових відносин, відповідно до якої працівник виконує роботу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій поза місцезнаходженням роботодавця без підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку, якщо інше не передбачено локальним нормативним актом. Серед переваг запровадження дистанційної роботи на підприємстві для роботодавця можна виокремити зниження офісних витрат, зменшення використання транспорту

та інших матеріальних ресурсів, що у свою чергу забезпечує збереження капіталу підприємства в умовах нестабільного розвитку економіки під час воєнного стану. В індивідуальному порядку для працівників основними перевагами є скорочення часу перебування в дорозі, відсутність на роботі в ранні години та гнучкість режиму робочого часу. Деякі негативні аспекти дистанційної роботи безпосередньо пов'язані з особливостями організації робочого часу та відсутності підпорядкування працівників правилам внутрішнього розпорядку та можуть проявлятися у: 1) труднощах спілкування між співробітниками; 2) зниженні насиченості каналів зв'язку; 3) неможливості забезпечити інформаційні потоки між стороною роботодавця та працівника в інтерактивному режимі; 4) невизначеність робочого часу, що у свою чергу сприяє погіршенню балансу між роботою та особистим життям; 4) відсутність у роботодавця можливості здійснювати фактичний контроль за часом, який приділяє працівник виконанню роботи, що може сприяти погіршенню трудової дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 29.04.2024)
2. Колот А. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері. Україна: аспекти праці. 2009. № 8. С. 3–14.
3. Демченко О.В. Механізм правового регулювання дистанційної зайнятості за трудовою регламентацією. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2019. Вип. 2. С. 42–45.
4. Сільченко С., Сербіна Д. Дистанційна праця: сучасний стан і перспективи розвитку правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 1. С. 93-99.
5. Плехов Д. Правове регулювання дистанційної роботи : дис. ... д-ра філософії в галузі права. Харків, 2022. 209 с.

6. Eurofound and the International Labour Office. (2017). Working anytime, anywhere: The effects on the world of work. Publications Office of the European Union, Luxembourg, and the International Labour Office, Geneva.

7. Countouris, N., & De Stefano, V. (2023). Out of sight, out of mind? Remote work and contractual distancing. *The future of remote work*, 147.

8. Welz, C., & Wolf, F. (2010). Telework in the European Union. Eurofund. www.eurofound.europa.eu

Sevostyanov S. Remote employment as a form of labor activity. – Article. In the scientific work, based on the analysis of current legislation, domestic and foreign scientific approaches, the essential content of the concept of remote work is investigated. The author highlights the main features of remote work as an atypical form of employment. According to the results of the analysis of the concept and features of remote work, its main advantages and disadvantages are outlined.

Key words: *remote work, employment, martial law, remote worker.*

Авторська довідка:

Севост'янов С. С. – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 "Право, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, Україна, asp-081-22-476@snu.edu.ua

ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ, ПРИЗВАНИХ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Дячок Давид

Стаття розглядає питання гарантій трудових прав працівників, які відповідно до законодавства України були призвані на військову службу під час мобілізації. Досліджується правовий контекст, нормативні акти та практика застосування цих гарантій. До аналізу включено такі аспекти, як збереження місця роботи, виплати заробітної плати, соціальні виплати та інші аспекти, які впливають на трудові права цих працівників.

Ключові слова: *трудові права, мобілізація, військова служба.*

Повномасштабна війна, що розпочалася Росією проти України 24 лютого 2022 року, призвела до масштабної мобілізації українців до лав Збройних Сил та інших військових формувань. Це зумовило виникнення низки питань, пов'язаних із захистом трудових прав мобілізованих працівників. Дана стаття розглядає питання гарантій трудових прав працівників, які відповідно до законодавства України були призвані на військову службу під час мобілізації. Досліджується правовий контекст, нормативні акти та практику застосування цих гарантій. До аналізу включено такі аспекти, як збереження місця роботи, виплати заробітної плати, соціальні виплати та інші аспекти, які впливають на трудові права цих працівників.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що законодавство України гарантує мобілізованим працівникам збереження місця роботи, посади та середнього заробітку, але на практиці часто виникають випадки порушення цих прав.

Метою даної наукової роботи є дослідження правового статусу мобілізованих працівників, аналіз гарантій їхніх трудових прав, а також виявлення проблем та перспектив їх вдосконалення.

Об'єктом дослідження виступають трудові права мобілізованих працівників в Україні. **Предмет дослідження:** правовий статус мобілізованих працівників, гарантії їхніх трудових прав.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до аналізу правового статусу мобілізованих працівників з урахуванням нових викликів, пов'язаних з війною в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус мобілізованих працівників в Україні визначається низкою нормативно-правових актів, серед яких можемо виділити Основний Закон, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про соціальний захист і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про оборону України», Закон України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», Закон України "Про основи національного спротиву", Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань" та інші нормативно-правові акти, зокрема: Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок обчислення середньої заробітної плати для виплати військовослужбовцям Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, МВС та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, які призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення, а також членам їх сімей", накази Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України тощо.

В цих документах закріплені трудові законодавчі гарантії, щодо мобілізованих осіб. Так стаття 43 Конституції України гарантує право громадян на працю, а також на справедливі умови праці, включаючи право на відпочинок, соціальне та медичне страхування [1]. Стаття 119 Кодексу законів про працю України визначає гарантії трудових прав працівників, які призиваються на військову службу [2]. Стаття 35 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" встановлює

обов'язки роботодавців щодо збереження місця роботи, посади та середнього заробітку мобілізованих працівників. [3]

Проаналізувавши нормативно-правову базу щодо трудових правовідносин, можемо виділити основні напрямки законодавчих гарантій для мобілізованих працівників.

Збереження місця роботи (посади) під час військової служби в Україні.

Стаття 119 Кодексу законів про працю України (КЗпП) визначає гарантії трудових прав працівників, які були призвані на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, а також осіб, прийнятих на військову службу за контрактом. Згідно з цим положенням протягом дії особливого періоду (наприклад, під час мобілізації), працівники, які виконують військовий обов'язок, зберігають своє місце роботи і посаду на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі. Це стосується незалежно від підпорядкування та форми власності. [2]

Процедура виплати грошового забезпечення для таких працівників здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. [4]

Гарантії не поширюються на осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту. Також вони не застосовуються до осіб, які займали виборні посади в органах місцевого самоврядування, а також на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Ці гарантії сприяють забезпеченню прав працівників, які віддані своїй країні через військову службу, та зберігають їхні трудові позиції навіть під час виконання військових обов'язків.

Враховуючи перераховані гарантії, такі працівники під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення не підлягають звільненню на підставі пункту 3 частини першої статті 36 Кодексу

законів про працю України [2]. Замість цього вони лише увільняються від виконання обов'язків, передбачених трудовим договором, що оформлюється відповідним наказом (розпорядженням) роботодавця.

Підставою для збереження місця роботи і посади на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності є сам факт призову або прийняття працівника на військову службу за контрактом. Це підтверджується наданими власнику або уповноваженому ним органу відповідними довідками, витягами з наказів, повістки, розпорядження, витягами із наказів про включення до особового складу військової частини тощо. Гарантії в частині збереження місця роботи та посади не поширюються на осіб, які займали виборні посади в органах місцевого самоврядування, а також на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Варто відзначити, що з 19 липня 2022 року набрав чинності Закон України від 01 липня 2022 року № 2352-ІХ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин”[5]. Цей закон вніс зміни до частини третьої статті 119 Кодексу законів про працю України, зокрема, скасував вимогу до роботодавців щодо збереження середнього заробітку за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення.

Важливо зазначити, що працівникам закладів освіти, які призвані на військову службу під час мобілізації, зберігається середній заробіток згідно з частиною другою статті 57 закону “Про освіту”. [6]

Переважне право залишення на роботі. При скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне

право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці. Якщо продуктивність праці і кваліфікація рівні, перевага в залишенні на роботі надається:

- працівникам з числа колишніх військовослужбовців строкової служби,
- військової служби за призовом під час мобілізації,
- на особливий період,
- військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період,
- військової служби за призовом осіб офіцерського складу,
- осіб, які проходили альтернативну (невійськову) службу.

Це право діє протягом двох років з дня звільнення їх зі служби (частина дев'ята статті 42 Кодексу законів про працю України).

Право на щорічну відпустку. До стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, зараховуються час, коли працівник фактично не працював, але за ним згідно з законодавством зберігалися місце роботи (посада) та заробітна плата повністю або частково (пункт 2 частини першої статті 9 Закону України “Про відпустки”).

Щорічні відпустки надаються працівникам, які були звільнені після проходження строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби. Це стосується працівників, які були прийняті на роботу протягом трьох місяців після звільнення із служби, не враховуючи часу переїзду до місця проживання (пункт 5 частини сьомої статті 10 Закону України "Про відпустки"). [7]

Також згідно із Законом України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, учасникам бойових дій та особам з інвалідністю внаслідок війни надається додаткова відпустка із збереженням заробітної плати. Ця відпустка триває 14 календарних днів на рік (відповідно до статті 162 Закону України “Про відпустки”). Крім того, відпустка без збереження заробітної плати надається працівникам в обов’язковому порядку. Це стосується учасників війни та осіб, на

яких поширюється чинність зазначеного Закону. Тривалість цієї відпустки також становить до 14 календарних днів щорічно.

Право отримати грошову компенсацію за всі не використані відпустки.

Відповідно до статті 83 Кодексу законів про працю України, працівникам, призваним на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятим на військову службу за контрактом, за їхнім бажанням та на підставі заяви виплачується грошова компенсація за всі не використані ними дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи. Відповідна заява подається не пізніше останнього дня місяця, в якому працівник був увільнений від роботи у зв'язку з призовом на військову службу.

Безперервність стажу роботи. Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби (стаття 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Час проходження строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, а також час проходження військової служби в особливий період, що оголошується відповідно до Закону України «Про оборону України», зараховуються до стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах. Час проходження військовослужбовцями військової служби в особливий період, що оголошується відповідно до Закону України «Про оборону України», зараховується до їх вислуги років, стажу роботи, стажу роботи

за спеціальністю, а також до стажу державної служби на пільгових умовах у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Варто відзначити, що згідно зі статтею 119-1 Кодексу законів про працю України, працівникам, які під час проходження військової служби отримали поранення або інші ушкодження здоров'я, а також тим, хто потрапив у полон або був визнаний безвісно відсутнім, зберігаються трудові гарантії. Це стосується періоду після їх звільнення з військової служби, незалежно від строку лікування, повернення з полону або появи після визнання безвісно відсутніми. Протягом цього періоду місце роботи (посада) зберігається, а також протягом шести місяців після звільнення, якщо працівник проходив заходи з медичної, реабілітаційної, психологічної допомоги, санаторно-курортного лікування або інших відновлювальних заходів.

Висновки. Війна в Україні зумовила виникнення нових викликів у сфері трудових відносин, зокрема, щодо захисту прав мобілізованих працівників. Законодавство України гарантує їм збереження місця роботи, посади та середнього заробітку, право на щорічну відпустку, грошову компенсацію за невикористані відпустки, безперервність стажу роботи.

Однак на практиці часто виникають випадки порушення цих прав. До основних проблем належать несвоєчасна або неповна виплата заробітної плати, незаконне звільнення, відмова у наданні щорічної відпустки або грошової компенсації, незарахування часу проходження військової служби до стажу роботи.

Для вирішення цих проблем необхідно посилити контроль за дотриманням законодавства про працю, запровадити жорсткіші санкції за порушення, провести ширшу інформаційну кампанію про трудові права мобілізованих працівників.

Список використаних джерел:

1. Конституція України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

2. Кодекс законів про працю України: Закон України № 2032-12 від 04.01.1992. Дата оновлення: 24.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України № 2435-IV від 02.03.2005. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України № 2012-XII від 20.12.1991. Дата оновлення: 04.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України 2352-IX від 01.07.2022. Дата оновлення: 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

6. Про освіту: Закон України № 2145-VIII, від 24.03.2024. Дата оновлення: 24.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

7. Про відпустки: Закон України № 504/96-ВР, від 24.12.2023. Дата оновлення: 24.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

Dyachok D. Guarantees of labor rights of employees consumed for military service during the mobilization in Ukraine. – Article.

The article examines the issue of guaranteeing the labor rights of employees who, in accordance with the legislation of Ukraine, were called up for military service during mobilization. The legal context, regulations and practice of application of these guarantees are studied. The analysis includes such aspects as job retention, wage payments, social benefits and other aspects that affect the labor rights of these workers.

Keywords: labor rights, mobilization, military service.

Авторська довідка:

Дячок Давид Іванович, аспірант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Кравченко Роман, Котова Любов

У статті розглядаються правові засоби захисту трудових прав працівників в сучасних умовах, бо трудове право історично є гарантом захисту трудових прав працівників. Визначено особливості захисту трудових прав працівників в судах та в органах, що здійснюють нагляд та контроль за дотриманням законодавства про працю.

Ключові слова: захист трудових прав, працівник, звернення, врегулювання конфлікту, воєнний стан.

Постановка проблеми. Правові засоби захисту трудових прав працівників у сучасних умовах - є однією з пріоритетних позицій, котрі держава визначила на шляху до вступу ЄС. На сьогодні через нестабільну соціально-політичну ситуацію, яка виникла через вторгнення РФ, в Україні склалась певна проблематика, що права людини у трудових відносинах порушуються або обмежуються. Такі випадки пов'язані з економічними умовами, котрі склались в країні через війну. Тому держава повинна пришвидшити та створити відповідні нормативно-правові акти, механізми та гарантії, котрі будуть відповідати ситуації на сьогоднішній день, щоб гарантувати та не порушувати права людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Захист трудових прав працівників досліджували, зокрема: В. С. Венедиктов, Є. А. Третьякова, Б. П. Ратушна, М. Ю. Кузнецова, І. В. Лагутіна, К. П. Чорна, О. І. Процевський, С. М. Прилипко, О.М. Ярошенко та інші. Навіть з такою кількістю наукових досліджень та враховуючи соціально-політичні зміни в українському суспільстві та законодавстві, зазначена проблематика і надалі стає предметом наукових досліджень.

Метою даної статті є визначення і дослідження правових засобів захисту трудових прав працівників в сучасних умовах, у тому числі, воєнного стану, котрі

застосовуються для ефективного захисту та правового регулювання трудових відносин між працівниками та роботодавцями.

Виклад основного матеріалу. У трудовому праві захист трудових прав працівників та законних інтересів розуміється, у сукупності матеріально-правових заходів та процесуальних засобах попередження, відновлення та відшкодуванні порушених трудових прав. Науковиця І. В. Лагутіна розглядає поняття захисту трудових прав та інтересів працівників будь-якої сфери діяльності у широкому значенні. Так, як у широкому значенні захист трудових прав та інтересів працівників безпосередньо пов'язаний з реалізацією захисної функції трудового права, яка, зі свого боку, відображає захисну функцію держави [1, с. 7]. Тож, під захистом розуміється те, що державні органи та самі суб'єкти трудових правовідносин будуть мати можливість запобігти порушенню трудових прав, а уразі їх настання, відновити порушені трудові права.

Серед суб'єктів механізму захисту трудових прав і законних інтересів в період дії воєнного стану, на думку М. Кузнецової, С. Ананьєва, Т. Сафонової, слід виділити чотири категорії: працівник, який потребує відновлення порушених прав у воєнний період; роботодавець, чії дії можуть оскаржуватися працівником; державні органи контролю за дотриманням трудового законодавства, які не відносяться до судових органів; суди – від першої до останньої інстанції [2, с. 180].

Правовий захист трудових прав та законних інтересів працівників здійснюється у передбаченому законному порядку за допомогою засобів та способів, котрі передбачені нормативно правовими актами. Особа має повне право звернутись до уповноважених державою органів для захисту порушених трудових прав або оспорюваних суб'єктивних прав. Як зазначає вчена Б.П. Ратушна, захист передбачає діяльність не тільки уповноваженими державними органами, а й суб'єктами трудових правовідносин у відновленні та оспорюванні порушених трудових прав [3, с. 292]. Норми права щодо захисту порушених трудових прав визначаються: Конституцією України, Кодексом законів про працю, законами та підзаконними актами, міжнародними договорами згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою. Правові норми також охоплюють діяльність суб'єктів,

які здійснюють захист порушених трудових прав, зокрема, це Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» тощо.

Під час дії воєнного стану передбачений перелік, щодо форм захисту порушених трудових прав працівника до якого звертається працівник. Першим чинником форм захисту є - комісія по трудових спорах, відповідно до ст. 224 Кодексу законів про працю, цей орган «є обов'язковим первинним органом по розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях». Але з огляду того, що зараз ведений воєнний стан, комісія по трудовим спорах у разі порушення та захисту прав та інтересів працівників не може функціонувати та створюватись. Відповідно до закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вводяться певні обмеження до конституційних прав і свобод громадянина відповідно до ст. 43 та 44 Конституції України [4].

Працівник має повне право звертатись до профспілкових органів. У цьому органі працівник представляє свої інтереси. Для вирішення трудових спорів (конфліктів) профспілки та їх об'єднання представляють інтереси працівника, який звернувся за захистом своїх порушених трудових прав а також представляють колективні трудові спори у порядку відповідно до законодавства (відповідно до ст. 26 закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [5].

Працівник може звернутись та подати скаргу на роботодавця, якщо не вийшло вирішити спір на підприємстві до територіальних органів Державної служби з питань праці. Так відповідно до ст. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці», Державна служба України з питань праці (Держпраці) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України [6].

Також, особа за захистом своїх трудових прав може звернутись до Національної служби посередництва та примирення. На зараз Національна служба

посередництва є постійним державним органом, який створений указом Президента України від 17 листопада 1998 року «Про утворення Національної служби посередництва і примирення». Ця служба у своїх повноваженнях приймає рішення, котрі виступають рекомендаційним характером та розглядаються сторонами колективного трудового конфлікту, центральними та місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування [7].

Спробувати врегулювати трудові спори працівник може шляхом медіації, уклавши договір про проведення медіації - «угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону» (відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію») [8].

Якщо працівнику не вдалось врегулювати конфлікт та захистити порушені трудові права запропонованими шляхами, залишається один з головних правових засобів захисту трудових прав працівників в сучасних умовах - це судовий захист. Він здійснюється через подання позовної заяви з прописаною проблемою та визнання, відновлення порушених прав або оспарюванні (усуненню) перешкод відповідно до чинного законодавства України. Якщо не вдалось врегулювати конфлікт або порушення шляхом досудового захисту. Працівник звертається до суду у тримісячний строк, коли він дізнався про порушення його прав, у справах про звільнення у місячний строк, а у разі порушення законодавства про оплату праці працівник може звернутись без будь-яких обмежень строком.

На наш погляд, ми проаналізували державні органи та організації, котрі допомагають у вирішенні та захисті трудових прав працівників. Узявши та об'єднавши органи які здатні вирішувати трудові конфлікти і вирішити питання за допомогою організацій, дійсно можливо. Однак, ще більш ефективним є захист через таку інституцію як суд, шляхом звернення до суду.

Вважаємо, що процедура проведення переговорів та самостійного вирішення спірних питань між працівником та роботодавцем ще потребує законодавчого вдосконалення. Після проведення всіх процедур котрі не були виконанні та не

врегульовані шляхом взаємних переговорів, працівник у вирішення його питань, звернеться до суду для захисту трудових прав та для розгляду спору, котрий виник між роботодавцем та працівником, та котрий вони не змогли врегулювати шляхом взаємних переговорів.

Висновки. Отже, проаналізувавши та дослідивши правові засоби захисту трудових прав працівників, у сучасних економічних умовах необхідно переглянути та вдосконалити в країні, питання забезпечення надійного захисту трудових прав та законних інтересів працівників. Наша держава, яка прагне до членства в Європейському Союзі, всіляко намагається вживати економічних кроків для отримання омріяного членства. Постійно приділяється увага питанням підвищення загального рівні життя населення. На шляху євроінтеграції, правове регулювання захисту трудових прав працівників потребує постійного та своєчасного вдосконалення. Важливо приділити увагу захисту, не тільки трудовим правам працівників, а захисту прав людини різних сфер життя, бо це є одним з головних складових пріоритетів правового та демократичного суспільства. З війною рівень безробіття стрімко зріс, бо майже кожен українець повинен був покинути робочі місця і втратив можливість працювати. Держава повинна постійно покращуватись та швидко реагувати на сучасні проблеми, і чітко розробляти механізми та вносити нові зміни, шляхом прийняття нових нормативно-правових актів, котрі будуть і зможуть захистити та не порушувати права людини.

Таким чином, на сьогодні обставини, які склались є невід'ємною складовою соціально-економічного відносин та суспільного розвитку. Для захисту трудових прав працівників, держава включила низку механізмів та інструментів, котрі спрямовані на забезпечення справедливості, додержання рівності на робочому місці. Правові засоби захисту включають: розробку нормативно-правових актів, контроль за їх дотримання та звернення до відповідних органів для захисту трудових прав. Все це, є складовою у створенні справедливих умов праці, яке сприяє підвищенню рівня населення та соціального захисту.

Список використаних джерел:

1. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників: автореф. дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2007. 22 с.
2. Кузнецова М., Ананьєв С., Сафонова Т. Механізм захисту трудових прав в період воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 178–181. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.32>. (дата звернення: 08.05.2024 р.).
3. Ратушна Б.П. Форми правового захисту трудових прав в Україні. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2018. Вип. 7. С. 290–296.
4. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2352-IX від 01.07.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024 р.).
6. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 45, ст.397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 08.05.2024 р.).
6. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці»: від 11 лютого 2015 р. № 96 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2024 р.).
7. Указ Президента України «Про утворення Національної служби посередництва і примирення»: від 17 листопада 1998 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1258/98#Text> (дата звернення: 08.05.2024 р.).
8. Закон України «Про медіацію»: Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> (дата звернення: 08.05.2024 р.).

Kravchenko R.V., Kotova L.V. Legal means of protection of labor rights of employees in modern conditions. – Article. The article examines the legal means of protecting the labor rights of workers in modern conditions, because labor law is the guarantor of the protection of labor rights of workers. The features of protection of labor rights of workers in courts and in bodies that oversee and monitor compliance with labor legislation are determined.

Keywords: *protection of labor rights, employee, treatment, conflict resolution, martial law.*

Авторська довідка:

Кравченко Р.В., здобувач ВО ОС «магістр» спеціальності 081 Право, юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,

Котова Л.В., к.ю.н. професор, в.о. зав. кафедри правознавства СНУ ім. В. Даля

ПАНЕЛЬ ІV

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

ІНДУСТРІЯ МОДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Новіков Олексій

У тезах доповіді висвітлені основні проблеми у забезпеченні механізму правового регулювання модної індустрії. Розглянуто основні перепони регулювання моди, дизайнерських рішень, захисту прав та інтересів учасників ринку моди. Акцентовано увагу на подоланні викликів для створення ефективної нормативно-правової бази у сфері правового забезпечення індустрії моди.

***Ключові слова:** мода, індустрія моди, дизайнерське рішення, культурне присвоєння.*

Особливістю індустрії моди є її всеосяжність, відсутність кордонів, швидкість розповсюдження, малий термін актуальності модного одягу, взуття, аксесуарів тощо. Звідси і впливають великі складнощі правового регулювання цього сектору економіки, зважаючи на специфічність об'єктів правового регулювання. Проте мода – невід'ємна складова нашого повсякденного життя. Саме тому досить важливо розуміти ті закони, за якими вона живе, а також яким чином захистити права та інтереси учасників цього ринку.

Рушійною силою сучасного бізнесу є спроможність впроваджувати інновації. І саме інноваційні, креативні, оригінальні та творчі рішення є основою дизайнерських проектів в модній індустрії. Тобто інтелектуальна складова у сфері створення та розповсюдження продукції в галузі модної індустрії (як преміум сегменту, т.зв. «високої» моди, так і мас-маркету) є надважливою.

У той же час ці результати інтелектуальної творчої праці можуть бути привласнені іншими учасниками, наприклад, шляхом копіювання та продажу контрафактної продукції, підробки назв відомих брендів, виготовлення схожої

продукції в «підпільних» цехах з метою отримання недобросовісними підприємцями суттєвих, хоча й тимчасових, переваг на ринку модної продукції. Саме тому проблема забезпечення захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у галузі індустрії моди.

Одна з головних проблем регулювання індустрії моди – це копіювання цікавих ідей, дизайнерських рішень та перенесення на власну продукцію під власним брендом, або ж присвоєння певних ідей та випуск їх під спотвореною назвою відомих брендів.

Проте варто зауважити, що праця у сфері моди є дуже кропіткою, вимагає неабияких талантів та є досить важкою. Так, справедливо відзначається, що мотиви медузи Горгони у Версаче, весільні сукні Віри Вон, чоботи Доктор Мартінс – є результатами інтелектуальної та творчої майстерності модельєрів в індустрії моди [1].

До того ж досить розповсюдженою тенденцією у світі моди є культурне присвоєння. І ця тенденція є досить шкідливою як для розвитку самої індустрії моди, так і для захисту прав корінних народів. Це викликає суттєві хвилювання у міжнародної спільноти.

В умовах суспільного обурення після незліченних звинувачень у культурному присвоєнні індустрія моди має зазнати глибоких змін. У всьому світі лунають заклики до модельєрів бути уважними, запозичуючи в інших культур, і пропонувати продукти, які поважають їхні традиції. Хоча термін «культурне присвоєння» оповитий невизначеністю, інтелектуальна власність безсумнівно відіграє особливу роль у стримуванні цієї шкідливої практики.

При цьому варто наголосити, що культурне присвоєння – це поняття, яке ще має свого чіткого визначення, а тому і досить важко з ним боротись. Так, його можна описати як дію члена відносно домінуючої культури, яка бере традиційне культурне вираження та перепрофілює його в іншому контексті без дозволу, підтвердження та/або компенсації таким чином, що завдає шкоди носії традиційного культурного вираження.

Досить влучно з цього приводу зазначає Бріджит Везіна [2]. На її думку, випадки культурного привласнення викликають пристрасні дебати, тому що, хоча запозичення модою стилістичних елементів з інших культур є звичайною запозичення стилістичних елементів з інших культур є поширеною практикою, насправді це може бути образливим для носіїв традиційних культур. Неправильне тлумачення або ігнорування культурної значущості традиційного культурного вираження, навіть якщо навіть ненавмисне, може мати серйозні наслідки, як в культурному, так і в економічному плані. Заклики до дій щодо обмеження привласнення підкреслюють необхідність для корінних народів мати кращий контроль над своїми традиційними культурними вираженнями, в тому числі через систему інтелектуальної власності та згідно з Декларацією Організації Об'єднаних Націй про прав корінних народів [3].

Так, статтею 8 цієї Декларації передбачено, що корінні народи та особи, що належать до них, мають право не піддаватися примусовій асиміляції або впливу з метою знищення їхньої культури. Також на держави покладено обов'язки щодо створення ефективних механізмів запобігання і правового захисту щодо а) будь-якої дії, що має на меті або результатом позбавлення їхньої цілісності як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, або етнічної приналежності; б) будь-якої дії, що має своєю метою або результатом позбавлення їх своїх земель, території або ресурсів; в) примусового переміщення населення в будь-якій формі, що має своєю метою або результатом порушення або підрив будь-якого їхнього права; г) примусової асиміляції або інтеграції в будь-якій формі; д) пропаганди в будь-якій формі, що має на меті заохочення або розпалювання расової чи етнічної дискримінації, спрямованої проти них [3].

З іншого ж боку випадки культурного присвоєння можна частково пояснити тим, що в цілому процес копіювання є досить поширеним у світовій індустрії моди. У той час як модний дизайн відзначається дивовижним рівнем творчості, наслідування залишається основним рушієм процесу концептуалізації. Багато коментаторів називають це «піратським парадоксом», коли швидке копіювання забезпечує відновлення попиту споживачів на дизайни, що постійно змінюються. З

новими тенденціями, які швидко просочуються від високої моди до швидкої моди, дизайнери, як правило, сприймають багатокультурне бачення та вдаються до вивчення різноманітних культурних впливів, щоб створити потік свіжих і нових стилів.

Протягом століть на формування асортименту сучасного одягу впливали різні фактори, у тому числі кліматичні умови, історичні події; певні особистості, національний костюм, виникнення нових матеріалів, поява нових професій, видів спорту тощо [4, с. 197-198].

Варто зауважити, що модельєри століттями запозичували стилістичні елементи з інших культур. Іноземні впливи на європейську моду простежуються з пізнього середньовіччя. Розвиток торгівлі з Америкою та Азією, зокрема через Шовковий шлях, приніс багатим купцям Старого континенту вишукані тканини та новомодні стилі одягу. Повернемося вперед до початку 1990-х років, і дизайнери розпалюють апетит до всього традиційного, етнічного чи фольклорного, використовуючи візерунки та мотиви корінних культур у своїх творіннях. Сьогодні привабливість традиційного дизайну така ж сильна, як ніколи. Сторінки модних журналів рясніють одягом та аксесуарами, що мають виразний «етнічний» відтінок.

Варто однак зауважити, що не всі форми культурного запозичення є небажаними. У мультикультурних суспільствах важливо захищати принцип свободи вираження поглядів і не перешкоджати нешкідливим культурним обмінам і взаємодії. Таким чином, стримування культурного присвоєння модою не означає повного та без нюансів обмеження будь-якого використання традиційної культури. Розмаїття культурних впливів – це те, що змушує моду розвиватися та процвітати, а шанобливе тлумачення світових культур може дозволити всім культурам взаємно збагачуватися та приносити справжню користь суспільству.

Слід акцентувати увагу на тому, що концепції неправомірного використання або незаконного привласнення лежать в основі програми роботи ВОІВ щодо інтелектуальної власності та традиційних виразів культури, яка включає переговори Міжурядового комітету ВОІВ щодо охорони традиційних виразів культури, можуть або не можуть збігатися з тим, що розуміється під «культурне присвоєння», залежно

від обсягу захисту, який можуть визначити держави-члени ВОІВ. До цього моменту потрібно зробити багато для підвищення обізнаності серед модельєрів і широкої громадськості, щоб демістифікувати цю концепцію та попередити їх про шкоду, яку може завдати культурне присвоєння.

Не бажаючи залишатися осторонь, європейська спільнота вирішила віднайти шлях для урегулювання режиму власних результатів народної творчості. З метою сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та адміністративного управління багатосторонніми договорами, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності, у 1967 р. була створена міжнародна міжурядова організація ВОІВ. Із 24 березня по 4 квітня 2014 року в штаб-квартирі ВОІВ у Женеві була проведена двотижнева 27-а сесія Міжурядового комітету з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань і фольклору [5].

Культурне присвоєння, безсумнівно, пов'язане з тим фактом, що традиційні форми культурного самовираження зберігають різкі стосунки з міжнародною системою інтелектуальної власності. В основному існуючі закони про інтелектуальну власність виключають традиційні вирази культури з-під охорони та передають їх у суспільне надбання, роблячи їх вразливими для привласнення та підриваючи звичаєві закони та правила, які регулюють доступ до них і використання їх у звичайному контексті. Документ ВОІВ «Охорона традиційних виразів культури: оновлений проект аналізу прогалин» пропонує детальний аналіз недоліків законодавства про інтелектуальну власність, зокрема авторського права, щодо ефективного запобігання присвоєнню традиційних виразів культури.

Працюючи в рамках існуючої правової бази, модельєри можуть взаємодіяти з іншими культурами та використовувати традиційні культурні вирази, не потрапляючи в пастку культурного присвоєння, дотримуючись чотирьох принципів: розуміння та повага до носіїв традиційної культури, шаноблива трансформація та переосмислення традиційних культурних проявів, підтвердження та визнання носіїв традиційної культури, взаємодія з носіями традиційних форм культурного самовираження через запити на авторизацію та партнерські відносини.

Численні приклади того, як дизайнери активно співпрацюють із носіями традиційної культури. Колекція Cruise 2020, представлена французьким будинком високої моди Christian Dior у Марракеші у квітні 2019 року, є відображенням зростаючого усвідомлення в колах моди важливості поваги до різноманітних культур світу, а також демонструє, наскільки складне оточення культурного присвоєння змушує зміни відбуватися дуже поступово. Колекція вшанувала креативність і майстерність африканських творців тканин з восковим принтом, виготовлених Uniwax, компанією, розташованою в Абіджані, Кот-д'Івуар, одним із небагатьох виробників тканин, які все ще використовують традиційні методи. Історія воскової тканини сама по собі є культурною подорожжю: хоча сьогодні вона асоціюється з Африкою та є її символом, її походження можна знайти в індонезійському батіку, привезеному в Африку багато століть тому голландськими купцями. Дизайнер Dior Марія Грація К'юрі розповіла пресі, що колекція «запропонувала діалог між гардеробом Dior та африканською модою» та була її способом активної підтримки африканської моди та традиції воскової тканини, яка знаходиться під загрозою через дешеві цифрові копії [2].

Насамкінець, важливо наголосити на тому, що творчість є безмежною і звісно ж саме для працівників у сфері індустрії моди досить важливою є свобода творчості, без будь-яких обмежень. І така творчість вона не виникає сама по собі: творчі люди надихаються чимось і на цій хвилі створюють свої шедеври. Проте варто пам'ятати і про певні обмеження, які містяться у міжнародних документах, а також у національному законодавстві про охорону прав інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Intellectual property in the fashion industry URL: <http://www.wipo.int>
2. Brigitte Vézina Curbing Cultural Appropriation in the Fashion Industry URL: <https://www.cigionline.org/sites/default/files/documents/paper%20no.213.pdf>
3. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text
4. Колосніченко М.В., Процик К.Л. Мода і одяг. Основи проектування та виробництва одягу: навч. посібник. К.: КНУТД. 2011. 238 с.

5. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (IGC) URL: https://www.wipo.int/meetings/en/topic_bodies.jsp?group_id=110

Novikov O. Fashion industry: problems of legal support. – Article. The thesis highlights the main problems in providing a mechanism for legal regulation of the fashion industry. The main obstacles to the regulation of fashion, design solutions, protection of the rights and interests of fashion market participants are considered. Attention is focused on overcoming the challenges to create an effective regulatory framework in the field of legal support of the fashion industry.

Keywords: *fashion, fashion industry, design decision, cultural appropriation.*

Авторська довідка:

Новіков Олексій, аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого.

Науковий керівник: к.ю.н., с.н.с. Матвєєва А.

«ЕЛЕКТРОННИЙ СУД» У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПЕРЕВАГИ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Подрез Олександр, Петросян Кристина

У статті здійснено дослідження основних переваг і проблемних аспектів функціонування підсистеми «Електронний суд», його функціональні особливості та технічна підтримка. Запропоновано можливі шляхи вирішення існуючих проблем через впровадження комплексу відповідних дій.

Ключові слова: *Електронний суд, ЕСІТС.*

Постановка проблеми: на сучасному етапі розвитку суспільних відносин, новітні технології вже стали частиною нашого життя. Відтак, імплементація електронних систем державою та удосконалення законодавства і правозастосовної

практики в інформаційному середовищі є доволі актуальними питаннями. Повільні темпи розгляду справ судами та ухвалення рішень спричиняють низку негативних наслідків, викликають зневагу і недовіру суспільства до судової гілки влади. Саме тому особливої уваги потребує вивчення новітніх механізмів, що дозволяють прискорити здійснення судочинства, зокрема у сфері функціонування Електронного суду як засобу забезпечення ефективності та доступності правосуддя для громадян. Вочевидь, Електронний суд має безліч переваг, до яких можна віднести насамперед економію часу та ресурсів, однак введення такої ініціативи одночасно спричинило і великі проблеми щодо доступу до правосуддя та жодним чином не розвантажило судову систему належним чином.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зазначеної теми займалися такі науковці, як Р.Ю. Ханік-Посполітак, О.В. Бринцева, О.Р. Кі-бенко, Н.В. Кушакова-Костицька, Н.Ю. Голубєва, В.В. Сердюк, В.О. Кібець, В.С. Політанський, однак розвиток інформаційних технологій стрімко рухається і зумовлює осучаснення процесу судочинства, зокрема цивільного, в тому числі шляхом оновлення електронного судочинства.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів запровадження «електронного суду», його функціональні особливості та технічна підтримка.

Виклад основного матеріалу. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) - це сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи: документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС [1]. «Електронний суд» – це один із сервісів ЄСІТС, доступ до якого здійснюється після реєстрації користувачем Офіційної електронної адреси

(електронного кабінету) і спрямований на обмін електронними документами між учасниками судового процесу.

У цивільному судочинстві ЄСІТС забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції [2]; а функціонування Електронного суду має на меті забезпечення, зокрема:

- достовірності інформації про діяльність судів та своєчасність її надання,
- невторчання у здійснення правосуддя при наданні інформації про діяльність судів,
- відкритості та доступності інформації.

У світовій практиці вже добре апробовані системи «електронного правосуддя», які відповідають необхідним рівням інформатизації судочинства. Як приклад можна привести Сінгапурську систему електронної подачі документів (Electronic Filing System), яка з 2000 року стала обов'язковою для надання документів у цивільних справах; так звана Інтегрована електронна система цивільних позовів (Integrated Electronic Litigation system); Служба електронного вилучення документів (Electronic Extract Service), що дозволяє юридичним фірмам в режимі онлайн здійснювати пошук і перегляд документів, які надійшли до суду у цивільній справі; Електронна інформаційна служба (Electronic Information Service), котра дає можливість дізнаватися про всі процесуальні дії суду в режимі реального часу; Сайт системи LawNet, який є єдиною точкою доступу до судових сервісів [3, с. 37].

Як підсистема ЄСІТС, Електронний суд забезпечує користувачам можливість створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду тих чи інших документів [1]. Електронний кабінет надає можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з

використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу.

Варто відзначити, що впровадження системи ЕСІТС не позбавило можливості громадян подавати документи до суду та іншим учасникам судового провадження в паперовому вигляді. Однак, за нормами ЦПК України за умови, якщо позов, апеляційну, касаційну скаргу подано до суду в електронній формі, позивач, особа, яка подала скаргу, повинні подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі. Слід зазначити, що ЦПК України передбачає також розгляд справи в електронній формі, коли всі процесуальні та інші документи переводяться в електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи. На наш погляд, такі нововведення мають підвищити ефективність правосуддя, зокрема шляхом спрощення процедури доступу сторін до матеріалів справи, економії бюджетних коштів на пересиланні судових викликів чи повісток тощо.

Водночас можемо стверджувати, що з моменту впровадження і до теперішнього часу, підсистема Електронний суд працює не на досить належному рівні. Як слушно зазначав кандидат на заступника голови ДСА Олексій Білаш «іноді Електронний суд не працює через роботу в ній адміністраторів, що потребує запровадження певних алгоритмів заборони співробітникам працювати в системі у робочий час», «багато скарг на електронний суд та електронний кабінет», «половині судів не вистачає техніки, а інші або не встигають, або не бажають сканувати документи» [4]. Також до проблемних аспектів, що уповільнюють повноцінне функціонування підсистеми можна віднести несприйняття новітніх технологій фізичними особами, які продовжують надсилати документи суду в паперовій формі через поштові відділення, не вміють або не бажають отримувати електронний цифровий підпис чи користуватися підсистемою в цілому. Як бачимо, незважаючи на чітке нормативно-правове регулювання підсистеми Електронний суд та ЕСІТС, вони все ж таки не працюють на повну як через людський фактор, так і через брак матеріального забезпечення, що є суттєвою проблемою.

На нашу думку, вирішення наведених проблем можливе шляхом впровадження комплексу дій, спрямованих на підвищення відповідальності за порушення суддями та працівниками апарату суду норм, з приводу завантаження документів до системи ЕСІТС, а також спонукання сторін до активного застосування підсистеми Електронний суд. Як висновок, на нашу думку, для втілення повноцінного функціонування «Електронного суду» в Україні є достатнє нормативно-правове забезпечення, однак фактичне втілення цих норм зазнає певних труднощів і потребує вирішення.

Список використаних джерел:

1. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 4 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

3. Ясинок М.М Котвяковський Ю.О. Електронний суд в цивільному судочинстві. Приватне та публічне право. 2023. URL: http://pp-law.in.ua/archive/1_2023/6.pdf.

4. Суди не сканують документи, єСуд доведеться переробити, а на 2024 рік планується аудит ЄСІТС, - що розповів кандидат на заступника голови ДСА Олексій Білаш. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/288403-sudy-ne-skaniruyut-dokumenty-yesud-pridetsya-pererobotat-a-na-2024-god-planiruetsya-audit-esits-hto-rasskazal-kandidat-na-zampredsedatelya-gsa-aleksey-bilash> (дата звернення: 14.05.2024).

Podryez O., Petrosyan K. "Electronic court" in civil judiciary: advantages, problems, solution ways. – Article. The article examines the problematic issues of the introduction of the so-called "electronic court", its functional features and technical support.

Keywords: *electronic court, ESITS.*

Авторська довідка:

Подрез Олександр, здобувач 4 курсу спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Петросян Кристина, старший викладач СНУ ім. В. Даля, суддя Луганського окружного адміністративного суду

ПАНЕЛЬ V

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА СУДОЧИНСТВО; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНОЛОГІЯ; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Карчевський Микола

Визначаються специфічні проблеми кримінально-правової охорони елементів інформаційної безпеки. Протидія переважно найменш небезпечним проявам «комп'ютерних» злочинів, організаційно-технічна неготовність реагувати на злочинне використання віртуальних активів, небезпечна примітивізація протидії глорифікації дій ворога.

Ключові слова: кримінальне право, ефективність протидії кримінальним правопорушенням, інформаційна безпека

1. Визначення поняття «інформаційна безпека» залежить від сфери застосування. Специфіка кримінально-правового виміру полягає у наступному.

По-перше, в означеному контексті інформаційну безпеку доцільно розглядати не як певний стан або захищеність, а як систему суспільних відносин. Будь-який інший підхід входив би в очевидну суперечність з аксіоматичними положеннями юридичної науки.

По-друге, інформаційна безпека має специфічне подвійне значення, нормативно-правовий вплив на відносини інформаційної безпеки здійснюється як у межах інформаційного права, так і за допомогою різноманітних інших конструктивних галузей права: конституційного, цивільного, банківського, комерційного тощо. Відповідно, і кримінально-правова охорона забезпечується за допомогою норм, що передбачають посягання на різноманітні родові об'єкти.

По-третє, визначення інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони передбачає встановлення тих соціальних потреб, які зумовлюють необхідність кримінально-правової охорони. Поява та функціонування суспільних відносин інформаційної безпеки пов'язані з інформаційною соціальною потребою.

Таким чином, інформаційна безпека розуміється нами як система суспільних відносин, що забезпечує можливість реалізації інформаційної потреби громадян, суспільства, держави. Реалізація інформаційної потреби здійснюється шляхом отримання доступу до необхідної інформації, базується на використанні інформаційних технологій та забезпечується формуванням інформаційного ресурсу. Означеного достатньо для того, щоб сформулювати таке визначення: інформаційна безпека – система суспільних відносин щодо забезпечення реалізації інформаційних потреб громадян, суспільства, держави, яка включає: 1) відносини щодо забезпечення доступу до інформаційних ресурсів; 2) відносини щодо формування інформаційного ресурсу; 3) відносини щодо забезпечення функціонування інформаційних технологій як засобів доступу до інформаційного ресурсу та його формування.

Суб'єкт перебуває в стані інформаційної безпеки тоді, коли ефективність його діяльності забезпечена повною, достовірною та достатньою для прийняття рішень інформацією. Такий стан досягається соціальною активністю в трьох взаємопов'язаних групах суспільних відносин, що становлять собою структурні елементи інформаційної безпеки: суспільні відносини у сфері використання інформаційних технологій, у сфері забезпечення доступу до інформаційного ресурсу й у сфері формування інформаційного ресурсу. У межах першої групи забезпечується функціонування ефективних засобів інформаційної діяльності, у межах другої – забезпечується можливість суб'єктів отримувати доступ до необхідних інформаційних ресурсів, у межах третьої – формується інформаційний ресурс, що відповідає потребам суб'єктів. Серед означених суспільних відносин ті, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, і складають зміст інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони.

Кожному з названих елементів інформаційної безпеки властиві специфічні проблеми кримінально-правової охорони. Для використання інформаційних технологій це примітивізація та неготовність до використання злочинцями новітніх технологій, в першу чергу віртуальних активів та штучного інтелекту. Для забезпечення доступу до інформації – надмірна розгалуженість та неузгодженість заборон. Для формування інформаційного ресурсу – визначення меж кримінально-правового впливу.

2. Відповідно до даних офіційної статистики за останні одинадцять років (2013-2023) кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI Особливої частини КК, зросла від 595 до 3841, близькою є й динаміка скерованих до суду проваджень – від 259 до 2455. Натомість кількість відповідних судових рішень вимірюється числами іншого порядку і змінилася від 72 до 126. При цьому, реальні покарання застосовувалися у 50% випадків (середній показник для всіх випадків засудження – 58%). Серед цих покарань у 75% призначався штраф, у 21% – позбавлення волі. Аналогічні показники для всіх покарань, призначених за період спостережень становлять: 39% - штраф, 36% – позбавлення волі.

Кримінально-правовий вплив на осіб, що вчинили діяння, передбачені Розділом XVI Особливої частини КК, характеризується в середньому рідшим застосуванням реальних покарань, в середньому частішим використанням більш м'яких покарань. Вважаємо, що це може свідчити про те, що у поле зору кримінальної юстиції потрапляють переважно найпростіші та найменш небезпечні форми відповідних кримінальних правопорушень [4]. Таку проблему ми називаємо примітивізацією правозастосовчого рівня кримінально-правового регулювання. Вона не є новою. За результатами дослідження судової практики по Розділу XVI Особливої частини КК ще у 2012 році ми зробили наступний висновок: практика національних судів містить рішення, у яких застосування кримінальної відповідальності до осіб, які вчиняли комп'ютерні злочини, було пов'язане з посяганнями, які дійсно є суспільно небезпечними (43,71%); разом із тим, більш ніж половина судових рішень досліджуваної категорії (56,29%) пов'язані з кваліфікацією таких діянь, віднесення яких до суспільно небезпечних є досить

спірним [6,с.221]. Не виключаємо, що аналогічна проблема існує і зараз, можливо у дещо зміненому вигляді.

Тут слід звернути увагу на нещодавні зміни законодавства про кримінальну відповідальність. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2149-IX було внесено зміни до Розділу XVI. Серед іншого було передбачено кримінальну відповідальність за вчинення несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ч.1 ст. 361), а також за вчинення таких дій у складі групи або повторно (ч.2 ст. 361). Дії які раніше вважалися основним складом кримінального правопорушення передбаченого ч.1 ст. 361 стали його особливо кваліфікованим складом (ч.3 ст. 361) і отримали більш сувору санкцію. Ураховуючи визначені раніше ознаки примітивізації кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки, здійснені зміни можуть стати причиною загострення названого негативного процесу.

3. Національна специфіка протидії злочинному використанню віртуальних активів у тому, що незавершене правове регулювання використання віртуальних активів (прийнято відповідний закон, але він набере чинності після внесення змін до Податкового кодексу), супроводжується фактичним використанням віртуальних активів для вчинення кримінальних правопорушень.

Існує певний вакуум щодо визначеності дій правоохоронців у випадку вилучення віртуальних активів, визначення їх вартості в національній валюті, збереження після вилучення тощо. Доцільно розробити порядок (настанови, інструкції) у якому передбачити тактичні аспекти фіксації з використанням комплексу НС(Р)Д та алгоритм дій щодо вилучення криптовалюти та її збереження до прийняття рішення по справі. Є сенс введення у правоохоронних органах посад розпорядників віртуальних активів (вилучених, арештованих). Адже, сьогодні факти вчинення злочинів з використанням криптовалют не отримують належного реагування через відсутність організаційно-технічного забезпечення вказаного

процесу. Зокрема, навіть у випадку фіксації операції з криптовалютою під час вчинення злочину та її документальним підтвердженням технічно відсутня можливість вилучення криптовалюти та блокування електронного гаманця. Єдиним виходом у даній ситуації є створення окремого електронного гаманця, розпорядником якого буде правоохоронний орган в особі окремого співробітника й на якому буде зберігатись вилучена криптовалюта до відповідного рішення у справі. Власне вилучення криптовалюти пропонується організувати як транзакцію на електронний гаманець, що контролюється правоохоронними органами.

Криміногенний вплив появи та розширення сфери застосування віртуальних активів міжнародною професійною спільнотою розглядається як такий, що меншою мірою потребує змін кримінального законодавства, але актуалізує завдання правового регулювання обігу віртуальних активів на національному рівні. Це справедливо і для України. Водночас важливішою проблемою є організаційно-технічний рівень готовності правоохоронних органів протидіяти злочинному використанню віртуальних активів [2].

3. Істотні зміни «комп'ютерної» злочинності пов'язують з розповсюдженням технологій *штучного інтелекту* [3]. Обґрунтованим є прогноз їх широкого використання для злочинних цілей [1]. Сучасна міжнародна дискусія щодо правового регулювання соціалізації штучного інтелекту характеризується більшою увагою до практичних та прикладних проблем. Правове регулювання використання технологій ШІ розглядається одночасно як засіб мінімізації ризиків та засіб стимулювання позитивних економічних трансформацій. Існує потреба правового регулювання використання систем ШІ в Україні. Чинна система норм видається недостатньою. Бажано, щоб український закон про використання систем штучного інтелекту містив положення щодо визначення, яке б чітко обмежило сферу нормативного впливу, структурувало національний юридичний та технічний дискурс, класифікації сфер використання штучного інтелекту за небезпекою можливих ризиків, обов'язкової диверсифікації систем ШІ, сфери використання яких характеризуються найбільшим ризиком. Регулювання використання систем

III національними правоохоронними має відбуватися у спосіб формулювання спеціальних норм до загальних правил, які названі вище. Відсутність чітких та зрозумілих законодавчих положень про можливі обмеження приватності громадян під час використання технологій III для протидії злочинам, створює реальну небезпеку визнання діяльності правоохоронців незаконною навіть за формальною ознакою (не «відповідно до закону»).

4. Побудова механізмів кримінально-правової охорони має враховувати негативний вплив заборон на соціально корисні відносини. Іншими словами, у випадках коли мінімізація ризиків використання інформаційних технологій можлива шляхом застосування інших, не кримінально-правових інструментів, доцільно використовувати саме їх. Здійснене нами дослідження продемонструвало невідповідність цілей та прогнозів соціальних ефектів криміналізації окремих діянь тенденціям практичного кримінально-правового регулювання. Зокрема йдеться про глорифікацію дій ворога (ст. 436-2 КК). В судах у переважній більшості опинялися справи щодо обвинувачення у найменш небезпечних проявах глорифікації. За умови активних дій противника в інформаційній сфері, такий прояв примітивізації кримінально-правового регулювання є небезпечним. Навряд чи така сукупність судових рішень забезпечує досягнення задекларованих цілей криміналізації виправдовування дій агресора [4].

Продовження практики переважної протидії примітивним формам глорифікації небезпечно поширенням спрощеного розуміння глорифікації у публічному соціально-політичному дискурсу. Такої, назвемо цей феномен «девальвації безпеки», не можна допускати враховуючи цілком очевидне використання глорифікації агресором для досягнення військових цілей. Крім фокусування протидії на дійсно небезпечних проявах глорифікації (адміністрація каналів соціальних медіа, створення та підтримання мереж та званих «ботів» тощо), є сенс більш активно використовувати суспільну комунікацію, наприклад, позиціонувати діяльність СБУ щодо колишніх відомих в Україні осіб, які зараз публічно висловлюють підтримку ворогу.

5. В умовах, коли війна РФ проти нашої країни має більше ніж значну інформаційну складову, існування означених проблем кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки створює додаткові небезпеки та потребує якнайшвидшого реагування.

Список використаних джерел:

1. Dupont B., Stevens Y., Westermann H., Joyce M. Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice. Korean Institute of Criminology. Canada : Université de Montréal, 2019. Р. 33-37. URL: https://www.researchgate.net/publication/337402608_Artificial_Intelligence_in_the_Context_of_Crime_and_Criminal_Justice (дата звернення: 04.05.2024).

2. Seizing the opportunity: 5 recommendations for crypto assets-related crime and money laundering. 6th Global Conference on *Criminal Finances and Cryptocurrencies* on 1–2 September 2022. URL: <https://baselgovernance.org/publications/seizing-opportunity-5-recommendations-crypto-assets-related-crime-and-money-laundering> (дата звернення: 02.05.2024).

3. Карчевський М.В., Куковинець Д.О. Використання технологій штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами: світовий досвід та напрями розвитку національного законодавства. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків : Право. 2023. Вип. 46. С. 21-31.

4. Карчевський М.В. Протидія виправдовуванню, визнанню правомірною, запереченню збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників: очікування та реальність. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. С. 122–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20022/1/ZAPONZU.pdf> (дата звернення: 09.05.2024).

5. Карчевський М.В. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій в Україні. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 року: у двох томах / голов. ред. В. Ф. Пузирний. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. С. 125-131. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-_25-26-kvitnya_2023.pdf (дата звернення: 07.05.2024).

6. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.

Karchevskiy M. Information security: a complex object of criminal law protection. – Article. Specific problems of criminal protection of elements of information security are determined. Counteraction mainly to the least dangerous manifestations of "computer" crimes, organizational and technical unpreparedness to respond to the criminal use of virtual assets, dangerous primitivization of counteraction to the glorification of the enemy's actions.

Keywords: *criminal law, effectiveness of combating criminal offenses, information security*

Авторська довідка:

Карчевський Микола Віталійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2693-3592>

«ВІДМИВАННЯ» КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Копотун Ігор

Розглянуто один з видів економічних транснаціональних злочинів – легалізацію (відмиван-ня) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Акцентовано увагу на тому, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом характерна не для одного виду організованої злочинної діяльності, а для дуже широкого кола транснаціональних злочинів, оскільки, абсолютна їх більшість направлена на отримання прибутку та активів, здобутих злочинним шляхом.

Ключові слова: *економічні злочини, транснаціональна злочинність, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, відтік капіталу, фінансовий моніторинг, правове регулювання.*

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», до **легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом**, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом [1, ст. 5].

Однією з протиправних дій є процес проникнення доходів, одержаних злочинним шляхом, в економічну систему, який має на меті звільнення утримувача великої суми коштів від готівки та її розміщення у національній або іноземній валюті у грошовому обороті.

Наступня стадія легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом є маскуванню (укриття слідів та шляхів поширення) або обіг готівки, якф включає ряд фінансових операцій, направлених на приховування джерела походження грошей.

Заключна операція інтеграцію (повернення та легалізація «відмитих» грошей), повне входження грошових коштів до легальної економічної системи, де вони можуть використовуватися для будь-яких цілей.

В процесі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є періоди протягом яких ризик виявлення такої протиправної діяльності зростає, що значно підвищує ризик виявлення такої протиправної діяльності підрозділами фінансової розвідки чи іншими компетентними органами.

До таких періодів належать:

- процес надходження готівки до фінансової системи;
- переміщення грошових потоків через державний кордон;
- трансферти всередині фінансової системи та на виході з фінансової системи.

Для забезпечення успішного функціонування всієї системи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, цей процес, як правило,

здійснюють особи, які професійно займаються процедурами управління інвестування легалізованих доходів у легалізовану нерухомість та інші активи.

Ефективна протидія процесу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, неможлива без правового врегулювання міжнародного співробітництва під час розслідування й збирання доказів вчинення таких економічних транснаціональних злочинів.

Найвпливовішою міжнародною організацією, що займається боротьбою з відмиванням брудних грошей, є Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), яка була створена у 1989 р. у Парижі.

Одним із перших завдань FATF було розроблення Рекомендацій, які були розроблені FATF у 1990 р., переглянуті у 1996 та 2003 рр. Які створили загальні засади діяльності держав у напрямку боротьби з відмиванням грошей.

Усі країни–члени FATF взяли на себе зобов'язання боротися з відмиванням грошей.

Науково-практичний коментар статті 209 КК України перераховує, які дії можуть бути вчинені щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (вчинення фінансових операцій чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів [2, ст. 502].

До таких діянь необхідно зарахувати: відкриття банківських рахунків, внесення коштів на такі рахунки або на рахунки інших підприємств; придбання рухомого і нерухомого майна, у тому числі для подальшого сплатного чи безоплатного відчуження цього майна; надання кредитів і позик; купівля акцій, векселів, облігацій та інших цінних паперів; інвестування та отримання доходів від

інвестицій; укладання фіктивних договорів про надання кредитів або різноманітних послуг (наприклад, аудиторських, юридичних, маркетингових); внесення коштів як внеску у статутний фонд підприємств, створення фіктивних господарюючих суб'єктів або придбання підприємств-банкрутів тощо; операції, пов'язані із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України, в Україну та за її межами відповідного майна; переміщення “брудних” коштів в офшорні зони, у яких відсутні юридичні норми, що регламентують порядок зберігання, передачі та доступу до інформації про клієнтів та їх фінансові операції тощо.

Склад злочину, передбачений ст. 306 КК України, є спеціальним стосовно складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України. Відмінність між ними полягає, зокрема, у джерелах походження доходів (у ст. 306 визначається, що це є кошти, отриманні від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, або сильнодіючих лікарських засобів, внаслідок вчинення злочинів, передбачених статтями 305, 307, 308, 310–313, 317–320), деяких ознак об'єктивної сторони (ст. 209 містить більшу кількість способів вчинення протиправних дій та ч. 2 і 3 передбачають відмивання у великому та особливо великому розмірі, що перевищує шість тисяч (ч. 2) і вісімнадцять тисяч (ч. 3) неоподаткованих мінімумів доходів громадян). Важливим для кваліфікації за ч. 2 ст. 306 КК України є встановлення великого розміру коштів, яким визнається сума, що становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2, ст. 819].

Використання незаконних коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, має й низку інших особливостей. По-перше, відповідальність за вчинення означеного злочину настає за наявності лише предикатного наркозлочину (джерела незаконного здобуття вказаних коштів). Без цієї ознаки вчинене не може кваліфікуватися за ст. 306 КК України. Якщо гроші, що відмиваються, були одержані від іншої злочинної діяльності, відповідальність настає за ст. 209.

Також необхідно розмежувати ст. 198 і 209 КК України. Зі змісту ст. 198 КК України випливає відповідальність за придбання, отримання, зберігання чи збут

майна, одержаного злочинним шляхом, і відповідальність за цією нормою настає “за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”. Однак про те, які саме ознаки вимагаються для розмежування злочинів, в статті не йдеться [2, ст. 458, 502].

У технології злочинного збагачення можна виділити такі пов'язані між собою елементи:

1). Дії, що спрямовані на безпосереднє отримання доходів кримінального походження і пов'язані із вчиненням основних (предикатних) злочинів. Аналіз судово-слідчої практики свідчить, що найпоширенішими злочинами такої категорії є: шахрайство (ч. 3 ст. 190 КК України); -

- привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 3 ст. 191 КК України);

- незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ч. 2 ст. 204 К.К України);

- зловживання владою або службовим становищем (ч. 2 ст. 364 КК України);

- перевищення влади або службових повноважень (ч. 2 ст. 365 КК України);

контрабанда (ст. 201 КК України) тощо;

2) Дії, що виступають способом чи необхідною умовою вчинення основного (предикатного) злочину:

- службове підроблення (ст. 366 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України);

- незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України) тощо;

3) Дії, що спрямовані на приховування слідів виникнення злочинних доходів осіб, які їх отримали, а також осіб, котрі ініціюють і здійснюють їх відмивання, створення видимості законного походження цих доходів тощо, тобто здійснення самої легалізації як завершального етапу злочинного збагачення.

Отже, коли в легальну економіку потраплятимуть доходи, здобуті злочинним шляхом, учинене необхідно буде кваліфікувати за ст. 209 КК, а коли майно буде залишатися у тіньовому секторі економіки, діяння можуть бути кваліфіковані згідно зі ст. 198 КК України.

Тому однією з обов'язкових ознак предмета “відмивання” є злочинне походження таких коштів. У той самий час мета легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є критерієм, відповідно до якого цей злочин треба відмежовувати від схожих діянь, передбачених іншими нормами кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/283.pdf

2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 25 квітня 2024 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. — Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 1352 с. ISBN 978-611-01-3006-6

3. Бандурка А. М., Симовьян С. В. Украина против “грязных” денег. – Х.: ХНУВС, 2003. – С. 35–45. 2. Енциклопедія банківської справи / за ред. В. Ющенко. – К.: Атіка, 2001. – 640 с.

4. Завидняк І.О. Фактори, що зумовлюють необхідність міжнародного співробітництва у процесі розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру. Ірпінський юридичний часопис. Серія: Право. 2021. No 1(5). С. 198–203.

5. Кундельська І.С. Проблемні питання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і вдосконалення протидії цьому явищу в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. No 2 (20). С. 73–80.

6. Досьє FinCEN: що треба знати про гучний міжнародний скандал із відмиванням грошей. URL: <https://www.dw.com/uk/dosie-fincen-shcho-treba-znaty-pro-huchnyi-mizhnarodnyi-skandal-iz-vidmyvanniam-hroshei/a-55007292>.

7. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text.

8. Фролов С.О., здобувач кафедри фінансових розслідувань, Університет державної фіскальної служби України

Kopotun I. Legalization (laundering) of the profits got a criminal way. – Article. The article considers one of the types of transnational economic crimes - legalization (laundering) of proceeds from crime. emphasis is placed on the fact that the legalization (laundering) of proceeds from crime is a predicate offense, because it is not characteristic of any one type of organized crime, but for a very wide range of transnational crimes, because the vast majority of them are for profit and criminally acquired assets. in this regard, the process of investigating and providing legal assistance in the investigation of such economic transnational crimes has a number of features and obstacles.

Key words: *economic crimes, transnational crime, legalization (laundering) of proceeds from crime, capital outflows, financial monitoring, legal regulation.*

Авторська довідка:

Копотун Ігор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-2947-8599>

**ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ,
ЗАФІКСОВАНОЇ У ВІДЕОЗАПИСУ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ
ГРУПАМИ ЧИ ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ**

Коваленко Володимир

Розглянуто можливості судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями. Наведено перелік типовий питань, які можуть бути вирішені даною експертизою та вимоги до відеозапису слідчої (розшукової) дії, який має бути наданий в розпорядження експерта.

***Ключові слова:** судово-психологічна експертиза, відеозапис, організована група, злочинна організація.*

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями досить часто слідчий стикається із протидією розслідуванню, яка може проявлятися у формі відмови підозрюваного від наданих раніше показань.

Зазвичай, коли за результатами проведення допиту від підозрюваного отримані зізнавальні показання слідчий вживає заходів щодо їх закріплення шляхом проведення слідчого експерименту, під час якого підозрюваний підтверджує надані під час допиту показання на місці вчинення кримінального правопорушення, демонструючи свої дії.

Однак у процесі подальшого розслідування нерідко підозрюваний заявляє, що кримінального правопорушення не вчиняв, а показання під час допиту та слідчого експерименту дав перебуваючи під тиском збоку слідчого, чи інших осіб, які брали участь у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Бувають і випадки, коли адвокат заявляє, що потерпілий чи свідок дали показання, які покладені в основу обвинувачення його підзахисного, під тиском слідчого чи інших учасників слідчої (розшукової) дії. Зважаючи на можливий тиск на потерпілих та свідків з боку членів організованої групи чи злочинної організації сумніви щодо самостійності відтворення певних подій такими особами можуть виникнути і у слідчого чи суду.

Найчастіше, встановити наявність чи відсутність зазначених обставин можливо лише за умови наявності в матеріалах кримінального провадження не лише протоколу допиту чи слідчого експерименту проведеного за участі таких осіб, а й відеозаписів цих слідчих (розшукових) дій. Тому слідчому рекомендується, окрім протоколювання, здійснювати й відеофіксацію абсолютно усіх слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час досудового розслідування. При цьому на отриманому відеозаписі має бути якісно зафіксовано як текст промови потерпілого, свідка, підозрюваного, слідчого, та інших осіб, що беруть участь у слідчій (розшуковій) дії, так і їх зображення.

У таких випадках може бути призначена судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису.

Завданням даної експертизи є встановлення самостійності (несамостійності) поведінки особи у ситуації слідчої (розшукової) дії, та наявності або відсутності цілеспрямованого психологічного впливу на цю особу з боку інших учасників слідчої (розшукової) дії [1]. Таким чином, об'єктом дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису, є психологічна діяльність підекспертної особи під час її участі у слідчій (розшуковій) дії. При цьому, у межах такого дослідження зміст показань на предмет їх достовірності не досліджується.

Так, вироком Октябрського районного суду м. Полтави від 01 вересня 2022 року у справі № 534/18/17 за обвинуваченням п'яти осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 28, п.п. 11, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 28, ч. 1 ст. 121, ч. 4 ст. 189, ч. 1 ст. 263 КК України, за результатами дослідження висновку судової психологічної експертизи

комунікативної діяльності від 02.11.2016 встановлено, що під час надання показань одним з обвинувачених в ході слідчого експерименту, проведеного 23.07.2016 за його участю, його комунікативна діяльність характеризувалася наявністю стійких індивідуально психологічних особливостей: незмінною врівноваженістю поведінки та стійкістю уваги; змістовною узгодженістю більшості суджень, значна частина яких трансформується в умовиводи; хронологічною послідовністю повідомлень; наведенням окремих специфічних деталей дій та подій; указанням на підстави для своїх умовиводів; наявністю указань на власну оцінку результату нападу; формулюванням смислових акцентів.

У відеозаписі слідчого експерименту за його участю ознак здійснення на нього суттєвого психологічного впливу (тиску) з боку інших осіб, які брали участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, не має. В його поведінці констатуються ознаки самостійного відтворення відповідних подій [2].

Вироком Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 01 червня 2022 року у справі № 202/9/21 № 1-кп/202/80/2022 за фактом обвинувачення трьох осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27 ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 28 ч. 3 ст. 153, ч. 3 ст. 28 ч. 2 ст. 156, ч. 3 ст. 28 ч. 5 ст. 301 КК України за результатами дослідження висновку судової психологічної експертизи комунікативної діяльності однієї з обвинувачених, зафіксованого на відео допиту від 23.10.2020 разом із додатком від 30.06.2020 встановлено, що певні прояви скутості та напруженості у цієї особи найчастіше виникають під час запитань, що стосуються життя її дітей, що вказує на критичні зони в показаннях (зони емоційного дискомфорту). Опис обвинуваченою подій, які є предметом розгляду справи, є змістовно збалансованим та дозволяє скласти цілісний сюжет реконструйованої події.

При проведенні допиту цієї особи із застосуванням відеозапису, суттєвих ознак психологічного впливу на неї з боку осіб, які брали участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії, в основному, не виявлено [3].

Наведені приклади переконливо свідчать про те, що за допомогою висновків судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у

відеозапису, можуть бути відхилені версії про несамотійність надання учасниками кримінального провадження показань, та спростовані заяви про надання показань під тиском осіб, що брали участь у слідчих (розшукових) діях.

На вирішення даної експертизи можуть бути поставлені такі типові питання:

Якою є психологічна характеристика комунікативної діяльності особи (прізвище, ім'я, по батькові) у процесі надання нею показань під час проведення (вказати дату) за її участю допиту (слідчого експерименту) (за матеріалами відеозапису вказаної слідчої (розшукової) дії)?

Чи наявні у поведінці особи (прізвище, ім'я, по батькові) психологічні особливості, які властиві для самотійного (несамотійного) відтворення нею певних подій під час проведення за її участю допиту (слідчого експерименту)?

Чи наявні у відеозаписі допиту (слідчого експерименту) (дата проведення) за участю особи (прізвище, ім'я, по батькові) ознаки здійснення на неї психологічного впливу з боку осіб, які приймали участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії? [4, с. 143].

Чи міг психологічний вплив, в разі якщо такий мав місце, суттєво змінити вільне волевиявлення допитуваного (прізвище, ім'я, по батькові)?

В розпорядження експерта мають бути надані протокол та відеозапис процесуальної дії, проведеної за участі підекспертної особи.

Підводячи підсумки викладеному слід зазначити, що під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, досить часто виникає необхідність отримання психологічної характеристики комунікативної діяльності особи у процесі надання нею показань під час проведення за її участю допиту (слідчого експерименту), встановлення наявності у її поведінці психологічних особливостей, які властиві для самотійного (несамотійного) відтворення нею певних подій під час проведення за її участю допиту (слідчого експерименту), наявності (відсутності) тиску на допитуваних з боку учасників слідчої (розшукової) дії. З метою встановлення таких обставин може бути призначена судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису. Достовірність висновку такої експертизи прямо

залежить від якості фіксації у відеозапису промов та зображення усіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Список використаних джерел:

1. Психологічна експертиза. <https://www.hniise.gov.ua/13947-psixologchna-ekspertiza.html>
2. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 01 вересня 2022 року у справі № 534/18/17/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106022699>
3. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 01 червня 2022 року у справі № 202/9/21№ 1-кп/202/80/2022/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104612325>
4. Халявка Ю.Г., Тульвінська А.Ю. Дослідження мови та мовлення в судово-психологічній експертизі (на прикладі судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2020. № 11. С. 141-146.

Volodymyr Kovalenko. Using the capabilities of forensic psychological expertise of communicative activity of an individual captured on video during investigation of criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations. – Article. The capabilities of forensic psychological expertise of communicative activity of an individual captured on video during the investigation of criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations have been considered. A list of typical questions that can be addressed by this expertise and requirements for the video recording of investigative (search) actions, which must be provided to the expert, is provided.

Key words: *forensic psychological expertise, video recording, organized group, criminal organization.*

Авторська довідка:

Коваленко Володимир Вікторович, кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ. [Orcid.org/0000-0001-5310-2092](https://orcid.org/0000-0001-5310-2092)

ПАНЕЛЬ VI

ГОСПОДАРСЬКЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО; ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

НОРМАТИВНЕ СПРИЯННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ГЕНЕРУВАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ У БІК ПОШИРЕННЯ «ЗЕЛЕНИХ» ДЖЕРЕЛ

Деревянко Богдан

У тезах доповіді вказано на потребу диверсифікувати джерела отримання енергії. «Зелений» тариф та можливість автономної роботи за рахунок власної електроенергії є способами нормативного і фактичного сприяння поширенню генерування енергії із специфічних «зелених» джерел.

Ключові слова: «зелений» тариф, альтернативні джерела енергії, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), мініелектростанція, домогосподарство.

З кінця лютого 2014 року Україна перебуває у стані гібридної війни з російською федерацією, а з кінця лютого 2022 року – у стані відкритої війни, розпочатої широкомасштабним вторгненням збройних сил та інших парамілітарних формувань на свою територію. Збройними силами російської федерації війна ведеться з порушенням усіх чинних міжнародних конвенцій, якими визначаються правила ведення війни.

У кінці IX століття нашої ери київський князь Володимир Великий після тривалої облоги зумів захопити місто Херсонес завдяки пошкодженню комунікацій з водопостачання. У ті часи міжнародні конвенції не підписувалися, і війни велися будь-якими можливими варварськими способами (до речі, перше у світі офіційне підтвердження застосування бактеріологічної зброї мало місце на території України, коли війська східних правителів закидали в обложені міста трупи тварин, вражені заразними бактеріями і вірусами). Тобто, пошкодження акведуку під час

ведення війн допускалося оскільки не регулювалося і не заборонялося у часи середньовіччя. У ХХІ столітті міжнародними конвенціями про ведення війни забороняється під час ведення війни знищувати або пошкоджувати об'єкти електропостачання, газопостачання, водопостачання, водовідведення тощо, які живлять або обслуговують населені пункти. Ще IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (Гаазькою конвенцією) статтею 25 заборонено будь-яким способом атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, житлові будинки чи споруди [1], адекватно і гуманно поводитися із цивільним населенням під час війни передбачено Женевськими конвенціями про захист цивільного населення під час війни [2]. Проте сьогодні маємо стратегію російської армії, спрямовану на знищення об'єктів енергосистеми України. При чому очікувані результати такої стратегії у вигляді паралічу життєдіяльності мирних великих міст України відкрито проголошуються на центральних телеканалах російської федерації. У таких умовах виникає потреба в ощадливому ставленні до використання електроенергії, мінімізації її втрат, у диверсифікації джерел отримання і передачі електроенергії тощо.

За кілька років до повномасштабної війни з російською федерацією і виникненні серйозних загроз енергомережі України, довелося брати участь у дослідженні спільно із фахівцями з енергоефективних технологій процесів поширення використання наноматеріалів у датчиках Холла струму та напруги для підвищення точності вимірювань та зменшення зовнішнього впливу, в яких мною пропонувалися способи практичної реалізації досягнень фізики та електроенергетики на комерційній основі [3], а також способів уточнення обліку електроенергії на основі досягнень фізичних наук і їх комерціалізації [4]. Дослідники у сфері енергоефективних технологій та матеріалознавства вишукують способи заміни поширених провідників енергії на такі, коефіцієнт корисної дії яких при проходженні енергії буде найкращим, а втрати енергії – найнижчими. Крім цього в Україні більше двадцяти років діє Закон «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року, який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння

розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі [5]. Такими джерелами Закон у статті 1 визначає відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинних енергетичних ресурсів, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [5].

Українські суб'єкти господарювання і домогосподарства уже по декілька років генерують електроенергію із названих вище джерел. При цьому їх генеруючі потужності під'єднані до єдиної енергомережі держави. Генерована «зелена» енергія через лічильник віддається у мережу, а через інший лічильник з мережі такі суб'єкти чи домогосподарства отримують електроенергію із мережі. Шляхом віднімання від більшого меншого щомісячно визначається кількість електроенергії, за яку суб'єкт господарювання чи домогосподарство сплачує державі або за яку сплачує їм держава. У другому випадку вони отримують гроші за «зеленим» тарифом, що визначається відповідною постановою НКРЕКП. Такі постанови приймаються кілька разів на рік, змінюючи попередні. Сьогодні є чинною постанова НКРЕКП «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств» від 29 березня 2024 року [6]. Вартість кіловат-години електроенергії за «зеленим» тарифом є вищою за вартість кіловат-години електроенергії, що надається споживачам. Проте з кожною новою постановою НКРЕКП розмір «зеленого» тарифу знижується. При цьому вартість кіловат-години електроенергії для населення і суб'єктів господарювання постійно підвищується. Зближення «зеленого» тарифу і вартості електроенергії для споживачів з перспективою перевищення останньої над першим є виправданим, на що раніше зверталася увага [7, с. 65-66].

Загалом встановлення першими постановами НКРЕКП достатньо високих тарифів було нормативним сприянням початку реалізації проєктів генерування «зеленої» енергії. Завдяки високим «зеленим» тарифам, держава отримала хоча б

невелику кількість «зелених» промислових електростанцій та мініелектростанцій (енергоустановок) на базі окремих домогосподарств [7, с. 64]. І сьогодні привабливі «зелені» тарифи навіть за умови їх зниження можна назвати засобами нормативного сприяння появі нових «зелених» мініелектростанцій та укрупненню уже діючих. В умовах можливої відсутності енергопостачання певних підприємств чи домогосподарств, налагодження їх автономної роботи від власними силами згенерованої «зеленої» електроенергії виглядає певним рятівним колом у бурхливому морі викликів сьогодення. Диверсифікація «зелених» джерел генерування знаходиться у площині поступового переходу пріоритетів у межах «зелених» електростанцій від класичних для України генераторів енергії сонця та вітру, до гідроенергії маленьких річок і гірських джерел, енергії біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів. Вірогідність такого переходу у межах «зеленої» енергетики впливає із небезпеки обстрілів ворогом сонячних електростанцій, вітрогенераторів, великих гідроелектростанцій. Названі джерела «зеленої» енергії не виглядатимуть пріоритетними цілями для ворожої авіації та ракетної артилерії.

Список використаних джерел:

1. Про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
2. Про захист цивільного населення під час війни: Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96#w1_1
3. Diahovchenko I., Volokhin V., Derevyanko B. Prospects of Nanomaterials Use in Current and Voltage Hall Sensors to Improve the Measurements Accuracy and Reduse the External Impacts. *Proceedings of the 2017 IEEE 7-th International Conference on Nanomaterials: Applications and Properties (NAP 2017) (Zatoka, Ukraine. September, 2017)*. Part 3. Sumy: Sumy State University. P. 266-270. URL: <http://ieeexplore.ieee.org/document/8190239/metrics>

4. Volokhin V., Diahovchenko I., Derevyanko B. Electric Energy Accounting and Power Quality in Electric Networks with Photovoltaic Power Stations. 2017 *IEEE International Young Scientists Forum on Applied Physics and Engineering (YSF 2017) (Lviv, Ukraine. October, 17-20, 2017)*. Lviv. P. 36–39. URL: <http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8126588/>

5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

6. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств: постанова НКРЕКП від 29 березня 2024 року № 622. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622874-24#Text>

7. Деревянко Б.В. Тенденції розвитку законодавства України про «зелені» тарифи на електричну енергію. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 62–71. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9037>

Derevyanko B. Regulatory promotion of diversification of electricity generation sources towards the spread of "green" sources. – Article. The abstracts of the report indicate the need to diversify energy sources. The "green" tariff and the possibility of autonomous operation at the expense of one's own electricity are ways of regulatory and actual promotion of the spread of energy generation from specific "green" sources. Key words: "green" tariff, alternative energy sources, The National Commission, which carries out state regulation in the spheres of energy and communal services (NCRECS), mini-power plant, household.

Авторська довідка:

Деревянко Богдан Володимирович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України» ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ

Гриценко Григорій, Алексєєва Єлизавета

У стаття проведено аналіз адміністративного оскарження спірних питань, які виникають у податковому законодавстві. Проаналізовано можливість використання альтернативних способів врегулювання спорів для вирішення конфліктних ситуацій. Зроблені пропозиції для подальшого наукового дослідження з адміністративного врегулювання спорів між суб'єктами господарювання та контролюючими органами.

***Ключові слова:** спірні питання, досудове врегулювання спорів, податкові спори, контролюючий орган.*

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, питання врегулювання спорів має велике значення для забезпечення справедливості та ефективності захисту прав та свобод людини. У цьому контексті особливо важливим є застосування альтернативних методів вирішення спорів у сфері податкового та адміністративного права.

Спірні питання відносно ведення господарської діяльності та оподаткування, які виникають між контролюючими органами та суб'єктами господарювання завжди були актуальними. У теперішній час коли існує велике навантаження на суб'єктів господарювання від повномасштабного вторгнення та проведення військових дій на території нашої держави, то додатковий тиск з боку податкових органів може викликати негативний вплив на державний бюджет (відрахування податків та обов'язкових платежів). Також, не врегулювання питання на законодавчому рівні швидкого (досудового) вирішення спірних питань між контролюючими органами та суб'єктами господарювання може зупиняти інвесторів вкладати кошти в економіку нашої держави.

На законодавчому рівні оскарження рішень контролюючих органів передбачено Податковим кодексом [1] частиною 1 статті 56 рішення прийняті

контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку. Кодекс адміністративного судочинства [2] має норму яка зазначає, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою, або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Особливості податкових спорів є те, що особливим елементом останніх є розбіжність поглядів стосовно одного питання, а не порушення норм діючого законодавства. Це підтверджує в своїх дослідженнях М.П. Кучерявенко, якій зазначає, що для до юрисдикційних податкових процедур наявність правопорушення не завжди є обов'язковим, але логічно, що початком доюрисдикційних податкових процедур є момент виникнення розбіжностей та причини виникнення таких розбіжностей не завжди мають зв'язок з правопорушеннями [3, с.105].

Розглядає можливість використання медіації для врегулювання податкових спорів Голоядова Т.О., яка зазначила, що необхідне запровадження широкого спектру способів альтернативного вирішення спорів: від омбудсмена та переговорів до медіації. Тобто, треба вибудовувати комплексну систему управління спорами і конфліктами (внутрішніми і зовнішніми) у сфері оподаткування. Медитаційну домовленість треба дублювати в мировій угоді, яка підписується сторонами в суді. Суд у цьому випадку буде гарантом законності домовленостей [4, с. 32].

Досліджуючи механізм врегулювання спірних питань між контролюючим органом та суб'єктом господарювання, науковці пропонують внесення наступних змін у законодавство:

- внести зміни до законодавства, відносно того, що в акті перевірки ДПІ рекомендовано, а у рішенні про оскарження (контролюючого органу) обов'язково ДПІ повинно бути посилення на рішення суду відносно аналогічних фактів порушення податкового законодавства. Ці зміни зменшать навантаження на адміністративні суди, тому що при аналізі судової практики унеможливить ДПІ винесення необачних рішень навмисних або з неусвідомленості, які порушуватимуть права суб'єктів господарювання та нададуть правової

усвідомленості суб'єктам господарювання чи є сенс витратити кошти та час на оскарження рішення у судовому порядку.

- для розвантаження судової системи держави, пропонуємо внести зміни з адміністративного оскарження рішень, прийнятих контролюючим органом, до Податкового кодексу України у ст.56, доповнивши її п.4-1 наступного змісту: «Під час процедури адміністративного оскарження контролюючий орган, який розглядає скаргу платника податків, обов'язково зобов'язаний у рішенні, яке прийняте здійснити посилання на судову практику з аналогічних питань (рішення суду, яке набрало законної сили). У разі наявності судової практики з аналогічних правопорушень, контролюючий орган не має права залишати скаргу платника податків без задоволення».

- якщо контролюючий орган у рішенні про оскарження не зазначив посилання на рішення суду, то рішення автоматично повинно бути винесено на користь суб'єкта господарювання. ДПІ (контролюючий орган) зобов'язати підтверджувати свої дії стосовно податкових спорів (конфліктів) судовими рішеннями [5, с. 99].

Якщо враховувати що медіація як альтернативний спосіб врегулювання податкових спорів успішно використовується у таких країнах, як Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, причому в більшості країн вона має обов'язковий характер.

Досліджуючи сутність податкової медіації, науковці сформулювали визначення, а саме: податкова медіація – це спосіб вирішення податкових спорів між податковими органами та платниками податків, що ґрунтується на принципах презумпції правомірності рішень і добросовісності платника податків, дозволяє вирішувати податкові спори на етапі досудового розгляду за участю медіатора. Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що податкова правозастосовна практика має надзвичайно багатий інструментарій альтернативного розв'язання податкових спорів. Запровадження цього інституту в податкових правовідносинах є додатковою гарантією захисту прав платника податків, а тому поява медіації у фіскальному законодавстві та правозастосовній практиці повинна тільки заохочуватися [6, с. 323].

Досліджуючи розвиток медіації при вирішенні податкових спорів Соколов А.О. зазначив, «виходячи з досвіду Великобританії, переваги успішного підходу до медіації для вирішення податкових спорів очевидні. Впровадження такої системи ADR в Україні забезпечить ефективність та швидкість вирішення податкових спорів, що, безумовно, сприятиме підвищенню якості адміністративного судочинства та розвитку соціальної правової культури. Водночас побудова конкретної моделі податкового посередництва в Україні має спиратися на розумні практики міжнародного досвіду, але лише за умови чіткого визначення Україною так званої політики «червоної лінії». Податкове адміністрування та платники податків на національному рівні. Це може забезпечити прозорість вирішення податкових спорів, зробити передбачуваним процес прийняття рішень, зробити поведінку суб'єктів правовідносин передбачуваною та ефективною» [7, с. 276].

Підсумовуючи, слід зазначити, що для врегулювання спірних питань між контролюючими органами та суб'єктами господарювання, законодавцем встановлена можливість адміністративного врегулювання спорів. Як зазначають науковці, на практиці для вирішення спірних питань в оподаткуванні використовуються різні альтернативні способи врегулювання конфліктних обставин. Виникає потреба у розробці покрокового механізму врегулювання спірних питань з оподаткування на нормативному рівні. Також виникає потреба зобов'язати ДПІ а акті перевірки зазначати судові рішення з аналогічних питань, а суб'єкта господарювання в рішенні про оскарження контролюючого органу обов'язково повинно бути посилання на судові рішення щодо аналогічних порушень податкового законодавств враховуючи судову практику з обов'язковим зазначенням в акті перевірки. Це зможе запобігти неправомірному тиску на суб'єктів господарювання з боку контролюючих органів та допоможе зробити нашу державу привабливіше для міжнародних інвесторів.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 1 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 09.05.2024).

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 09.05.2024).

3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. / Н. П. Кучерявенко// –Харьков: Легас. – Т. II: *Введение в теорию налогового права.* –2004. –600 с

4. Голядова Т.О. Перспективи запровадження медіації для вирішення подакових спорів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2016 № 20 С.30-33

5. Солодченко С.В., Гриценко Г.М. Механізм Адміністративного розгляду спірних питань у оподаткуванні: практичний аспект. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* № 1(43), 2022 С.91-102

6. Шушакова І.К., Грабова І.Д., Дем'янова І.В. Податкова медіація як інструмент вирішення податкових спорів. *Бізнесінформ* № 10/2021 С.318-325

7. Соколов А.О. Розвиток Медіації як практики вирішення податкових спорів: досвід Великобританії. *Юридичний науковий електронний журнал* № 9/2020 С.273- 277

Grigory Gricenko, Elizaveta Alekseeva. Settlement of disputable issues in Tax Law. – Article. *The article provides an analysis of administrative appeal of disputed issues arising in tax legislation. The possibility of using alternative methods for resolving conflicts is examined. Suggestions are made for further scientific research on administrative settlement of disputes between economic entities and regulatory authorities.*

Keywords: *disputed issues, pre-trial settlement of disputes, tax disputes, regulatory authority.*

Авторська довідка:

Гриценко Г. М., к.ю.н, доц. кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім.В. Даля

Алексєєва Є.А., студентка 3-го курсу спеціальність «Право» юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

CONTEMPORARY ECOLOGICAL ISSUES IN THE FUNERAL INDUSTRY

Hrytsenko Hryhorii, Avershyn Oleksandr

This article reviews the use of cemeteries in Ukraine, reflecting an almost critical shortage of burial space in all cities. Legislation on the maintenance of cemeteries and other burial sites is considered. An attempt is made to move away from traditional burials towards conducting eco-friendly funerals and opening "green cemeteries" to preserve the planet's ecological balance.

Key words: *burial site, cemetery, funeral industry, traditional burial, eco-friendly burial, green cemeteries.*

In recent years, there has been a sharp change in climatic weather conditions associated with global warming on the planet, leading to massive catastrophes such as tornadoes, hurricanes, floods, snowstorms, tsunamis, landslides, and forest fires. The diversity of landscapes in Ukraine often signifies a high degree of vulnerability to natural disasters, which can lead to numerous human casualties both during the natural catastrophe itself and afterwards due to the improper use of state infrastructure objects (nuclear power plants, sewage treatment plants, landfills, solid waste disposal sites, as well as cemeteries) not designed to withstand such natural calamities during construction.

The issue of natural disasters can significantly affect the funeral industry, particularly concerning the construction and maintenance of existing cemeteries. As shown by the experience of foreign countries, in the Arctic region, on the archipelago of Svalbard in Norway, due to global warming, which is disrupting the landscape, coffins have begun to rise from the ground in the cemetery of the town of Longyearbyen. The abbot of the local church, Ivar Smedsred, says that the rising temperature is causing permafrost thawing, which leads to objects buried rising to the surface. *"This is happening more or less continuously, so we can see coffins are literally rising"*, the priest said in an interview [1].

The current situation regarding the use of cemeteries in Ukraine has been repeatedly emphasized in the media as practically critical (existing cemeteries are already overcrowded, and there is no available space to open new ones). Currently, economic

activities on cemeteries are conducted in accordance with the "Procedure for maintaining cemeteries and other burial sites" [2] developed in 2003 by the State Committee of Ukraine for Housing and Communal Services. According to paragraph 1.1 of this procedure, a land plot is provided for the placement of burial sites to a specialized communal enterprise, institution, or organization for permanent use under the requirements of land legislation and hygienic norms for the arrangement and maintenance of cemeteries in settlements of Ukraine (State Sanitary Norms and Standards 2.2.2.028.99). The availability of burial space is foreseen by the planning and development project of the settlement, considering the further expansion of its territory.

The area of the plot allocated for traditional burial sites is determined at a rate of 0.24 hectares per 1000 inhabitants in urban areas and 0.1 hectares per 1000 inhabitants in rural areas. For organizing the burial of urns containing the ashes of the deceased, this norm is set at 0.02 hectares per 1000 inhabitants. The sizes of land plots allocated for burial may be adjusted depending on the ratio of spaces for traditional burial and spaces for urn burial, taking into account local conditions. Considering the specified norms, it is evident that the size of the space allocated for urn burial differs by 12 times from that allocated for traditional burial. According to this procedure, for burying urns containing the ashes of the deceased in the ground (paragraph 2.7), it is indicated that a space measuring 0.8 x 0.8 meters is allocated, where multiple urns can be placed vertically. Burial depth is not regulated [2].

The State Sanitary Rules and Norms "Hygienic Requirements for the Arrangement and Maintenance of Cemeteries in Settlements of Ukraine" (2.2.2.028-99), [3] developed by the Ukrainian Scientific Hygienic Centre of the Ministry of Health of Ukraine, were established in 1999 and have not been revised since then.

Paragraph 3.5 of the State Sanitary Rules and Norms stipulates that cemeteries should be located in the suburban zone of urban settlements and near the locations of villages. The sanitary protection zone from the territory of traditional burial grounds and crematorium to residential and public buildings, recreational areas, as well as collective gardens and orchards, should be no less than 300 meters (State Sanitary Rules and Norms No. 379/1404 (z0379-96)). For the territory of cemeteries for the burial of urns, there

should be at least 100 m to residential and public buildings and objects equated to them. In practice, municipal enterprises responsible for managing cemeteries often ignore these rules and norms. Due to a lack of space in cemeteries, the boundaries of cemeteries often extend beyond the allocated territory, creating an environmental threat to the population even without natural disasters.

The area allocated for a traditional burial plot per grave is 5 square meters, with a soil layer thickness above the body of at least 1 meter. For the burial of ashes in urns, the designated area after cremation is 2 square meters, and burial depth is not regulated. This means that the size of land allocated for urn burial is reduced by 2.5 times (which may reduce the size of cemeteries or the planning and allocation of land for new cemeteries), while the ecological component factor in such burials increases to 100 percent.

The requirements for the closure and reconstruction of cemeteries are prescribed in the State Sanitary Rules and Norms of clause 7.2. The use of a closed cemetery or specific plots within an active cemetery for reburial (entombment of a coffin in a family grave) may be allowed only after the completion of the cemetery period (not earlier than 20 years after the last burial), subject to approval by local authorities of the state sanitary-epidemiological service. Burial of urns containing ashes into a family grave is permitted regardless of the time elapsed since the previous burial of a coffin into it.

If the burial grounds are fully used and re-burials are not possible, the cemetery is closed. Territories of closed cemeteries after the end of the cemetery period, with the appropriate level of arrangement, can be set aside for parks and squares, as a rule, this is 20 years after the last burial.

According to O. Stankov, a military historian, human rights activist, and public inspector for the protection of cultural and historical heritage in Kyiv, the problem lies in the fact that the Kyiv authorities practically lack the ability to manage cemetery territory. The main point from Stankov is that *“all Kyiv parks are planted on the territory of old cemeteries - there are simply destroyed graves. I saw these graves. For example, in the park where the monument to Volodymyr the Great stands, Yushchenko erected small steles of little-known artists, and before that, there were graves of monks from the Catholic*

cathedral. There were many monk burials there. In this and other parks, external monuments, fences, and crosses were demolished, but the burials remained” [4].

Another current ecological issue concerning cemetery maintenance is the use of cheap plastic (in the form of wreaths made from low-priced Chinese flowers) brought to cemeteries to place on graves. Artificial wreaths and flowers on graves retain their appearance much longer than live flowers, but after a year, all artificial items will be discarded as trash (due to being made of low-quality plastic, they are not recyclable). Therefore, all of these items will be taken to a landfill (where they will decompose for over 300 years) or, worse, be burned on the cemetery grounds, resulting in a significant release of harmful substances into the atmosphere.

From the above, several hazardous environmental issues created by the funeral industry in maintaining cemeteries are evident. Firstly, a shortage of burial space in cemeteries. Secondly, the ecological threat posed by cemeteries during traditional burials due to natural disasters. Thirdly, typically, after the closure of a cemetery, tombstones are demolished, while burials remain, and, in the best-case scenario, parks are created, while in the worst-case scenario, any type of construction occurs. Fourthly, the presence of many artificial items on cemetery graves and their disposal.

To address the mentioned issues in the funeral industry regarding the maintenance and construction of cemeteries, it is necessary to move away from traditional burial practices and begin creating so-called “green cemeteries”. An ecological cemetery is a plot of land provided to a municipal or private enterprise, where burial spaces are planned as part of the urban planning and development project, considering the future expansion of the settlement's territory. In this cemetery, only urns (made of degradable material) with the ashes of the deceased will be allowed to be buried, and instead of traditional tombstones to mark the burial sites, trees will be planted. Similarly, the rules of operation for the "ecological cemetery" must include a prohibition on artificial flowers at burial sites, as well as the installation of any above-ground structures. This way, we will put an end to disrespecting graves and honour the memory of the deceased while improving the environmental aspect of our country (by building cemeteries of a new model resembling parks).

Indeed, scientists from the Swiss Federal Institute of Technology in Zurich (ETH Zürich) suggest that reforestation on a global scale can not only halt the accumulation of carbon dioxide but also reduce its current levels in the atmosphere, thereby minimising the risk of global warming [5].

Likewise, it is essential to consider the wishes and rights of the deceased and their relatives during burial at an “ecological cemetery”, in accordance with Article 298 of the Civil Code of Ukraine [6]. R. Stefanchuk rightly suggests labelling such personal non-property rights as "*postthanatos*" (from Latin "*post*" - after, and "*thanatos*" - death), meaning subjective civil rights that arise or continue to exist after the death of a natural person. They seem to "outlive" their holders and continue to persist beyond their demise [7, p. 97].

In light of the aforementioned, it is necessary not only to demonstrate to people that these cemeteries will endure much longer but also to be significantly more ecologically clean and safer. Additionally, appropriate amendments need to be made to the legislation of Ukraine “On Burial and Funeral Affairs” [8].

Reference list:

1. Dionysus Community: facts. In Norway, coffins began to rise from the ground. (Online source) - <https://fishki.net/3078514-v-norvegii-iz-zemli-nachali-podnimatysja-groby.html>. [Dionysus Сообщество: факти. В норвегии из земли начали подниматься гробы. (Електрон. ресурс)].
2. Procedure for maintaining cemeteries and other burial sites. Approved by the Order of the State Committee for Housing and Communal Services of Ukraine dated 19.11.2003 N 193 (z1110-04), registered in the Ministry of Justice of Ukraine on September 8, 2004, under N 1113/9712. (Online source) - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-04>. [Порядок утримання кладовищ та інших місць поховань ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ Держжитлокомунгоспу України 19.11.2003 N193 (z1110-04) Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 вересня 2004 р. за N1113/9712 . (Електрон.ресурс)].
3. The State Sanitary Rules and Norms “Hygienic Requirements for the Arrangement and Maintenance of Cemeteries in Settlements of Ukraine” (2.2.2.028-99) approved by the Resolution of the Chief State Sanitary Doctor of Ukraine dated 01.07.1999 N 28. (Online source)

- <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028588-99>. [Державні санітарні правила та норми “Гігієнічні вимоги щодо облаштуван і утримання кладовищ в населених пунктах України” ДСанПіН 2.2.2.028-99 ЗАТВЕРДЖЕНО Постанова Головного державного санітарного лікаря України 01.07.1999 N28. (Електрон.ресурс)].

4. Volkonskaya I. Deficit of cemeteries in Ukraine: where to bury the deceased. (Online source) - <https://golos.ua/i/591481>. [Волконская И. Дефицит кладбищ в Украине: где хоронить усопших. (Електрон.ресурс)].

5. Shkurenkova E. Ecologists: to defeat global warming, we need to plant three trillion trees. (Online source) - <https://anywellmag.com/soznannost/planeta-i-jekologija/ekologich-to-by-pobedit-globalnoe-poteplenie-nuzhno-vysadit-trillion-derevev/>. [Шкуренкова Е. Экологи: чтобы победить глобальное потепление, нужно высадить триллион деревьев. (Електрон.ресурс)].

6. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 N 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. N 40. Art. 356. [Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.].

7. Stefanchuk R. O. Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection): monograph / ed. by Ya. M. Shevchenko. K. : KNT, 2008. 626 p. [Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. К. : КНТ, 2008. 626 с.]

8. Law of Ukraine "On Burial and Funeral Affairs" № 1102-IV dated 10.07.2003 (Online source) - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15>. [Закон України «Про поховання та похоронну справу» № 1102-IV від 10.07.2003р. (Електронний ресурс)].

Гриценко Григорій, Авершин Олександр. Сучасні екологічні проблеми в ритуальній галузі

У статті проаналізовано використання кладовищ в Україні, що відображає майже критичну нестачу місць для поховання в усіх містах. Розглянуто законодавство щодо утримання кладовищ та інших місць поховання. Зроблено спробу відійти від традиційних поховань у бік проведення екологічних похоронів та відкриття "зелених кладовищ" задля збереження екологічної рівноваги на планеті.

Ключові слова: місце поховання, кладовище, похоронна індустрія, традиційне поховання, екологічне поховання, зелені кладовища.

Авторська довідка:

Hryhorii Hrytsenko, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law at Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine

Oleksandr Avershyn, Trinity College Dublin, The University of Dublin, Republic of Ireland

ПАНЕЛЬ VII

ЦИФРОВІ ПРАВА ТА ЦИФРОВІ ОBOB'ЯЗКИ (У ТОМУ ЧИСЛІ ПРИ ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ); КІБЕРБЕЗПЕКА

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЦИФРОВІЙ ОСВІТІ

Загоруй Людмила, Загоруй Іван

У статті досліджуються питання цифрових компетентностей в цифровій освіті. Проаналізовано теоретичну сутність понять «цифрова освіта», «інформаційна освіта», «електронне навчання» та чинне законодавство України, норми якого урегульовують означену ділянку суспільних відносин. Встановлено, що відсутній єдиний підхід вчених у трактуванні поняття цифрової освіти, яку, відповідно до чинного законодавства, можна розглядати як мету, а цифрову компетентність як результат її досяжності, що виявляється в набутті певних знань, умінь і навичок у розглядуваній сфері.

***Ключові слова:** цифрова освіта, право доступу до цифрової освіти, цифрові технології, цифрові компетентності, цифрова грамотність.*

Актуальність теми. Наявний світ переживає швидку цифрову трансформацію в усіх сферах життя, від економіки до освіти. Цифрові технології все більш важливі для роботи, комунікації, навчання та розвитку. Обізнаність у цифрових навичках стає ключовим фактором для успішної кар'єри, розвитку національної економіки, підвищення якості життя громадян. Існуючі робочі місця вимагають від працівників цифрової грамотності та вміння працювати з технологіями, тобто конкурентоспроможність на ринку праці набуває іншого наповнення. Також цифрова освіта стає дієвим та важливим інструментом для зменшення різниці в можливостях між різними соціальними групами, тобто йдеться про забезпечення всіх рівними можливостями. Швидкий розвиток технологій вимагає постійного навчання та адаптації до цифрового середовища, а також цифровізації освіти.

Усі ці фактори підкреслюють необхідність розвитку і підтримки цифрової освіти як для кожної людини, так і для суспільства в цілому, з метою набуття цифрових компетентностей. Відповідно актуальність теми є очевидною.

Аналіз досліджень останніх досліджень та публікацій. Дослідження окремих питань цифрової освіти набули певного розв'язання у працях В. Ляхоцького, Л. Ляхоцької, В. Кохан, Г. Давиденко, О. Вінник, О. Шаповалової, Т. Попович, В. Воронкової, В. Нікітенко, О. Кивлюк, Р. Олексенка та інших. Зокрема, проаналізовані питання щодо цінності цифрової освіти, взаємодії юридичної освіти та цифровізації, цифровізації суспільного життя в цілому, концепції розвитку цифрової освіти та інші. Утім, питання щодо цифрових компетентностей не втрачає своєї актуальності, оскільки воно пов'язано з визначенням національних стандартів в цій сфері, нормативним закріпленням переліку цифрових компетентностей, розробкою та впровадженням чітких, зрозумілих способів їх набуття і контролю.

Мета дослідження. Проаналізувати питання нормативного визначення та закріплення цифрових компетентностей в цифровій освіті (в широкому розумінні цього питання) враховуючи стратегічну перспективу в державі – цифрової трансформації освіти.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення сформульованої мети передовсім звернемо увагу на поняття «цифрова освіта» та чи має воно легальне визначення в українському законодавстві. В Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту» та в інших освітніх законах термін «цифрова освіта» відсутній. Терміносполука «цифровізація навчання» побіжно згадується в Постанові Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 №579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність», де цифровізація навчання разом з модернізацією системи освіти, підвищенням якості освіти, конкурентоспроможності освітньо-наукової спільноти України, розвитком професійних навичок і особистісних якостей учасників академічної мобільності та іншими показниками віднесена до цілей академічної мобільності.

В «Положенні про Єдиний державний веб-портал цифрової освіти "Дія. Освіта"», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 року № 184 (далі - Положення № 184) вживаються терміни «цифрова грамотність» у значенні «здатність людини використовувати цифрові технології в сучасному цифровому суспільстві» та термін «цифрова освіта» у значенні «цілеспрямована пізнавальна діяльність особи з метою отримання знань, умінь та навичок або їх вдосконалення протягом життя з використанням цифрових технологій, комп'ютерів, інших електронних носіїв, функціональні можливості яких дають змогу використовувати Веб-портал цифрової освіти» [1].

В Положенні № 184 чітко окреслено коло суб'єктів Веб-порталу цифрової освіти, якими :

1) користувачі – здобувачі освіти, зокрема цифрової освіти, в тому числі ті, що здобувають повну загальну середню освіту, їх батьки чи інші законні представники, педагогічні працівники, особи, які перевіряють отримані знання засобами Веб-порталу цифрової освіти;

2) надавачі освітніх послуг – фізичні або юридичні особи, що провадять освітню діяльність;

3) держатель Веб-порталу цифрової освіти та

4) технічний адміністратор Веб-порталу цифрової освіти.

Отже, за логікою Положення в питанні цифрової освіти акцент зроблено на цілеспрямовану пізнавальну діяльність здобувачів освіти, визначено мету і механізм такої діяльності (педагогічні працівники, надавачі освітніх послуг, держатель Веб-порталу цифрової освіти, технічний адміністратор Веб-порталу цифрової освіти).

Інше трактування цифрової освіти експліцитно виражене в «Описі рамки цифрової компетентності для громадян України» (далі – скорочено РЦК), де поняття «цифрова освіта» визначається як «спосіб надання освітньої послуги з використанням цифрових платформ, нових цифрових і освітніх технологій, цифрових пристроїв та цифрових освітніх ресурсів» [2]. За цим підходом акцент зміщено на спосіб надання освітніх послуг, тобто, на використання різноманітних

цифрових інструментів (платформ, освітніх технологій, пристроїв, освітніх ресурсів), практичним результатом якого є набуття цифрових компетентностей.

В цілому, наведені приклади підтверджують відсутність єдиного підходу щодо поняття цифрової освіти, утім, спільним для Положення № 184 і РЦК є спрямованість на практичний результат – набуття цифрових компетентностей, під якими в обох документах ідеться про динамічно *поєднані між собою набуті особистістю знання, уміння, навички* та ставлення до використання *цифрових технологій, комп'ютерів та інших електронних носіїв* (курсив наш – Л.З., І.З.) для спілкування, власного розвитку, навчання, роботи, участі в суспільному житті, відповідно до сфери компетенцій. Можливо, об'єднавши змістовну складову вказаних понять, можна сформулювати поняття «цифрова освіта» з подальшим закріпленням його в Законі України «Про освіту» шляхом внесення доповнення до статті 1. Основні терміни та їх визначення.

В науковому середовищі, в контексті розглядуваної проблеми, також використовуються різні терміни та поняття, наприклад, «електронне навчання» – передача навичок та знань за допомогою мережі [3, с. 58], «інформаційна освіта» [4, с. 211] та інші. На думку вчених поняття цифрової освіти пов'язане з креативними цифровими даними, детермінованими процесами діджиталізації [5. 2, с. 5].

Отже, цифрова освіта – це процес навчання і отримання знань, набуття умінь та навичок з можливістю використання цифрових технологій. Така освіта включає в себе різноманітні аспекти, від базових навичок використання комп'ютера та Інтернету до більш складних, таких як цифрова грамотність, цифрові права, інформаційна безпека, кібербезпека, програмування та інші. З урахуванням зазначеного погоджуємося з фахівцями, які вважають, що ключовою вимогою для забезпечення якості освіти є наявність високого рівня цифрової компетентності освітянина [6, с. 6].

Наразі на порталі «Дія. Цифрова освіта» оприлюднено Рамки цифрових компетентностей, створеної українськими експертами на основі європейської концептуально-еталонної Рамки цифрових компетентностей для громадян ЄС (DigComp 2.1.). РЦК включає: 1) Рамку цифрової компетентності педагогічних та

науково-педагогічних працівників; 2) Рамку цифрових компетентностей для держслужбовців; 3) Рамку цифрових компетентностей для підприємців; 4) Рамку підприємницької компетентності молоді в Україні та 5) Рамку цифрової компетентності працівника охорони здоров'я [7].

Рамка цифрової компетентності – це інструмент, створений для того, щоб покращити рівень цифрових компетентностей українців, допомогти у створенні державної політики та плануванні освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення рівня цифрової грамотності й практичного використання засобів і сервісів ІТ-технологій конкретними цільовими групами населення. Кожна Рамка охоплює певну кількість сфер цифрових компетентностей, які містять набір компетентностей та рівнів володіння ними.

В загальному вимірі структура рамок цифрових компетентностей представлена шістьма сферами, які вимірюються за 6-ма рівнями та включає:

- основи комп'ютерної грамотності (C0);
- інформаційну грамотність, вміння працювати з даними (C1);
- створення цифрового контенту (C2);
- комунікацію та взаємодію в цифровому суспільстві (C3);
- безпеку в цифровому середовищі (C4);
- розв'язання проблем у цифровому середовищі та навчання впродовж життя (C5) [2].

З якими ризиками ми можемо стикатися на шляху до впровадження цифрової освіти? Найперше, це можуть бути фінансові обмеження, оскільки не всі фізичні особи мають доступ до достатніх фінансових ресурсів, щоб отримати якісну цифрову освіту. Вартість комп'ютерів, програмного забезпечення, курсів та інших засобів може бути цілком реальною перешкодою для багатьох людей, особливо в умовах воєнного стану, коли рівень життя суттєво знижується. На підставі зазначеного доцільно мати збалансований підхід до навчання, ефективно поєднуючи надання доступу до безоплатного навчання, створення онлайн-платформ, технічних ресурсів тощо.

По-друге, недоступність інфраструктури. У деяких регіонах інфраструктура для доступу до Інтернету може бути обмеженою, недостатньою або взагалі відсутньою. Це ускладнює отримання доступу до цифрових ресурсів та навчальних матеріалів, відповідно порушується принцип рівного доступу до освіти.

По-третє, обмеження у доступі до деяких цифрових ресурсів може пов'язуватись з безпекою та приватністю особистих даних. Тому, питання захищеності та недопустимості порушень прав фізичної особи є ключовим у цій сфері.

Нарешті, реальною перешкодою на шляху до забезпечення необхідного доступу до сучасних цифрових інструментів та ресурсів може бути технологічна неспроможність деяких навчальних закладів.

Втім, вищеперераховані загрози не слід розглядати як щось неминуче, невідворотне. Для зменшення цих обмежень і загроз доцільно приділяти увагу створенню доступних, різносторонніх та інклюзивних програм цифрової освіти, в яких потенційно закладені можливості включати всіх або все в певну систему (наприклад, освіти, підприємницької діяльності тощо) незалежно від їх фізичних, фізіологічних або інших особливостей, а також розвивати інфраструктуру та ресурси для підтримки навчання всіх груп населення.

Висновки. Проаналізувавши нормативно-правову базу і фахову літературу встановлено відсутність нормативно визнаного терміна цифрової освіти на законодавчому рівні, а так само його трактування у науковій літературі. З огляду на це, має бути вирішено питання упорядкування термінологічного апарата.

Ураховуючи ризики, з якими ми можемо стикатися на шляху до впровадження і функціонування цифрової освіти доцільно приділяти увагу створенню доступних, різносторонніх та інклюзивних програм цифрової освіти, розвивати інфраструктуру та ресурси для підтримки навчання всіх груп населення.

Список використаних джерел:

1. Положення про Єдиний державний веб-портал цифрової освіти «Дія. Освіта» : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 року № 184.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.04.2024).

2. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України, 2021. URL: <https://bit.ly/3rBs8KL> (дата звернення: 26.04.2024).

3. Лютвієва Я.П., Полежаєва О.В. Цифрове навчання: ключові терміни та поняття. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 87/2022. С. 57-62. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/> (дата звернення: 27.04.2024).

4. Гаманюк В. E-Learning, M-Learning, Blended Learning і дистанційне навчання у системі іншомовної освіти Німеччини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів. 2012. № 2. С. 211–220.

5. Нікітенко Віталіна, Олексенко Роман, Кивлюк Ольга. Формування цінностей цифрової освіти і цифрової людини у діджиталізованому суспільстві. *Humanities Studies*. 2022. Випуск 10 (87). С. 53-63. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/254703/251857> (дата звернення: 24.04.2024).

6. Модернізація освіти в цифровому вимірі: монографія / за наук. ред. Н. Морзе, О. Буйницький. Київ. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 300 с.

7. Дія. Освіта. Корисні посилання. Рамка цифрової компетентності. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/korysni-posylannya> (дата звернення: 04.05.2024)

Zagoruy L., Zagoruy I. Digital competences in digital education – Article. The article explores issues of digital competencies in digital education. It analyzes the theoretical essence of the concepts 'digital education,' 'information education,' 'e-learning,' and the current legislation of Ukraine, the norms of which regulate the designated area of social relations. It has been established that there is no single approach among scholars in interpreting the concept of digital education, which, according to current legislation, can be considered as a goal, and digital competence as the result of its achievability, manifested in the acquisition of certain knowledge, skills, and abilities in the discussed field.

Keywords: digital education, right to access digital education, digital technologies, digital competencies, digital literacy.

Авторська довідка:

Загоруй Людмила Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Orcid iD: <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

Загоруй Іван Семенович, кандидат історичних наук, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Orcid iD: <https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>

ЦИФРОВІ ПРАВА ТА ЦИФРОВІ ОБОВ'ЯЗКИ В УМОВАХ ВІЙНИ І МИРУ

Вінник Оксана

В умовах цифровізації вкрай важливим є визначення цифрового статусу громадян та інших учасників суспільного життя. Проте, попри наявність значної кількості присвячених цифровізації актів, в Конституції України досі не закріплено цифровий статус громадян. Заповнення цієї прогалини в Основному законі країни дозволить забезпечити захист цифрових прав учасників суспільних відносин та попередити зловживання цифровими можливостями.

***Ключові слова:** цифровізація; цифрові права; цифрові обов'язки; Конституція України.*

Цифровізація усіх основних сфер суспільного життя не лише його полегшила, навіть стала «найкращим прикладом стійкості та спроможності української держави» [1], а й виявила чимало проблем, що потребують негайного вирішення. Це стосується насамперед необхідності закріплення на рівні закону цифрових прав та цифрових обов'язків громадян та інших учасників суспільних відносин [2; 3; 4; 5], в тому числі суб'єктів господарювання, більшість з яких широко використовує

надбання цифровізації в своїй діяльності, та споживачів, які в своїй більшості набули подвійного статусу – традиційних споживачів (товарів в речовій формі, робіт, послуг) та цифрових, отримуючи інформацію про продавця, його товари/роботи/послуги через мережу Інтернет, використовуючи останню для замовлення відповідних благ та їх оплати.

Про частину таких прав можна дізнатися через відповідні закони («Про електронну комерцію» [6], «Про електронні комунікації» [7], «Про публічні електронні реєстри» [8], «Про захист прав споживачів» 2023 р. [9], що поки що не набув чинності, тощо). Проте Основний закон країни – Конституція [10] – досі не містить жодних положень про цифрові права та цифрові обов'язки громадян. Подібний стан правового забезпечення цифровізації, попри наявність значної кількості актів законодавства різної юридичної сили, навряд чи можна визнати задовільним, оскільки в умовах загроз суспільному благополуччю (надзвичайний стан, в т.ч. нинішній – повномасштабна агресія російської держави проти України [11]) держава гарантує захист *конституційних прав* громадян, а також необхідність обмеження деяких з них заради суспільної безпеки [12; 13; 14; 15]. Особливо актуальною є необхідність законодавчого закріплення заборони зловживання цифровими можливостями на шкоду суспільству, в т.ч. оприлюднення в соціальних мережах (зазвичай з метою популярності) розташування та пересування військ, воєнної техніки, стану об'єктів критичної інфраструктури тощо [16], що використовує ворог на шкоду України, її народу. І хоча законодавець окремим законом передбачив відповідальність за подібні дії [17], а Комітет з питань цифрової трансформації Верховної Ради України надав відповідні рекомендації [18], проте цього не досить, оскільки цифровий статус громадян в Україні досі не визначений на рівні Конституції, на положення якої мають орієнтуватися правотворці при розробці та прийнятті актів законодавства різної юридичної сили.

Слід зазначити, що в Конституції України зафіксовані права, які можна поширювати на відносини в мережі Інтернет [19], проте відсутність в Основному Законі країни навіть згадки про цифрові права та цифрові обов'язки є істотною

прогалиною в правовому регулюванні відносин цифровізації та становленні так званого цифрового громадянства [20; 21].

Цифрове громадянство – це статус, яким повинні володіти всі онлайн-користувачі. З цим громадянством приходять не лише свободи, а й обов'язки, що передбачають відповідальне та повноцінне використання цифрових технологій в онлайн-середовищі, аби воно було безпечним для співпраці користувачів, їхньому розумінню один одного. Визначають кілька (нерідко дев'ять) елементів цифрового громадянства [20; 21], а саме: *цифровий доступ* (доступ до цифрових технологій); *цифрова комерція* (купівля-продаж та/або замовлення товарів/робіт/послуг з використанням Інтернету та пов'язана з цим необхідність вирішення проблем при здійсненні онлайн-платежів); *цифровий зв'язок* (спілкування в Інтернеті, яке вимагає від людини чуйності та належної – соціально відповідальної – реакції); *цифрова грамотність* (обізнаність з правилами користування в режимі онлайн, що також включає здатність розрізняти справжній і підроблений, корисний та шкідливий контент); *цифровий етикет* (дотримання правил користування Інтернетом з метою уникнення конфліктів, реалізації не лише своєї цифрової свободи, але й дотримання прав та законних інтересів інших користувачів); *цифрове право*, що регулює відносини в онлайн-середовищі і яке мають знати цифрові громадяни (необхідність такого права зумовлена наявністю в цьому середовищі не лише позитивних, а й негативних взаємодій, що, відповідно, передбачає необхідність встановлення правил поведінки з відповідною їх фіксацією в законах та вимогах для користувачів певних соціальних мереж); *цифрові права та відповідальність* (правила онлайн-світу передбачають не лише права, але й обов'язки, яких слід дотримуватися з метою уникнення відповідальності за свої дії та вчинки в онлайн-середовищі, оскільки Інтернет може використовуватися і з метою заподіяння шкоди, і будь-хто, хто його використовує, потребує, наприклад, засобів захисту від кіберзловживань та кіберзлочинів); *цифрове здоров'я та благополуччя* (використання онлайн-ресурсів надає масу переваг, але й пов'язане з небезпекою, що вимагає вміння користувачів захищати себе та інших користувачів від можливої шкоди); *цифрова безпека* – необхідна навичка у сучасному цифровому

світі, важливість якої незаперечна, оскільки комп'ютерні віруси та хробаки можуть переходити від системи до системи та впливати на електронні пристрої, що використовуються; відтак, користувачі мають розуміти наслідки цього та знати про можливі атаки, а головне – навчитися запобігати цьому та захищати свої пристрої [3; 4].

Формулювання положень щодо цифрових прав та цифрових обов'язків громадян в Конституції – непроста справа, яка має узгоджуватися з вже закріпленими в цьому акті правами та свободами. Проте специфіка цифрових прав та цифрових обов'язків, їх важливість в умовах нинішніх загроз суспільному благополуччю, включно з російською агресією проти України та спричиненими нею наслідками, потребує вирішення цієї проблеми, оскільки від цього залежить визначення цифрового статусу учасників інших сфер суспільного життя (економіки, охорони довкілля, охорони здоров'я тощо).

Для закріплення в Конституції України цифрового статусу громадян доцільно включити гарантування цим актом таких цифрових прав: право на *цифровий доступ/право доступу до Інтернету*; право *свободи вираження поглядів онлайн*; право на *приватність і захист персональних даних*; право на *свободу та особисту безпеку/кібербезпеку* (юридичні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; сприяння державою розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій, механізмів захисту від квіберзловживань); право на *використання електронних інструментів демократії* для реалізації прав на мирні зібрання, асоціації, співпраці та участі громадян в управлінні державними справами і, відповідно, можливість обирати та використовувати будь-які сервіси, веб-сайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; право на *цифрове самовизначення*, або право відключатися від онлайн; право на *захист від необґрунтованих обмежень цифрових прав та цифрових можливостей* (будь-яке обмеження цифрових прав має розроблятися прозоро, за участю як держави, так і інститутів громадянського суспільства) [3; 4].

Реалізація цифрових прав передбачає і виконання громадянами низки цифрових обов'язків, а саме: утримуватися від зловживань цифровими правами та цифровими можливостями; етично використовувати онлайн-матеріали; повідомляти про кіберзалякування, погрози та інше неналежне використання цифрових ресурсів; дотримуватися вимог індивідуального кіберзахисту та обмежень щодо використання цифрових ресурсів в умовах надзвичайного стану та стану війни; дотримуватися законодавства про інтелектуальну власність.

Актуальність закріплення на рівні закону подібних положень посилюється з огляду на поширення використання штучного інтелекту та роботів у зв'язку з неоднозначним ставленням до таких цифрових ресурсів та загрози їх застосування на шкоду іншим особам, або суспільству в цілому. Відсутність нормативно-правового забезпечення, в т.ч. визначення прав та обов'язків користувачів такими ресурсами (за винятком актів переважно декларативного характеру [22; 23]), вимагає від держави адекватної реакції на ризики, пов'язані з подібними надбаннями цифровізації, з метою попередження нових видів зловживань та зменшення негативних їх наслідків.

При цьому вкрай важливим є врахування зарубіжного досвіду [24; 25 та ін.] при визначенні цифрового статусу учасників суспільних відносин з огляду на транснаціональний характер використання цифрових ресурсів і спільні для всіх країн проблеми щодо правового забезпечення суспільних відносин в цифровізованому світі.

Включення до Основного Закону України положень про цифрові права та цифрові обов'язки громадян стане значним поступом в правовому забезпеченні та соціальному спрямуванні відносин цифровізації, що включає визначення цифрового статусу громадян та інших учасників суспільного життя, стимулювання переваг цифровізації та мінімізацію пов'язаних з нею ризиків.

Список використаних джерел:

1. «Цифровізація сьогодні є найкращим прикладом стійкості та спроможності української держави...». URL: https://komit.rada.gov.ua/news/main_news/74583.html (дата звернення: 30.04.2024).
2. Братасюк О.Б, Ментух Н.Ф.(2021). ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ. Юридичний науковий електронний журнал, 2021, № 10, с. 58-61. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12>.
3. O. Vinnyk (2022). Digital rights and digital responsibilities amidst war and other threats to social welfare // Підприємництво, господарство і право. 2022. № 2. С. 101-107.
4. Вінник О.М. (2022). Цифрові права в умовах війни // Деокупація. Юридичний фронт: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. – Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. – С. 145-149 (224 с.)
5. Тихомиров О. О. (2023). Каталог цифрових прав людини. Scientific practice: modern and classical research methods. May 26, 2023 • Boston, USA. P. 76-78/ DOI 10.36074/logos-26.05.2023.020.
6. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>. (дата звернення: 30.04.2022).
7. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 30.04.2022)
8. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (дата звернення: 30.04.2022).
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>. (дата звернення: 28.04.2024).
10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.03.2022).
12. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 23, ст. 176.

13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. (редакція станом на 15.12.2021 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст.403.

15. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. //Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458.

16. Через оприлюднену інформацію блогером у звільненому селі на Харківщині почалося загострення – Міноборони. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1974770-cherez-informatsiyu-blogera-u-zvilnenomu-seli-na-kharkivschini-pochalosya-zagostrennya-minoboroni> (дата звернення: 30.04.2024).

17. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного чи надзвичайного стану; Закон України від 24 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

18. Комітет з питань цифрової трансформації закликає: Не допомагайте ворогу. Що можна й не можна публікувати в мережі Інтернет? URL : <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220741.html?search=%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2> (дата звернення:30.04.2024).

19. Свобода слова в Інтернеті та захист національної безпеки держави. <https://www.ppl.org.ua/bibliotech/3-2> (дата звернення: 30.04.2022).

20. Nine elements of digital citizenship (2017). WACC COMMUNICATION FOR ALL. <https://waccglobal.org/nine-elements-of-digital-citizenship/> (дата звернення:13.04.2022).

21. L. Pangrazio. J. Sefton-Green. Digital Rights, Digital Citizenship and Digital Literacy: What's the Difference?(2021). Journal of New Approaches in Educational Research 9(2). DOI:10.7821/naer.2021.1.616.

22. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2024).

23. Мінцифри створило «Білу книгу з регулювання штучного інтелекту». URL: <https://shotam.info/mintsyfry-stvorylo-bilu-knyhu-z-rehuliuвання-shi-v-ukraini/> (дата звернення: 26.04.2024).

24. Digital democracy with a purpose. (2022). Lisbon declaration. URL: <https://www.lisbondeclaration.eu/> (дата звернення: 30.04.2024).

25. Declaration on European Digital Rights and Principles (2022). URL: <https://digitalstrategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Declaration> (дата звернення: 30.04.2024).

Vynnyk O. M. Digital rights and digital responsibilities in war and peace. – Article. In the conditions of digitization, it is extremely important to determine the digital status of citizens and other participants in public life. However, despite the existence of a significant number of acts devoted to digitalization, the digital status of citizens has not yet been enshrined in the Constitution of Ukraine. Filling this gap in the Basic Law of the country will ensure the protection of digital rights of participants in public relations and prevent the abuse of digital opportunities.

Keywords: digitalization; digital rights; digital responsibilities; Constitution of Ukraine.

Авторська довідка:

Вінник Оксана Мар'янівна, д.ю.н., проф., член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу і держави НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9397-5127>

НОВАЦІЇ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ТРУДО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Шаповалова Ольга

У статті досліджено правові проблеми наукового обґрунтування нових підходів до вивчення комплексних правових проблем запровадження трудово-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя. Змодельовано комплекс завдань,

зокрема, щодо створення гібридних робочих місць для ветеранів війни (у тому числі разом з помічниками). Також – виконання нормативу робочих місць для працевлаштування та запровадження майнового елемента соціально-правового характеру. Розглядається не лише традиційний трудо-правовий механізм, а комплексний механізм соціальної форми взаємовідносин між працівниками, роботодавцями та органами публічної влади у сфері трудових правовідносин.

Ключові слова: законодавчі новації; нові напрями наукового дослідження; адаптація ветеранів війни; гібридні робочі місця

За спостереженням Міністерства нашої країни у справах ветеранів та їх статистичними відомостями, більшість осіб, з-поміж ветеранів війни, які були звільнені (демобілізовані) з військової служби (йдеться про звільнення з підстав, визначених частиною 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»), потребували працевлаштування. Неважко спрогнозувати, що після завершення воєнних дій потребуватиме працевлаштування ще більша їх кількість.

При викладенні результатів дослідження наукового обґрунтування нових підходів до вивчення комплексних правових проблем запровадження трудо-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя, вченим слід зосередитися на основних аргументах значимості тих проблем для об'єднання у низку аналітичних узагальнень. Йдеться про моделювання комплексу завдань щодо створення гібридних робочих місць для ветеранів війни. Також – про коментар перспективної вимоги до роботодавця щодо виконання нормативу робочих місць для працевлаштування. Аналітичного узагальнення потребує пропозиція запровадження у трудові правовідносини майнового елемента соціально-правового характеру, пріоритетного для ветеранів війни. Мали б актуалізуватися дослідження не лише традиційного трудово-правового механізму, а й того, що набуває популярності й поійменованій комплексним механізмом соціальної форми взаємовідносин між працівниками, роботодавцями та органами публічної влади у сфері трудових правовідносин

Про вищезначені та інші новації було зроблено авторську доповідь на науково-практичній конференції науковців, молодих учених і правників за досить популярною темою «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід». Вона відбулася у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля 16 травня 2024 та мала поважний статус міжнародної.

Мета статті – популяризація професійної дослідницької діяльності щодо здобуття аналітичних знань про новації у запровадженні трудо-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя задля переведення у практичну площину концепцій та моделей правового врегулювання процесу їх соціального захисту.

Термін «новації» тут використовується у значенні нових напрямків наукового дослідження, критично важливих для нашої країни, її достойних громадян, які перебувають у статусі ветеранів війни та для економіки повоєнного відновлення. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. не мстить спеціальних положень про особливостей працевлаштування ветеранів війни [1].

Перед науковцями постає завдання практичної значимості, яке обумовлено тим, що по закінченні війни ветерани будуть однією з найчисельніших категорій, що потребуватиме соціальної підтримки. Тому функції її здійснення мають бути узгодженими із законодавством та максимально ефективними.

Звідси виникає поточне питання щодо заохочення дійсних та потенційних роботодавців задля реалізації частини цієї підтримки. За моїм баченням, для того, щоб побудувати ефективну систему заохочення потенційних роботодавців потрібно активно долучатися й науковій спільноті.

Перший пріоритетний напрямок аналітичного дослідження трудо-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя впливає з такого ключового завданням адаптації як - створення сприятливого середовища для працевлаштування шляхом введення спеціального нормативу робочих місць. Результат цього завдання досягається шляхом активізації відповідно державної

політики щодо працевлаштування ветеранів. Так, Кабінетом Міністрів України розробляються комплексні програми їх реінтеграції. Важливим сучасним вектором політики повернення до життя в цивільних умовах вважають забезпечення інституту помічника ветерана, функцій Українського ветеранського фонду та інші спеціальні проекти.

У проекті Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» планувалося передбачити 3,8 млрд. грн на забезпечення інституту помічника ветерана, 247 млн. грн. на функціонування Українського ветеранського фонду, у тому числі здійснення фондом заходів з підтримки проектів тощо.

Натомість за обгрунтованої та реально гострої необхідності у заявлених фінансових потребах, не вдалося легалізувати їх покриття за рахунок державного бюджету. У пошуку недержавних джерел, можливі численні відомі варіанти покриття. Серед них – треба розглядати й таку модель гібридного робочого місця для ветерана, яка передбачає наявність помічника, працю якого оплачує роботодавець, який винаймає ветерана на роботу. Науковцям тут треба винайти заходи та засоби заохочення роботодавця.

Бо навіть вже наявні комплексні програми та проекти реінтеграції ветеранів війни не гарантують право на працевлаштування і забезпечення належною заробітною платою.

За відомостями опитування Українського ветеранського фонду, відсоток ризику відсутності роботи у ветеранів виріс із 34% до 42%. Динаміка свідчить про те, що при поверненні до цивільного життя демобілізовані військовослужбовці зіштовхуються з низкою труднощів під час пошуку роботи. Це пов'язано, як з особистими побоюваннями ветеранів в контексті адаптації, так і ваганнями з боку роботодавця. Найбільш поширеними стереотипами не прийняття ветеранів на роботу вважають: їх психоемоційний стан та не відповідність рівня навичок кваліфікації на ту чи іншу цивільну посаду [2].

Аналіз показав, що не всі ваганнями роботодавця є виправданими. У зв'язку із цим заплановано оновлення законодавства України про норматив із створення робочих місць для працевлаштування ветеранів війни. Хочу звернути увагу

науковців на нову законодавчу ініціативу Верховної Ради щодо нормативу робочих місць для працевлаштування ветеранів війни. Йдеться про Законопроект за №10261 від 14.11.2023, яким пропонується встановити норматив робочих місць для працевлаштування ветеранів війни. Назва законопроекту "Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо гарантій працевлаштування ветеранів війни".

Зазначений у проекті організаційний елемент механізму адаптації передбачає посилення співпраці між українськими суб'єктами господарювання (бізнесами) та ветеранами війни. Він стимулюватиме перших реінтегрувати ветеранів до цивільного економічного життя, а других – відчувати державні гарантії морального та матеріального характеру. Зокрема, це проявляється у пропозиції доповнення Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» новою статтею 16-1 "Забезпечення права ветеранів війни на працевлаштування".

Згідно з нею для підприємств, установ, організацій, у тому числі фізичних осіб, які використовують найману працю, буде встановлено норматив робочих місць для працевлаштування ветеранів війни у розмірі 2% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, - у кількості одного робочого місця [3].

Законопроект спрямований на стимулювання працевлаштування ветеранів війни, звертаю увагу, без залучення коштів державного бюджету!! Водночас у разі порушення запроєктованого припису стосовно гарантій соціального захисту, знадобиться державний примус та настануть негативні наслідки у вигляді санкцій. Підстави, розмір санкцій, форма їх застосування, система повідомлень про порушення квоти, та інші аспекти заявленої проблематики – все це потребує аналітики щодо реалізації вимог проекту нормативного акту, про який йдеться, у разі/після його прийняття.

Тут також слід звернутися до виявлення недоліків автоматизованого контролю, в тому числі обсягу відповідальності за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування зазначеної категорії населення. Доцільно також вивчити

результати функціонування в Україні автоматизованої системи повідомлення про порушення квоти робочих місць для осіб з інвалідністю, яка була впроваджена на початку 2023 року. Це дозволить запропонувати можливо подібну систему, але вже позбавлену виявлених недоліків. Внаслідок напрацювання належних правових умов контролю також з'явиться можливість обґрунтування уявлення про правові умови заохочення роботодавця до виконання нормативу робочих місць, а також - прояву інноваційного підходу щодо організації нестандартних робочих місць та режимів праці. Можливо заохоченням роботодавця до виконання нормативу робочих місць можуть бути податкові пільги, інші державні гарантії, ну і далі.....очікуються інші пропозиції на розсуд дослідницького середовища щодо цієї проблеми.

Звідси випливає, на мою думку, ще один - **другий напрямок** нових затребуваних наукових досліджень. Його доцільно виокремлювати внаслідок актуалізації питання створення нетрадиційних гібридних робочих місць, гнучких режимів праці, тощо

Просування ідеї запровадження гібридних робочих місць для ветеранів війни ґрунтується не лише на патріотичних настрях та вшануванні поважних людей з боєвими травмами. Гнучкі форми організації праці ветеранів війни здатні вчинити позитивний вплив на відновлення післявоєнної економіки, наприклад, як це сприймає О. О.Хандій [4].

Раніше вже було вивчено окремі правові проблеми наукового обґрунтування та моделювання гібридних робочих місць для ветеранів війни. Надавався науково-практичний коментар окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 4 лютого 2021 р та деяких положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. Але все ще потребують обговорення питання правового забезпечення професійної адаптації ветеранів війни внаслідок деталізації спеціального порядку утворення гібридних робочих місць та застосування моделі, подібної до гіг-контракту.

Значний внесок у формування теоретичної бази реалізації нововведень щодо застосування нових гнучких форм організації праці, які слід вивчати як підґрунття для подальших досліджень, було зроблено авторським колективом монографії «Соціально-трудова праця і виклики цифровізації». В ній було висвітлено проблеми й світові тенденції унормування зайнятості на цифрових платформах. Також здійснено аналіз не лише дистанційної та надомної роботи, а –ще й особливості нових видів договорів у сфері праці, зокрема гіг-контрактів й трудових договорів з нефіксованим робочим часом. Також охарактеризовано юридичну природу гіг-контрактів та доведено їх гібридну сутність, а саме - поєднання цивільно-правового договору з трудовим. Слід визнати, що гіг-контракти найбільшою мірою підходять для залучення ветеранів війни на нестандартну форму зайнятості. Натомість є конкретні приписи-обмеження щодо її застосування. Відповідний аналіз здійснили М.Шуміло, Я.Сімутіна, О.Середа, А.Юшко та висловили застереження щодо «шерингової економіки» (sharing economy) або економіки спільного використання [5].

Тож потребується напрацювання відповідних правових механізмів трудової адаптації робітників з кола ветеранів війни, які є радниками та незалежними експертами шерінгових компаній. Натомість наукового обґрунтування моделі гібридного робочого місця для них не було надано ані у науці трудового права ані у науці права цивільного. Цей напрям наукового дослідження залишається вкрай актуальним і перспективним для подальшого вивчення.

Третій напрямок нових наукових досліджень започатковано внаслідок відсутності наукових пропозицій щодо створення моделей гібридних робочих місць задля залучення саме радників та незалежних експертів з кола ветеранів війни. Таке залучення стало доцільним для шерінгових компаній. Це – нова малодосліджена сфера гібридних моделей робочого місця та гнучких форм організації праці, які потребують фіксованих правил щодо їх утворень. Передбачуваний зиск від такої моделі це - задоволення водночас потреб лікарської та пацієнтської спільноти, медичної науки та наукова розробка сучасних моделей протезування. Отже, утворення гібридних робочих місць радників та експертів з

кола ветеранів війни є вкрай затребуваною умовою не лише професійної адаптації ветеранів війни.

Значимість для науки заявленої багатoproфільної проблематики вже була у загальних рисах окреслена у статті «Адаптування інструментів державно-приватного партнерства до потреб відбудови наукової інфраструктури» [6, С.103-112.].

Подальші напрацювання необхідні в частині пошуку інноваційних організаційно-правових інструментів комбінованої гнучкої моделі специфічного режиму праці у центрах колективного користування науковим медичним обладнанням.

Популяризація у науковій спільноті досліджень щодо правових проблем запровадженні механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя спонукає до появи законодавчих новацій, затребуваних практикою. Завдання науковців – аргументовано довести цю затребуваність у ході обміну знаннями. Зазначені вище проблеми недостатньо досліджуються українськими авторами, тому окреслення пріоритетних напрямків сприятиме покращенню ситуації із вивченням найгостріших з них.

Висновки: на основі проведеного огляду можна визначити пріоритетні напрямки аналітичного дослідження комплексного трудово-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя. Спрямованість кожного з запропонованих напрямків аналітичного дослідження, це - переведення у практичну площину концепцій та моделей правового врегулювання їх соціального захисту. Також - доповнення категоріального апарату та класифікації прав соціально-економічного спрямування зазначеної вразливої та поважної категорії населення.

Перший напрям – правові умови створення сприятливого середовища шляхом введення нормативу робочих місць для працевлаштування ветеранів війни та автоматизованого контролю за виконанням нормативу робочих місць для тих ветеранів, які не є особами з інвалідністю.

Другий напрям – правове стимулювання прояву інноваційного підходу щодо організації нестандартних робочих місць та гнучких режимів праці.

Третій напрям - обґрунтування моделі гібридного робочого місця радників та незалежних експертів (з кола ветеранів війни, які мають фізіологічні втрати) для шерінгових компаній, профіль яких – науково-дослідницька інфраструктура задля створення медичного обладнання для протезування та подальшої реабілітації.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

2. Лагазюк С.В. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо гарантій працевлаштування ветеранів війни». blob:<https://itd.rada.gov.ua/3a1ded9a-cd5e-477d-b772-6aa256bbaa21>

3. Проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо гарантій працевлаштування ветеранів війни". <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukraini-pro-status-veteraniv-viyni-garantii-ikh-sotsialnogo-zakhistu-shchodo-garantiy-pratsevlashtuvannya-veteraniv-viyni>

4. Хандій О. О. Державна підтримка трансформації трудових відносин в ІТ-сфері в умовах цифровізації економіки. Економіка промисловості. 2019. № 2 (86). С. 126-127. 2 Ukraine IT Report 2021. URL:<https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html> (дата звернення: 20.12.2022).

5. Сімутіна Я., Шумило М., Серєда О., Юшко А. Розділ 2. Легалізація нестандартних форм зайнятості в Україні: сучасний стан і перспективи. Соціально-трудова права і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023.с.171-286. (348 с.)

6. Шаповалова О.В. Терещенко С.В. Адаптування інструментів державно-приватного партнерства до потреб відбудови наукової інфраструктури. *Право та інновації*: наук.-практ. журн. Редкол.: С. О. Кузніченко (голов. ред.) та ін. Харків: НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2024. № 1 (45). С.103-112. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1\(45\)-14](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1(45)-14)

<https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/1103>

7. Шаповалова О.В. Популяризація проблеми запровадження гібридних робочих місць для ветеранів війни. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, юристів-практиків, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ. м. Київ, 29 березня 2024 р. За ред. проф. Татаренко Г.В. Київ: вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2024. С. 221-225 (234 с.). http://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/Конференція-збірник_2024.pdf

O.V. Shapovalova. Innovations in the introduction of a labor law mechanism for the adaptation of war veterans to civilian life. The article examines the legal problems of the scientific justification of new approaches to the study of complex legal problems of the introduction of a labor law mechanism for the adaptation of war veterans to civilian life. A complex of tasks, in particular, regarding the creation of hybrid workplaces for war veterans, was modeled. Also, the fulfillment of the standard of workplaces for employment and the introduction of a property element of a socio-legal nature. Not only the traditional labor law mechanism is considered, but the complex mechanism of the social form of relations between employees, employers and public authorities in the field of labor relations.

Key words: legislative innovations; new areas of scientific research; adaptation of war veterans; hybrid workplaces.

Авторська довідка:

Шаповалова О.В., д.ю.н., проф., завідувача кафедрою господарського права СНУ ім. В.Даля, провідний науковий співробітник відділу правового регулювання структурно-технологічного розвитку економіки Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>.

ЗМІСТ

ПАНЕЛЬ І ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Yaroshenko Oleh THE TRAUMA OF WAR: IMPLICATIONS FOR FUTURE GENERATIONS IN UKRAINE	- 3 -
Котлярова Ірина ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ У СУДІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	- 10 -
Івчук Юлія ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ	- 18 -
Панов Ігор, Татаренко Галина ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	- 25 -

ПАНЕЛЬ ІІ КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Середа Олена, Бурнягіна Юлія ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОБОРУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ	- 32 -
Капліна Галина ПОЛОЖЕННЯ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ	- 39 -
Євдокимов Олександр, Котова Любов ВПЛИВ ЄСПЛ НА НАЦІОНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	- 46 -
Білугін Денис, Котова Любов ВНЕСОК ЄСПЛ У ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ	- 51 -
Беспалов Максим АНАЛІЗ ПРОГНОЗІВ ВИБОРІВ У ЄВРОПАРЛАМЕНТ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	- 57 -
Карчевська Олена, Авраменко Євген ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НЕОТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ	- 64 -
Санченко Алевтина ПРО ОСНОВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОРЕЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ З ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ДЕРЖАВ	- 72 -
Лемба Анастасія ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ	- 81 -
Матвєєва Анастасія МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА	- 90 -

ПАНЕЛЬ ІІІ ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ВИКЛИКАМ

Середа Олена, Красюк Тетяна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ НАУКОВИХ УСТАНОВ	- 97 -
Валецька Оксана АМОРАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА П.З. СТ. 41 КЗПП	- 105 -

Сільченко Сергій ЩОДО ДИСКРИМІНАЦІЙНИХ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ	111 -
Петросян Кристина ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ ОРГАНАМИ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗАЯВ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЙ	120 -
Кравченко Сергій, Розовський Борис ЩОДО ЗМІН В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ НОРМУВАННЯ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	126 -
Кітченко Марина ПІДСТАВИ РОЗРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ РОБОТОДАВЦЯ З ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ	135 -
Севост'янов Сергій ДИСТАНЦІЙНА ЗАЙНЯТИСТЬ ЯК ФОРМА ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	140 -
Дячок Давид ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ, ПРИЗВАНИХ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	146 -
Кравченко Роман, Котова Любов ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	154 -

П А Н Е Л Ь І V **ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО**

Новіков Олексій ІНДУСТРІЯ МОДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	160 -
Подрез Олександр, Петросян Кристина «ЕЛЕКТРОННИЙ СУД» У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПЕРЕВАГИ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ	166 -

П А Н Е Л Ь V **КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА СУДОЧИНСТВО; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНОЛОГІЯ; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

Карчевський Микола ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ	172 -
Копотун Ігор «ВІДМИВАННЯ» КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	179 -
Коваленко Володимир ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ, ЗАФІКСОВАНОЇ У ВІДЕОЗАПИСУ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ЧИ ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	186 -

П А Н Е Л Ь V I **ГОСПОДАРСЬКЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО; ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС**

Деревянко Богдан НОРМАТИВНЕ СПРИЯННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ГЕНЕРУВАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ У БІК ПОШИРЕННЯ «ЗЕЛЕНИХ» ДЖЕРЕЛ	191 -
Гриценко Григорій, Алексєєва Єлизавета ВРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ	196 -
Hrytsenko Hryhorii, Avershyn Oleksandr CONTEMPORARY ECOLOGICAL ISSUES IN THE FUNERAL INDUSTRY	201 -

П А Н Е Л Ь VII
ЦИФРОВІ ПРАВА ТА ЦИФРОВІ ОБОВ'ЯЗКИ (У ТОМУ ЧИСЛІ ПРИ
ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ); КІБЕРБЕЗПЕКА

Загоруй Людмила, Загоруй Іван ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЦИФРОВІЙ ОСВІТІ	- 208 -
Вінник Оксана ЦИФРОВІ ПРАВА ТА ЦИФРОВІ ОБОВ'ЯЗКИ В УМОВАХ ВІЙНИ І МИРУ	- 215 -
Шаповалова Ольга НОВАЦІЇ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ТРУДО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ	- 222 -

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НАУКОВЦІВ,
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ТА ПРАЦІВНИКІВ

**«ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»**

16 травня 2024 року
м. Київ, Україна

Відповідальний за випуск *Ю.Ю. Івчук*

Оригінал-макет *О.В. Могильна*

Підписано до друку 01.07.2024 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 26,5. Обл.-вид. арк. 27,2.
Наклад 50 прим. Вид. № 3391. Заказ № __. Ціна вільна.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університета: вул. Іоанна Павла II, 17,
м. Київ, 01042, Україна
E-mail: vidavnictvoSNU.ua@gmail.com